

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Kálmán C. György.

*»Senki sem döntött erről, hogy ez
most már passé.«*

PERNECZKY GÉZA

*»Ricoeur már passé. Derrida is passé. Foucault is
passé. A Metahistory passé, én is passé vagyok«*

HAYDEN WHITE

Mcmxcv Szeptember

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HATVANNYOLC FORINT

MCMXCV SZEPTEMBER

HETEDIK ÉVFOLYAM KILENCEDIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés **Perneczky Gézával** 3

Ernest Gellner Harc a felzárkózásért 11

Mándy Stefánia *Versek* 16

G. István László *Versek* 18

Kőrösi Zoltán *Hentesek kézikönyve* 20

Douglas Dunn *Versek* 28

Petőcz András *Versek* 30

Vlagyimir Szorokin *Gyászbeszéd* 32

Térey János *Vesztőhely* 38

Ewa Domańska *Fehér Tropológia, avagy Hayden White és a történetírás elmélete* 41

Szabó Judit *Öt évszak* 45

Gagy József *A nemzetség és az idegen* 47

Tájhivatal 48

Szigethy Gábor *Latinovits Zoltán vallomásai* 55

Karátson Gábor *Ellenforradalom Magyarországon* 61

E számunkat TETTAMANTI BÉLA grafikáival illusztráltuk

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILÁGYI ÁKOS.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS (1989-TÓL 1993-IG), TÖRÖK ANDRÁS, (1989-TÓL 1994-IG).

SZERKESZTŐ TÁRSUNK: BARABÁS ANDRÁS. (1989-TÓL 1995-IG)

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA.

ÚJ LEVÉLCÍM: 1133 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

ÚJ TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 118-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELEZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 816 FT, FÉL ÉVRE 408 FT, NEGYED ÉVRE 204 FT. KÉSZÜLT Goudy Old Face, Nicholas Cöchin és Walbaum betűkkel. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: PENNA STÚDIÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNY- ÉS LAPKIADÓ KFT. LAJOSMIZSEI NYOMDÁJA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

MUZSIKA

Kiemelkedően érdekes az a tematikus különszám, amellyel a MUZSIKA **Bartók Béla** halálának 50. évfordulójáról emlékezik meg.

A szerkesztőség a szeptemberi számot a magyar zenetudomány jeleseivel együttműködve állította össze, véelve: **Bartók Béla** halálának félszázados jubileuma olyan alkalom, amelyről illő méltóképpen megemlékezni – kiváltképpen olyan időszakban, amikor a magyar zenetudomány publikációs lehetőségei korlátozottak.

A folyóirat ezért teljes terjedelmét a zeneszerző életével és munkásságával foglalkozó írásoknak szenteli.

A magyar muzikológia jelesei, idősebbek, a középgeneráció tagjai és a legfiatalabbak különböző szemléletű, teljes életművet át-fogó, részben új filológiai eredményeket hozó, részben régebbi vizsgálati eredményeket összegző publikációkkal, a recepció történetét áttekintő cikkekkel tisztelegnek Bartók emléke előtt.

Tallián Tibor, Somfai László, Kocsis Zoltán, Újfalussy József, Laki Péter, Szabó Miklós, Vikárius László tanulmányait, *Halász Péter* konferencia-beszámolóját számos kottapélda és arckép teszi teljessé.

Az örvendetesen sok szerző Bartókkal foglalkozó írásainak terjedelme átcsapott a lap korlátain. Emiatt Bartók-tanulmányokkal a következő hónapokban is találkozhatnak majd a Muzsika olvasói. *Breuer János, Móricz Klára, Gomboczné Konkoly Adrienne és Sebő Ferenc* Bartókról szóló írásának közzétételére, illetve *Szabó Miklós* forráspublikációjának folytatására a MUZSIKA októberi számában kerül sor.

Ezredvégi beszélgetés Pernecky Gézával

MINEK TEKINTED A SA-
JÁT TEVÉKENYSÉGEDET? MIÉRT ÉS KINEK ÍRSZ?

– A lexikonokban mint művészettörténész, művészeti író és festő szerepelek, zenei diplomám is van, sőt irodalommal is foglalkozom, mert novellákat is publikáltam, és regényt is írtam már. De leginkább a művészeti írásaim révén ismernek Magyarországon. És hogy kinek írok? Azt hiszem, nem lehet úgy írni, hogy az ember az úgynevezett közvéleménynek írjon, de úgy sem, hogy senkinek, mert a kettő ugyanaz. Mindig egy szűkebb kör az, akiről tudom, hogy érdekelni fogja őket az, amit éppen eszkábálok. Nekik próbálom meg elmondani azt, amiből kimaradtak, mert távol voltak, mert nem látták, vagy nem olvasták a dolgot, vagy arra az összefüggésre még nem gondoltak, amire éppen én most gondolok. Ha nincs meg az érzésem, hogy a másik széken velem szemben már ott ül valaki, aki várja, hogy mikor dobja ki a komputer nyomtatója az oldalakat, mert legszívesebben már olvasná is, akkor nem is fog sikerülni az, amiről írok. Persze, előfordulhat, hogy nekidurálom magam valami korszakalkotónak, és aztán hiába várom a kinyújtott kezeket, hogy kapkodjanak a gondolataim után. Például matematikai problémákról, a fraktálokról írtam egy saját kiadású füzetet, ami nagy felháborodást váltott ki magyar matematikai körökben. El voltak képedve, hogy ennyire felkészületlenül ilyen komoly dolgokról merek írni. Később kiderült, hogy azért voltak olyan természettudósok, tudományok doktora rangon, tehát nem kezdők, akik nagy érdeklődéssel olvasták ezt a könyvemet, mert megtudták belőle azt, hogy miként fest a szaktudományuk a laikus előtt. Azt hiszem egyébként, hogy a legtöbb matematikus nem is sejti, hogy a káoszelméletnek (ami csak egy parányi fejezete a matematikának) mekkora ismeretelméleti hordereje van, ez ugyanis már nem matematikai probléma. Én nem tagadtam, hogy a matematika kérdéseiben laikus vagyok, és az is biztos, hogy a könyvet ma már másként írnám meg. Talán a matematika és a filozófia találkozási felületét is érzékenyebben és a szakkörök számára is elfogadhatóbban modellálnám. De közben a kérdés – legalábbis számomra –, hogy úgy mondjam, már megoldódott. Már nem ülök magammal szemben a széken, hogy kinyújtott kezekkel várjam az írást a fraktálokról.

Ezt azért fogalmazom most így, mert talán kiderül belőle, hogy a szűkebb kör (amiről fentebb szóltam) néha félreértésen alapul – hiszen ez a szűkebb kör is csak én magam vagyok. De hát végül is eléri az ember azt, hogy minden írásának kialakuljon egy olvasótábora, és valószínűleg ez a remény ad energiát ahhoz, hogy egyáltalán írjak,

hogy kitörjek a duplaburkolatú magányomból. (Duplafalú kuckó ez az emigrációs helyzetem révén.) Írás közben mintha a víz alól tempóznám fel magam, a légszomj hajt előre. És talán ezért írtam már laikus létemre annyi mindenről; növényekről, virágokról, parafizikai jelenségekről, vagy szépirodalmi kérdésekről is. Persze sejtem, hogy a művészetről írt vagy mondott dolgaim tűnnek inkább tartósnak.

– A „KAPITULÁCIÓ A SZABADSÁG ELŐTT” CÍM ALATT MOST MEGJELENT KÖNYVEDBEN A MODERN MŰVÉSZET VÉGÁLLAPOTÁT VÁZOLOD FÖL.

– A XX. század, azt hiszem, a képzőművészet egyik virágkora volt (így, múlt időben), hiszen Cézanne nemzedékétől, a századfordulótól kezdve ebben a néhány évtizedben annyi nagyon jó művész dolgozott, hogy több évszázadot meg lehetne tölteni ezzel a névssorral. Különösen éles a kontraszt, ha arra gondolok, hogy 1750-től 1850-ig csak néhány elkésett velencei mester volt még Európában a porondon, például Tiepolo, aztán Spanyolországban Goya, aki egy titán volt, de ugyanakkor talán az egyetlen zsenije is a kornak... na és aztán néhány kismester. Kézírással sem telne meg egy A4-es oldal, ha összeszedném ezeket a kismestereket a klasszicizmustól az impresszionizmusig tartó korszakból. Ezzel szemben a XX. században az ilyen súlyú kisebb művészekből egy kötetre való névsort lehetne letenni az asztalra, és mindenki válogathatna belőle az ízlése szerint, a titánokból meg tagadhatatlanul van egy vagy két tucatra való. Ilyen gazdagok voltunk. Annál nehezebben tudunk beletörödni most persze abba, hogy a század utolsó másfél-két évtizedében, ebben a fantasztikus épületben egyre inkább az az érzésünk, hogy csak körbe-körbe jártunk, és minden folyosó ismerős, mert már jártunk benne. Az utóbbi évtizedben már egyenesen ott tartunk, hogy XIX. századi folyosókba tévedünk, vagy még korábbi – és ha egyáltalán lehetséges az ilyesmi – még akadémikusabb folyosókba. És nemcsak a tér szűkül, hanem a mennyezet is ereszkedik közben lefelé, és késpengék szállnak a torkunkra. No, nyilván nem az én torkomat vagy a közönség torkát vágja el ez a penge, de még csak nem is a művészekét, hanem – és erről szólnak az utolsó írásaim is – a reneszánsz óta élő és folyamatosan fejlődő kulturális reflexiók az áldozatai. Más szóval: a kultúránkat annyira jellemző „időt”, és a vele együtt haladó gondolkodást, például a művészettörténetről szóló elképzeléseket és fogalmakat nyisszantja át ez a kés. És nem egy izmusnak van vele vége, mi több, nem is a modern művészet végéhez érkezünk el vele (ahogy azt még akár tíz évvel ezelőtt is gondoltuk

volna), hanem egyáltalán annak az elképzelésnek jutottunk a végére, hogy van egyetemes művészettörténelem, és hogy abban valami cél vagy irány felé haladó mozgás lenne a döntő. Fura helyzet ez, hiszen már többször előfordult, hogy Európa kultúrája olyan pontra jutott el, hogy a gondolkodók úgy érezték, vége mindennek, ami művészet lehetne vagy jövő. De aztán, mint tudjuk, mégsem lett vége semminek se. Elképzelhető-e, hogy most tényleg igazunk lesz, ha megint így érezzük? – ez most a kérdés. Nem mintha nagyon örülnék neki, ha igazolva látnánk azt, amit így, nagyon komolyan és gondterhelten a művészet végéről időnként elgondolunk. Csakhogy a gondolkodásról – ha az ember már egyszer megtanulta – nehéz leszokni, és szeretnénk tudni, hogy mennyire bízhatunk abban, amit elgondolunk. Csalóka játék ez, és könnyen oda vezethet, ahol egyébként a kulturális élet sok képviselője is áll ma, nevezetesen, hogy nem is érdemes gondolkodni. Legalábbis ezen most már nem. Csinálni a művészetet, vagy az úgynevezett kultúrát (vagy valami hasonlót), azt esetleg lehet még. De hogy pontosan mit, hogyan és mekkorát, hát ez egy megválaszolatlan kérdés.

– MÉGIS CSAK VAN VALAMIFÉLE VISZONYÍTÁSI PONTUNK, AMIHEZ KÉPEST EZT MEGÁLLAPÍTOTUK. ÍGY TALÁN MÉG SINCSEN EGÉSZEN VÉGE...

– Éppen a viszonyítási rendszerünk van a krízis középpontjában – a modern művészet. És azon belül is néhány súlyponti figura, akiktől, mint a kályhától, mindig elindultunk. Az egyik ilyen művész Cézanne, a másik Malevics, aki a geometrikus absztrakciónak a nagy elindítója volt. Talán ilyen viszonyítási alap Kandinsky is, aki az oldott, a lírai, a költőien nonfiguratív művészetet képviselte, és természetesen Picasso is, akit érdekes módon nem is a kubizmus miatt tisztelünk elsősorban – noha a kubizmus az egyik legfontosabb teljesítménye a XX. századnak –, hanem a titáni ereje folytán: a produktivitás és a kreativitás megszemélyesítője volt. Érdekes módon Klee nem viszonyítási mércé, holott nagyon nagy művész volt. Talán mert túl filozofikus, túl költői? Tulajdonképpen nem képzőművész, hanem egyetemesebb szellem, s ebből a szempontból hasonlít Leonardo da Vincihez, aki önmagát sem tartotta művésznek, hiszen sokkal jobban érdekelték a mérnöki problémák vagy a természettudományos kutatások. Mi még a mércénk? Hát az utolsó talán Andy Warhol, a Pop Art emblemikus figurája, vele megint több évtizedre megváltozott a közfelfogás. Mindezek a viszonyítási pontok azonban a legutolsó időig közösek voltak abban, hogy egy áttekinthető, racionális rendszerbe helyezhetők, mégpedig – ha tágabb horizontot keresünk – azok közé a racionális keretek közé, amelyek különben is jellemzik az európai kultúrát, nemcsak a művészeteket, hanem a tudományokat is. Sőt azt mondanám, hogy a viszonyítási rendszerünk alapja kifejezetten a természettudományos fejlődés, úgy, ahogy az körülbelül a reneszánsz óta folyik. A modern művészet gyökereit ezért én nem is Raffaellónál vagy Michelangelónál keresném, hanem Galileinél és aztán a munkássága folytatóinál, például Descartes-nál, vagy még inkább Newtonnál, akinek a mechanika törvényeiről szóló munkája az újkor legnagyobb hatású könyve. A Newtonhoz, Keplerhez, és Galileihez visszanyúló gondolkodásmódunk folytán a művészet produkcióiban is a számszerű arányokkal mérhető és a mechanikai modellekhez hasonlítható mozgás hipotézisét építettük fel, és ennek a törvényeit kutatjuk mindmáig.

Ezért van az, hogy az egyes periódusok, kultúrtörténeti fázisok vagy izmusok történetét is csak akkor tekintjük megírtnak, megoldottnak és megértettnek, ha úgy tudjuk modellezni őket, mint a bolygók pályáit a nap körül, vagy ahogyan egy üstökös a maga ellipsziseit írva időnként elhúzza mellettünk.

– MILYEN VÁLTOZÁSOK FIGYELHETŐK MEG ABBAN, AHOGY A MŰVÉSZET MEGPRÓBÁL ÚJRA TÁJÉKOZÓDNI?

– Ismétlem: a reneszánsz óta rendelkezésünkre bocsátott labirintusnak a természettudományos gondolkodás volt az alapja. Fundamentumának és a folyosóinak a szerkezete is ilyen gondolkodásmódot követ. Ám az egyes művészek ezt nem így látják; az ő szemükben egyre megy, hogy racionális programot követnek-e, vagy pedig valami nagyon misztikus, esetleg folklorisztikus. Gondoljunk csak az Allegro barbaro-típusú művészetre, ami a XX. század első felében Nyugaton is nagyon fontos volt. Nagy a világ, és a művészek élményvilága vagy szubjektív hivatkozási pontjai is nagyon különbözőek lehetnek, mi több, egyenesen rossz, ha egy művész okosan és analitikusan közeledik az ilyen kérdésekhez. A művész legyen csak bolond, induljon meg, mint a bika. Vagy legyenek látomásai, esetleg legyen olyan száraz, kiszikkadt kétszersült, mint amilyen Mondrian volt, aki már csak protestáns moralizmusokban tudott gondolkodni és az egész világot derékszögű formákra felbontva látta. Szóval minden meg van engedve. Ebből a szempontból az ember ugyanolyan színes, érdekes, és egyúttal ugyanolyan ostoba és csak az ösztöneit követő állat maradt, mint amilyen volt bármilyen más korszakban is. Ami ugyanis a megtett nagy utat végül is meghatározza, az egyáltalán nem ő, a művész, hanem a tágasabb egész, a társadalom, és az, ami ezt a nagy egészet alapvető viszonyítási rendszerünkhöz, az időhöz köti – vagyis az a struktúra, amit hétköznapi nyelven történelemnek szoktunk nevezni. Ami – és ez is fontos – az utolsó tíz évben akkora bukfenceket vetett, hogy nemcsak a történészek, de az egész közönség is seggrelt.

Továbbmenve: a nagy természettudományos mintára felépített művészettörténeti paradigma szétfoszlásában éppen az a legérdekesebb dolog, hogy ennek a konstrukciónak a porrá foszlása milyen pontosan esett össze a nálánál sokkal nagyobb léptékű korszakváltással, azzal a társadalmi és világnézeti paradigmaváltással, amit a politika szintjén azzal szoktunk fölidézni, hogy a baloldali mozgalmak bukásáról beszélünk. Természetesen nagyon felületes fogalmazás az ilyesmi, hiszen az ember hajlamos arra, hogy a „baloldalt” egyszerűen a napi politika szintjén értelmezze. Többről van szó: a humanista elvekből kialakított kötelezettség- és elhivatottság-képzetekkel esett meg a malőr, a magasztosnak számító célokkal és a lehetséges eljárások filozófiájával. Lényegében ugyanaz történt az egész humanista világképpel, mint ami a művészet négy fala között is lezajlott: ezek a gondolkodási formák végső soron természettudományos modelleket igyekeztek követni (igen, legkésőbb Kant óta még a humanizmus is csak ésszerű tudomány), vagyis fölöttébb racionálisak voltak, és ebből következett az is, hogy azt hittük róluk, hogy tetszés szerint „optimalizálhatók”. Most ezek a dolgok mind együtt buktak meg, úgy és abban az ütemben, ahogy az optimista szellemű racionalizmus bukása magával rántotta őket. Ami nem jelenti azt, hogy együtt buktak volna például a tudománnyal, mert hiszen a tudomány mint hasznos gyakorlat, tovább él. Inkább a tudomány tekintélye az (és ez megint

csak egy racionális maxima, egy morál!), ami többé-kevésbé kihalt a mai világból. Amikor a Szovjetunió mint olyan, megszűnt létezni, és vele egyfajta gondolkodásmód, az úgynevezett szebb jövőbe vetett természettudományos vagy társadalomtudományos hit is végleg (mondhatnám „hivatalosan” is) lomtárba került, akkor ezzel egyidőben tűnt el annak a meggyőződésünknek is az utolsó morzsája, hogy a képzőművészet avantgardizmusának lehetne olyan iránya, ami felé a művészet egyfolytában haladni képes, és ha ezt az irányt követjük, akkor tényleg előbbre is jutunk. Senki sem döntött erről, hogy ez most már passé. Egyszerűen csak megtörtént, hogy ráébredtünk: ebben hinni valami egészen elképesztő naivitás. Egyszóval: nincsen többé az a lépcső, ami a földről az égbe vezetne. Sokáig teljesen mindegy is volt, hogy a Jóisten ül-e odafönt, vagy Lenin, vagy Marx, vagy valamilyen más szociális vagy társadalmi apostol, de akár megtehettük volna Cézanne-t vagy Picasót, vagy esetleg Rembrandtot is ennek a lépcsőnek a tetején uralkodó istenségnek. Az egész lépcsőzetes oltár összeomlott, és vele az egész meredek épület is, és ebből a katasztrófából, a hasábokra hullott márványpalota látványából ered ez a labirintus-érzés, ami most annyira zavaró: hogy a kozmikus lépcsőház helyett egy áttekinthetetlenül bonyolult romkertben vagyunk, esetleg egy lakályos egérlyukban, sok-sok járáttal (de nem kijáráttal!), aminek a következtében persze az ember is hirtelenül nagyon kicsi teremtmény lett. Umberto Eco és mások vidáman cincognak, és játszanak ezzel a helyzettel. Érdekes, hogy ennek az igazán tragikus évtizednek nincsen Kafkája, és hogy tulajdonképpen a képzőművészetben sem találni ilyen tragikus hangot; hogy ezen a reneszánsz óta talán legnagyobb bukásán az ember csak nevetni tud. Pedig benne vagyunk abban a dobozban, aminek a víz alá merüléséről van szó. És bugyborékolunk is benne hősiesen, miközben a víz csak úgy folyik be minden oldalról.

– KÖNYVED SZERINT ABBAN LÁTOD ENNEK A HELYZETNEK AZ OKÁT, HOGY A SZABADSÁGOT AZ EMBER KORLÁTLANUL SZERETNÉ BIRTOKOLNI. EZ LENNE A „SZABADSÁG ELŐTTI KAPITULÁCIÓ”?

– Fedélzeti naplómban azt próbáltam megírni, hogy a nagy iránytévésztés akkor történt, amikor az európai ember fölfedezte a személyes szabadságot, de aztán még hosszú ideig eszébe sem jutott, hogy talán okos dolog lenne ezt a frissen szerzett személyes szabadságot be is osztania, korlátoznia. No persze nem kívülről – hanem fel kéne találni a szabadság mellé az önkorlátozás elvét is. Az önkorlátozás elve a lemondás elve, úgyhogy a romantikusok azonnal tollhegyre is tűzték, vagy karóba is húzták volna az ilyesmit. De még egy Picasso, egy Braque vagy egy Klee sem hallott volna szívesen a dologról, mert hiszen a modern művészet programja a korlátlan önkifejezés és a határtalan személyiségmegvalósítás tanítása volt. Ám mégis, úgy hiszem, hogy a szabadság elméretezéséből, pazarló használatából következik a művészi szabadság elrontása, a művészi kreativitás, és a teremtő erő elfecsérlése, olcsó kiadásra is. (Csak zárójelben: korunk rettenetes zsarnokságai is mindig a szabadság jelszavát tűzték a zászlajukra, mert ez volt az egyetlen csali, aminek még az okosak is bedőltek.) Úgy jártunk, mint az a paraszt, aki meglékelte a borostömlőt, hogy ihasson a borból. De mivel túl nagy léket hasított, hát a nyakába folyik most az egész bor. Egyrészt megrészegültünk, hülyére ittuk magunkat tőle, másrészt

minden tartalékunk azonnal elfogyott. És ami kellemetlen: megjött a gyorsfósás.

Ennek az egész panaszkodásnak persze megint van – nyilvánvalóan van! – egy divatos oldala is. Betévedtem ugyanis az ökológiai gondolkodás folyosójára. Megint egy kiismerhetetlen irányba vezető folyosó ebben a fondorlatos labirintusban. De nem szégyellem, mert ezzel a válasszommal, nevezetesen, hogy a szabadságot tekintem a leginkább veszélyeztetett kincsünknek, mert ebből fogyasztunk a legtöbbet és a leginkább meggondolatlanul vagy mohón, nos, azt hiszem, hogy ebben a kérdésben nagyon sokan egyetérténekek velem. És ha száz vagy kétszáz év múlva az akkoriak majd röhögnek is a Parneczkyn, akkor is meg fogják majd állapítani, hogy jól mondta, ha ezt mondta, mert hiszen ez volt jellemző azokra az évtizedekre.

– MI LEHETNE A HELYES MŰVÉSZI MAGATARTÁS, HA ERRŐL AZ ÖNKORLÁTOZÁSRÓL LENNE SZÓ?

– Az első nagy kérdés az aszkézis kérdése lenne. De ez egy olyan nagy titok, hogy rendszerint csak az előkertjéig jutunk el, aminek a neve egyszerűen: redukció. Vagyis arról a leszűkített világképről van szó, amelyet éppen követünk, amikor úgy hiszünk, hogy aszkézist gyakorolunk. Az ökológia is ilyen redukció; most mindent ezen a szemüvegen át látunk, és szégyelljük korábbi bűneinket, hogy annyira pazarlóan bántunk azzal a szép szóval, hogy forradalom, vagy hogy például hedonista módon avantgárdoztunk... Tény azonban, hogy kezdjük földadni a mohóság jegyében álló üdvöztető tanainkat, és egyre tudatosabban reflektáljuk, hogy miféle káposztakertben kuporgunk. Igen, ott üldögélünk, és reflektálunk, azaz tükrözünk. A tükröt lehet jobbra vagy balra fordítani, és ha fokozatosan 180 vagy 360 fokos szögben fordítom el a tükröt, akkor egészen kis mozgással – legalábbis elvben – már mindent, akár az egész világot is be tudom fogni. Ez jelenleg a helyzetünk: az üldögélés és a reflexió, ahogy semmit sem teszünk, közben pedig ott az ölünkbe hullott képek és a tükrözések fantasztikus pörgése és sokrétű villogása. A tükrözérek vállalása az, ami fölváltotta az aszkézist. Nagyon passzív foglalatosság ez, sokban hasonlítható a televízió előtt ülő kései XX. századi polgár helyzetéhez is. Hadd említsek meg itt valamit: amikor hozzám is eljutott a kábeltelevízió, az a döbbenetes felismerésem támadt, hogy még korábban csak négy műsor volt, és aztán minden átmenet nélkül harmincnégy lett belőle, a harmincnégy közül sem volt könnyebb egy jót kiválasztani, mint korábban a négy közül. Ez ennek a reflektív állapotnak a nagy hátránya, hogy bár látszólag többet látunk, többet tudunk, és kitűnően el is szórakozunk, tehát a fogyasztói mentalitásunk is egyre jobban hízik és terebélyesedik, élményünk még sincsen több. Az ember megirigyli azt a hároméves gyereket, aki a porban játszik, mert látja, hogy micsoda fantasztikus élményei vannak, és mi mindent talál ott.

Ez az alexandriai típusú kulturális helyzet, amiben most vagyunk: minden a miénk, az egész világot ismerjük, óriási könyvtárak és raktárak állnak rendelkezésünkre, és gombnyomásra bármi lehívható. De nincs több élményünk, mint amennyi akkor volt, amikor csak két vagy három program között választhattunk. Az elektronikus médiaforradalom, ami napjainkban megint új lendületet vett, sajnos szintén ebbe a terméketlen irányba mutat. El sem tudom képzelni, hova vezet ez az egész. Egy új kozmoszhoz? Érdekes filozófiai kérdés, hogy az ember átváltozhat-e kör-

körös tükörré, amiben az idő is sokszorososan tükröződik, mert ebből tényleg az következne, hogy az ilyen tükrözés sokdimenziójú térré alakítaná át a korábban még egydimenziós időfonalakat is. Az így tükröző, és sok-sok időt reflektáló ember azonban olyan teremtménnyé válna, ami a légy mozaikszeméhez lenne még a leginkább hasonlítható: ájulatra hanyatló körkörös látás lenne ez az idő elcsendesült tengerében, amiről, ugye, végső soron kiderülhet, hogy légyfogó... Mert a sok irány ugyanaz, mint az iránytalanság: a légyszemű emberben végül is feloldódna a történelem. Nem egészen új ez a probléma. Hegel is sokat törte a fejét azon, hogy mi lesz akkor, ha a Szellem bejárja az önmegismerés útját, és elérkezik az abszolút nyugvópont-hoz. De soha nem is sejtette, hogy lehetne más vége is történelemnek, mint az, hogy a Szellem ilyenkor azt mondja: látom magamat, és nekem ennyi elég. Most abban a helyzetben vagyunk, hogy ahelyett, hogy önmagunkra koncentrálnánk, mindaz, amit látunk, de az is, amivel ezt a sok mindent látni szeretnénk, inkább csak szétdiffundál a világban, mint valami spray-dobozból kifröcskölt parfüm. Mi pedig ott ülünk ennek a színes gőznek a közepén. Már az istenek is érzik a mennyben a huszadik század végi emberiség médiabűzét.

– **EBBEN A HELYZETBEN MILYEN MAGATARTÁST TARTASZ HELYESNEK?**

– Erre nagyon nehéz válaszolni, mert ha a jelenkori művészet horizontján tekintünk szét, akkor azt látjuk, hogy végül is minden jelentős frónak vagy művésznek az a válasza erre, hogy nem tudom. A válasz elől szellemesen visszavonulnak bizonyos játékokba, vagy vicces viselkedési formákba. Kacsalábon forgó várakat építenek fel, vagy Drakula-várakat. Mindegy, hogy tündérlak vagy boszorkánykonyha, hiszen ezek éppúgy csak játékok, mint azok a modern kiállítások, amelyeknek a fele, de néha 90 százaléka is csupa kalandos installáció, ahol tényleg kacsalábon forgó várban vagy vurstliban érezheti magát a látogató. Szinte fel van szólítva rá, hogy nyomja meg a gombot, próbálja ki ezt meg azt, vegye magára, tartsa a kezében, tegye be, húzza ki, hordja aztán továbbra is nyugodtan és így tovább. És végül ott, a kijáratnál mégiscsak adja megint le a portásnak. Tehát a jótanácsok, amiket a legnagyobbak, a legsikeresebb frók, egy Eco például, vagy a mai amerikaiak, vagy ezek a francia új gondolkodók adnak, végső soron mindig csak olyan gesztusok, mintha játékokat nyomtak volna a kezünkbe, vagy olyan zakókat segítenének a vállunkra, amire eleve oda van írva, hogy tessék megint leadni a kijáratnál.

Ha valakit a sarokba akarnék szorítani, akkor azt kérdezném tőle: jó, jó, de a kijáratnál mi van, ha átlépek a küszöböt, hova jutok? (Most nem csak az úgynevezett halálra gondolok, az ember ugyanis nagyon sok kijáraton bukik át, míg végre meghalhat, így hát egyszerűen csak a küszöbökön van szó, amikben általában megbotlunk.) Nos, hát ez az, amit nem tudunk, hogy mire jó a sok küszöb polifóniája. Ez a fanyar hozzáállás a dologhoz, amivel most itt zsonglőröködök, valószínűleg az én személyes ízlésvilágom, illetve egy bizonyos generációnak a válasza; azoké, akik nem a legfiatalabbak ma már. Mi még hajlunk az askézisre, egyfajta szigorúbb számvetésre. Ezt örököltük az avantgárdtól, meg talán az avantgárd előtti polgári moráltól. Nem a Szózat él bennünk, hanem az a szó, hogy „rendületlenül”, így, kis betűkkel, meg az a szó, hogy „hazádnak óh!” Felkiáltójel, na, az igen, de aztán pont, pont, pont, és utá-

na zárójelben: kicsoda, micsoda, mikor? (Ezek azok a deformációk, amin átestünk menet közben; az ember a magyar himnusz is elfelejti, és rohan a könyvespolchoz leemelni, hogy hogy is van?)

A régi mintájú moralizmus, de fogalmazhatnám így is: az az új askézis, ami a küszöbre gondolva fogja el az embert, legalábbis engem, és azt mondhatja velem, hogy hát nem lenne jobb mégis valami egészségesebb redukció? Most már nem művészeti redukcióra gondolok, tehát nem a formák és a kifejezési eszközök terén eszközölt merészen fukar mértéktartásra, és nem is a földrajzi redukcióra, tehát, hogy meddig és hogyan korlátozzuk a bekalandozható világot, hanem mentális redukcióról lenne szó. És ehhez még hozzátenném azt is, hogy érzéki, erotikus redukcióról, miközben egyáltalán nem a szexualitásra gondolok, hanem teljesen tárgyí értelemben használom ezt a szót; amire gondolok, az a szétszóródó érzékeink és a fogyasztói ösztöneinknek a redukciója. Talán kimenni a sivatagba, ez lenne a megoldás? Ott legalább tisztaság van, steril hőség. Éjszaka fagy, nappal felforr a víz, vagyis a végletek tisztasága van jelen, és ha akad olyan civilizációs vagy kulturális bacilus, amelyik túléli az éjszakai fagyot, az biztos elpusztul majd a déli napon. A kérdés csak az, hogy én magam nem pusztulok-e bele ebbe a sivatagba. És egyáltalán megvalósítható-e ez az után a fejlődés vagy átalakulás nyomán, amin az emberiség eddig átesett? Nem a legnaivabb elképzelés lenne-e a természethez való visszatérés, az ilyenfajta sivatagig leredukált és az álmokig lecsontozott emigráció? Mert hiszen mondhatnám akár azt is, költözünk vissza a fákra a majmokhoz.

– **A SIVATAG ESZMÉNYÉNEK ÉS AZ ASZKETIZMUSNAK NAGY TRADÍCIÓJA VAN A SZERZETESSÉGTŐL MÁIG. TE MILYEN SIVATAGRA, MILYEN UTÓPIÁRA GONDOLSZ?**

– Érdekes, hogy a kései XX. századi művészetben, ahogy egyébként a koraiban is, tehát például a futurizmusban, mind az utópia, mind pedig az antiutópia pozitív előjellel is szerepelhetek. John Cage, aki a nyitott ablakok és a bejövő zajok apostola volt, egy entrópia-sivatagot álmódott meg, ahol egyenletes szintre töltődik fel minden, és az ember azért boldog, mert már nem különbözik a különböző energiák hulladékától (amit ő megragadó idealizmussal nem szemétnak nevezett, hanem világnak). Ez az egyik modell. A másik Robert Wilson színháza, amelyik ez elől visszaszívódik, mintha egy vákuum húzná. Mintha egy membránfelület lenne, amelyet hátulról a semmibe rántana vissza a szörnyűséges iszony, amely egyúttal azt is szügerálja, hogy csak bizony különbözzünk bátran a világ lár-májától. Ami marad, az egy majdnem üres színpad, ahol egy vagy két szereplő merül hallgatásba (lehetőleg süketnéma vagy súlyosan sérült személy). Ehhez voltak utak Becketten, Kafkán át, Cage-hez pedig a futurizmuson, az expresszionizmuson és a szürrealizmuson át. És itt hirtelenül összetörik az az edény is, amit európai vagy észak-amerikai művészetnek nevezhetünk, mert sok minden áramlott be ide a buddhizmuson keresztül a kelet-ázsiai kultúrából is. A hallgatásnak furcsa sivatagai, a rítusok és az önkorlátozás távol-keleti tanai, és aztán ezek el is keveredtek néha egymással. Úgyhogy tiszta tanítás nincs is, legalábbis én nem látok ilyet a késői avantgárdban. Sajnos nem volt idő rá – ha például a hetvenes éveket tekintjük –, hogy valódi szintézis jöjjön létre. Mert Bob Wilson a hetvenes években jött fel, Cage szintén. Volt 3-4 esztendejük, az úgynevezett

virágkoruk, de mire ők maguk, vagy a közönségük megemészthette volna a dolgot, már húsz másik szobával voltunk odébb.

– A MAI MŰVÉSZETET KÜLÖNBÖZŐ IRÁNYOKBÓL ÉRIK KIHÍVÁSOK, AZ ÚJ MÉDIUMOK FELŐL CSAK-ÚGY MINT A KULTURÁLIS IPAR INTÉZMÉNYEITŐL.

– Mindez most egy hisztérikus rohanás az elektronikus és digitális médiák felé, és azt kell mondanom, hogy az a felületesség és profitéhség, amivel ez az egész történik, borzasztóan káros és hebrencs dolognak tűnik. (És ennek a hisztériának csak közvetve van valami köze ahhoz, amit közgazdasági értelemben is piacnak nevezhetünk.) Már hallani sem tudom azt, hogy virtuális valóság, cyber-space, interaktív programok és így tovább, mert rosszul leszek. Nem a könyvmoly, a megrögzött filozófus beszélek belőlem. Ez a nagyon kritikus hang az én számból talán azért hangzik mégis elfogadhatóbban, mert nem titkolom, hogy közben jómagam is komputerbolond vagyok. (Tessék: az egyetlen újság, amit itt Kölnben Magyarországról járatok, az IDG Számítástechnika.) Csakhogy én nem színes fotóhatásra törekvő pipacsmezőket igyekszem a gépemen lévő szoftverekkel generálni, hanem olyan grafikákkal foglalkozom, amikre csak a komputer képes, például rekurzív fraktálként iterált matematikai parkettákkal, melyekhez magam írom a képleteket is. Mert érdekel az, hogy mi történik akkor, ha túllépünk az eddig érvényes emberi dimenziókon, és milliószoros funkcióismétléssel keltünk életre bizonyos lényeket vagy alakzatokat, amiknek a további életére és viselkedésmódjára aztán már nincsen befolyásunk. Úgy tűnik, hogy számomra ennyi maradt meg az úgynevezett kreativitásból... De általában is az a véleményem, hogy noha a komputer technika és a kultúra találkozási pontja, mint lehetőség, tényleg fantasztikus dolog, mégis ami történik, az egyelőre inkább arra a tragédiára emlékeztet engem, ahogy a némafilm zsenialitását egyszerűen letaposta, és operettblöndibe fullasztotta annak idején a hangosfilm elterjedése. Most a multimédia-paradicsom ez a szirupos dolog. Csak a szigorúan műszaki és tudományos jellegű programok fejlődnek valamennyire egészséges irányban, különben pedig egy kozmikus kiterjedésű kerti törpe ül a világ szoftveriparának a tetején. Ami pedig a fontoskodva lihegő komputeranimátorok táborát illeti, mindenütt, ahol a szimuláció valamilyen szerepet játszik, természetesen nagy szükség van a munkájukra. Ám ha ezek a barkácsolók tényleg úgy vélik, hogy művészet is az, amivel foglalkoznak, akkor (legalábbis egyelőre) megszívlelhetnék annak a professzornak a szavait, aki a lexikonok szerint a kibernetikus technika egyik klasszikusa. Ő figyelmeztetett ugyanis arra, hogy jó lesz, ha vigyázunk, mert a virtuális valóságot már megteremtette egy bizonyos Shakespeare nevű egyén is, és ha odafigyelünk, azt látjuk, hogy valamivel komplexebb és életrevalóbb formában.

A tényt persze nem tagadhatjuk le: a művészet valóban ipar manapság, mégpedig olyan ipar, aminek elsősorban nem művészeti fikciókból van az alapanyaga, hanem félelmetes méretű érdekszövetségekből épül fel, mondhatnám „hatalmi plazmákból”. Hogy ez mi, arra a következő lehetne a válasz: rengeteg pénz, plusz bizonyosfajta magas szervezettségű formája annak a sokrétű bonyodalomnak és plasztikállagnak, aminek az összetételét és a sűrűségét nagyon nehéz lenne meghatározni (hiszen még a hadiipar bi-

zonyos ágazatai is benne vannak). És amiben, mint valami kocsonyás akváriumban, éppen a lehető legkisebb guppi halacszkák azok, akiket mi művészeknek hívunk. És akik ennek ellenére is boldogan vibrálnak a nőstény körül, mely nőstény nem más, mint a közönség. Hogy őt megtermékenyítsék, ez a feladatuk. Az egyes művészre lebontva a dolgot, még mindig a biológiai ösztön tűnik a legerősebb motivációnak, a hatalomvágy, a szexuális ösztön, a habzsolás, az étvágy az, aminek a mámorában aztán ezek a kis művészek tényleg mindent el is felejtnek egy időre. Csak hogy a mai társadalom olyan, hogy nemcsak benne vagyunk az akváriumban, hanem ezzel egyidőben ott ülünk előtte is, és látjuk ugye, hogy ekkora a művész (vagyis hüvelyknyi). És hogy a művészete, az meg akkora, mint amekkora a spermája, úgyhogy alatta marad annak, amit még szabad szemmel látni. Ennek a felfogásnak Magyarországon is volt egy szókimondó profétája, Erdély Miklós, aki egyik akciója keretében fölírta a falra, hogy „Isten pici”, és aláírta címként: Méretkáromlás. Szép szó: méretkáromlás. És aztán később ugyanezt a formulát alkalmazta a művészetre is: Az avantgárd pici. A művészet kicsi stb. Azt hiszem, ez meg istenkáromlás. Nagyon nehéz helyzetben vannak a művészek, és úgy érzem, hogy nincs megoldás a helyzetükre.

– VANNAK-E MÉGIS VÁLTOZÁSOK? MILYEN TÖREKVÉSEKET, TRENDEKET ÉRZÉKELSZ?

– Az egyetlen igazi trendet, a fő irányt itt, Budapesten, ugyanolyan jól látni, mint bárhol másutt is: a tömegművészetek és a nem művészeti szintű szórakoztató- és szabadidőiparnak a terjedése ez. Szimbolikus lehet ebből a szempontból, hogy Kölnben, ahol élek, éppen lebontották a tradicionális nagy rendezőpályaudvart. Mert egyrészt, minek a vonat, amikor olcsóbb repülni? – másrészt azonban azért is, hogy a helyére egy médiaparkot építhessenek. Aminek az előképe egyébként a La Villette formájában, ahol gömbözi is van, meg egyebek, már korábban megépült Párizsban. És amely La Villette-nek szintén volt már előképe, a néhány évtizeddel korábban létesült Disneyland Kaliforniában. Az újabb médiaparkokban azonban már komputer helyettesítik Mickey Mouse-t és Donald Duck-ot, ők totyognak karonfogva a látogatókkal. A virtuális valóság jön be, és a digitális technika, meg az információs hálózat az, ami már az ötéves gyerekeket is foglalkoztatja. Ha pedig hat és fél éves, akkor már megabite-ban gondolkodik, merevlemezben és memóriában. Ez az, ami egyre inkább elfoglalta a művészet helyét (a mese helyét, a muzsika helyét, stb.). Ostobaság lenne keresztes hadjáratot hirdetni ellene, mert először is hiába, másrészt viszont nincs is vele semmi baj, amíg a technika tényleg csak technika. A nagy kérdés inkább az, hogy vajon olyasmiről van-e itt szó, mint amilyen dolog az özönvíz volt Noé idejében? Hogy azok a kontinensek, amiket eddig kultúrának neveztünk, tényleg víz alá kerülnek-e majd, hogy aztán a tetejükön ott hullámozzék az az egynemű és tagolatlan massa, ami a tömegkultúra óceánja? Vagy pedig ez az új forma is kitermeli majd a maga korallszigeteit, a maga vulkánjait, hogy nőhessen rajtuk valami fa is, meg ember is? Ezt nem lehet ma még tudni. E percben csak a sós víz folyik odafönn ide-oda, és a tetején úszik mindaz, ami korábban kultúra volt. Az ember megpróbálja meglovagolni ezeket az uszadékfákat, néha át is száll az egyikről a másikra – de hogy tényleg eljut-e valahová, az kérdéses. Mert sokszor csak illúziók ezek az uszadék-kultúrák. Az ember fölül egy

ilyen vonatra, és aztán rádöbben arra, hogy egy széken ül otthon, és nem érti, hogy hogy került oda. Annyi biztos, hogy ezek a nagyon új és borzasztóan csalóka élmények tényleg egy új univerzumot adtak most a számunkra. Nagyon nehéz látni, hogy tartós élmény lesz-e ez, vagy pedig csak egy afféle átmeneti korszak. Nem tudom. Itt egészen ősrégi kérdések merülnek fel: például az, hogy vajon egy új dogmatizmus küszöbén állunk-e, és ez a kapkodás, ez a sokféle kultúra, ami között most hirtelen választanunk kellene, hogy ez csak a nagy kapu előtt az utolsó kis csöppje annak a szabadságnak, ami után megint jön majd a katakombák korszaka...

– MÉGIS, VAN-E OLYAN ÚJ TERÜLET VAGY JELENSÉG, AMI FELKELTETTE AZ ÉRDEKLŐDÉSEDET?

– Én az utóbbi évtizedben csak egyetlenegy dologra figyeltem föl, ami sok tekintetben tényleg új irányba mutatott, és ugyanakkor választ adott egy csomó felgyült kérdésre is. Ez azonban, sajnos, nem művészeti irányzat volt, hanem – ahogy már a bevezetőben is szóltam róla – a természettudományos gondolkodás egyik kései gyümölcse, mégpedig a kaoszindinamikával és a fraktálkutatással kapcsolatos felfedezések. Nagyon fontosak a matematikai alapjai, ám még ennél is sokkal fontosabb az, hogy milyen sikerrel alkalmazható a legkülönbözőbb tudományos ágakban. Fél oldalon persze lehetetlen lenne elmondani, hogy mi a lényege (és hivatkozni sem tudok valami jó olvasmányra, mert sajnos magyarul alig van publikálva). Csak annyit: eddig két modellünk volt az emberléptékű makrovilág értelmezésére. Az egyik (durván fogalmazva) az euklidészi geometria lehetett, vagyis az a körzövel-vonalzóval húzott tájékozódási rendszer, amivel fel tudjuk fogni, és az emlékezetünkben szoktuk tartani a tárgyak formáját és a folyamatok lefolyását, egyszóval az egész megismerhető világot. A másik gondolkodási technikánkat inkább csak akkor szoktuk elővenni, ha ez az első csütörtököt mondott: ez pedig a nagy számok törvénye, a véletlen szeszélyeit is megszelídítő statisztikai adatok igazsága. Ha az euklidészi törvényeket egy kockával szemléltethetném, akkor a statisztika igazságait egy olyan homokkupaccal ábrázolnám, ami ugyan „puhább”, mint a kocka, de mégis van valami formája, mert hiszen világos, hogy a közepe az, ahol mindig a legmagasabbra dudorodik ki, hiszen ott a legnagyobb értékű a valószínűségi hányad. A természeti népek és az ősi kultúrák még tudták, de aztán az emberiség szinte évezredek óta tagadni próbálta, hogy a legtöbb jelenség nem írható le ezzel a két modellel, mert rendszerint egy harmadik mintát követ: van valami, ami ugyan egy darabig elég stabilnak látszik, de aztán átváltozik mégis valami mássá, mégpedig olyan meglepő formában, hogy az statisztikailag sem volt korábban valószínű, vagy kiszámítható. Miközben a világ ennek a hatására furcsa fejlődésen vagy érthetetlennek tűnő átszerveződéseken megy át. Nap mint nap megtörténik ez például az időjárással, ami nem mértani kocka, de nem is statisztikus törvényeket követő szelíd lankájú homokdomb. (Ha így lenne, akkor az „átlagos” időjárás lenne az egyeduralgoló, de nincs így, hiszen jól tudjuk, hogy az időjárás hol elképesztően átlagos, hol meg akár hosszú hetekre is a legszélsőségesebb tartományokban tivornyázik.) Az ilyen folyamatoknak az a sajátja, hogy a jövőjükön nem lehet pontos prognózisokat felállítani. Úgy viselkednek, mintha ők maguk akarnának dönteni a sorsukról. És ez a „szabadság”, vagy „akaratosság” az, ami a jó-

zan szemléletű kívülálló szemében egyszerűen követhetetlen dolognak tűnik, ami káosz.

Már a XIX. század végén fölmerültek olyan matematikai és fizikai problémák, amik ennek a kaotikus modellnek a közelebbi megismerését ígérték, és később egyre sokasodtak a jelek arra vonatkozóan is, hogy az élővilág és a gazdasági élet fordulatai, vagy a társadalomban lejátszódó jelenségek törvényszerűségei sem afféle kockák vagy homokdombok, hanem „kaotikus” komplexitások. Az elmúlt két évtizedben aztán valóban be is következett a fordulat. Sikerként közelebből megismerni és pontosabban is föltérképezni azoknak a nem-lineáris jellegű matematikai soroknak a természetét, amelyek az ilyen folyamatok modelljeként tekinthetők, és amelyek vasakarattal kényszerítik rá a világra az ok-okozati láncok ama filc-szerűen finom hálóját, aminek ugyan minden pontja szigorúan determinált, ám az egész mégis az indetermináció és a szabadság fantasztikus hibridjének, virágoskertjének tűnik, ha (és erre jó a komputer) vesszük magunknak a fáradságot, hogy kinyagítsuk azt, ami ebben a filcrengetegben rejtőzik. Azt látjuk ugyanis, hogy a háló fonalainak a legkisebb elmozdulása is nemegyszer a legnagyobb és legelképesztőbb változásokat vonja maga után. Gyakran idézett hasonlat erre az a Japán fölött repülő lepke, aminek a szárnycsapása úgy dönti el az ok-okozati dominók sorát, hogy hurrikán lesz belőle, mire Floridához ér el a hatás. Hogy soha nem jön be a papírforma, azt eddig is tudtuk, csak hogy úgy éreztük, hogy azért van így, mert egy kicsit irracionális a világ. Most azonban már tudományos magyarázatunk is van rá. És bele kell nyugodnunk abba, hogy ha komplex folyamatokról van szó (és melyik folyamat nem komplex?), akkor nincsen mód arra, hogy a szóban forgó rendszer jövőjével érdemben foglalkozzunk, és el kell fogadnunk azt is, hogy hamis célokot követ az, aki mégis erőlteti a részletekbe menő távoli prognózisok felállítását. A determináció és a szabadság szövevényének az igazi modellje elvben tiltja az ilyesmit. Vagyis hamisak az eddig bevált emberi fogódzók, a szívet melegítő utópiák. Most ott állunk az üres szakadék szélén, amibe bele kell ugrnunk, mert be kell látnunk, hogy ez az újonnan feltártult mélység a világ. És szinte halljuk a szakemberek hangját, amint magyarázzák, hogy a zuhanás végén nem a pokol jön, hanem megint egy matematikai rend, tessék hát nyugodtan előrelépni. Ez egy borzasztó érzés, viszont nagyon hasonló az emberiség történetére: eddig is minden egyes kritikus fázis olyasféle megoldást hozott, ami még az ellenkezője sem volt annak, mint amire korábban gondoltunk.

Ez a fajta kísérleti matematika az énszámomra azért is érdekes, mert visszahozta a matematikai, és általában véve is a természettudományi gondolkodás számára a vizuális megismerés és modellezés fontosságát. A fraktálképek és a fraktálgeometriai alakzatok fantasztikus sokrétűsége, a természeti és az organikus formákhoz való meglepő hasonlósága, új és új ornamentikát kiadó alakzatainak a sokasága kimeríthetetlennek látszik. Persze tudom, hogy csak szimbólum ez is, az elektronika segítségével láthatóvá tett modellek drótváza, vagyis idealizált világ, és még nem a valóság. De annyi igaz, hogy bár az elektronikus médiák forradalmával párhuzamosan jelent meg ez a vizualitás, mégis sokkal mélyebbre hatol, mint a szokásos médiaműsorok. Mert amit ábrázol, az nem a technika, és nem is a nagyon elrontott emberi kozmosz, hanem a megismerés területén feltáruló új horizontok látványja. Az utópiák nélküli világ utópiája. Talán ezért is szoktam rá arra, hogy apró

programcskákat írnak, amik aztán gépre téve kirajzolnak egy-egy végtelenségig továbbfejleszhető formát. Hogy meddig növelhető az ilyen komputeren kirajzolódó világok határa, annak csak a szobámban berendezett technika és az idő szabhat határt. Előfordult már, hogy miután megnyomtam az indítógombot, hazautaztam egy hétre Magyarországra, és mire visszatértem, éppen azon volt a gép, hogy kirajzolja azt, amit én csak egy maréknyi számjegy alakjában programoztam be, de ami az elmúlt napok alatt egy sok

százmillió vonalból felépülő struktúra elképesztő univerzumává növekedett. Megpillanthattam végre egy soha nem volt világ távlati formáját. Igaza van persze annak, aki azt mondaná erre, hogy magányosoknak való játék. De istennek lenni jó, és a lakatlan világok teremtése is érdekesebb, mint a pasziánsz.

A BESZÉLGETŐTÁRS MONORY M. ANDRÁS
ÉS TILLMANN J. A. VOLT

FORGÁCS ZSUZSA

A talált nő

- ELBESZÉLÉSEK -

A *Talált nőt* 1995. szeptember 15-én este 8 órai kezdettel mutatják be a Merlinben. A *Talált nő* nemcsak megtekinthető, hanem megvásárolható és dedikáltatható is a helyszínen.

A könyvet a bemutatón Kozma György veszi védelmébe, hogy ki támadja, az még titok. Forgács Zsuzsa részben saját szövegeivel, részben más szerzők életművéből előásott kedvenc idézeteivel igyekszik szórakoztatni közönségét. Továbbá – ha a tisztelt olvasó még nem fizetett be a menzára a tőzsdén – a szerzőnek van még egy-két szabad ötlete tartalékban a gyors, fájdalom- és rizikómentes meggazdagodásra:

„Töltsd ki azt az egyszerű formanyomtatványt, amit tőlem kapsz. Ha én ki tudom tölteni, akkor te is ki tudod tölteni. Ha kitöltötöd, és elküldted a megadott címre, akkor minden hónapban garantáltan 9500 dollárt fogsz kézhez kapni életed végéig. Ha nem kapnál kézhez minden hónapban 9500 dollárt életed végéig, akkor egyrészt visszafizetjük neked a taknyos 79 dollárodát, amit befizettél a formanyomtatványért, másrészt megerősazolhatod a Long Island-i milliárdos nagynéninket, rágyújthatod a kutyánkra a kutyaólat, levizelheted a tearózsáinkat és a kertitörpénket, és akkor még mindig meglehet az az elégtételeid, hogy a pénzednél vagy, csak küldd el nyugodtan az utolsó nyavalyás 79 dollárocskádat, mielőtt végleg kifogynánk az összes formanyomtatványunkból”

(Részlet a *Tartsuk mozgásban a nőt* című szövegből)

A könyv kapható a helyszínen, a legeslegjobb könyvesboltokban és a Q.E.D. Kiadó címén (6721 Szeged, Zárda u. 9.)

Harc a felzárkózásért

OROSZORSZÁG, EURÓPA ÉS A FELVILÁGOSODÁS

ERNEST GELLNER

Oroszországnak Európához fűződő viszonyát talán azon a hatáson keresztül érthetjük meg a legjobban, melyet a felvilágosodás gyakorolt Oroszországra.

Nyugaton a felvilágosodást megelőzte az egyház és az állam középkori párharca, a reneszánsz és a reformáció. Ezek Oroszországban jórészt vagy teljesen hiányoztak. Emiatt hiányzott az a korlátozás, mely az egyház és állam szembenállásából fakadóan határt szabott volna e két intézménynek, a hivatalos kinyilatkoztatást nem előzte meg semmiféle rivális normatív modell, és senki nem szegte szembe az egyházzal saját tekintélyeinek szövegeit.

A felvilágosodás átfogó és erőteljes hatást gyakorolt Oroszországra. De ez a hatás egy, a korábbi forrongásoktól szinte érintetlen hagyományos rendet ért. Mindazonáltal nem szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítani annak a ténynek, hogy a felvilágosodás kezdetben nem mint az ember felszabadítását ígérő eszme, hanem mint az állam modernizálásának receptje jutott el Oroszországba – ez a szempont Nyugaton sem volt ismeretlen. A francia felvilágosodás nem csupán az új világi tudás válaszlépése volt a vallási és politikai abszolutizmusra, hanem egy nagyon is helyi, egyedi gyengeségre is választ kereső áramlat. Miért gazdagabbak, szabadabbak, sőt katonailag is hatékonyabbak az angolok és a hollandok, mint mi? A filozófusok nyugodtan beszélhettek volna északosodásról is nyugatosodás helyett. A felvilágosodás eszményei részben tehát a felzárkózást – a *rattrapage*-et – tűzték ki hallgatólágoosan, sőt nemegyszer nyíltan is célul: a felvilágosodás központi kérdése nem annyira az az általános törekvés volt, hogy az embert felszabadítsák a babonák és az elnyomás igája alól, és az Értelmet egyesítsék a Természettel, mint inkább az elmaradottság ledolgozása. Ezt a két szempontot azonban sem akkor, sem a későbbiekben nem választották el egyértelműen.

Ennek ellenére fontos különbségek is léteztek. Míg nyugaton mindkét elem jelen volt, addig Oroszországban kezdetben egyértelműen túlsúlyba került a *rattrapage*. Katalin cárnő minden bizonnyal buzgón vágyott arra, hogy a filozófusokkal folytatott kapcsolattartás segítségével felszabadítsa szellemét, parasztjaival azonban az ellenkezőjét művelte: az állam hatalmát csak úgy lehetett megszilárdítani, ha elnyeri a közigazgatásban dolgozó új kisenemesi réteg lojalitását, és ezt úgy érte el, hogy nagyobb hatalmat

adott nekik parasztjaik fölött. A felvilágosodás tehát már kezdetől fogva központosító, s nem annyira felszabadító erőként jelent meg Oroszországon s más közép- és kelet-európai birodalmakban.

A felvilágosodás politikai üzenete már önmagában véve is kétértelmű volt, s ettől a kétértelműségtől a sors akaratából soha nem tudott megszabadulni. Egyfelől kikezdte és gúny tárgyává tette a bizonyosság és a hierarchia valamennyi régi transzcendentális alapját, miáltal aláaknázte a Magasabb Rend önjelölt képviselőinek hatalmát, s magát az embert és világi érdekeit emelte a szuverenitás örökösévé. Ebben az értelemben a felvilágosodás valóban a szabadság és az egyenlőség oldalán állt. Másfelől viszont a racionalitás, melyet hirdetett, megkövetelte a szakértők hatalomhoz jutattását és terveik kivitelezését. Fejletlen körülmények közepette, ahol a *rattrapage* volt az első számú imperativus, ott nagy valószínűséggel ez a technokrata-teljesítményű elem dominált (ha pedig nem, akkor mindig is fennállt és fennáll a káosz veszélye). Még a felvilágosodás mintaszerűen liberális fia, John Stuart Mill is egyfajta szükségállapotnak tekintette a fejletlenséget, mely igazolja azt, hogy minden hatalmat a modernizálás szószólójának kell juttatni, s ezt nyíltan, többé kevésbé ezekkel a szavakkal ki is fejtette.

Természetesen folynak színvonalas kísérletek, hogy ezt a két elemet összeegyeztessék: a tekintélyelvű vonások csupán a még öntudatlan vagy önkifejezésre képtelen népakarat átmeneti megnyilvánulási formái. Az élcspatpárt ötlete nem csupán politikai eszközként jött kapóra, de a felvilágosodás Janus-arcú jellegének problémájára is megoldást kínált. Törökországban Kemál Atatürk ugyanerre a problémára adott formailag talán kevésbé kidolgozott, ám történelmileg annál hatékonyabb választ; mikor a hadsereget tette meg a forradalom őrzőjének: a hadsereg gondoskodik a választásokban kifejeződő népakarat megvalósításáról, de azonmód korrigálja is azt, amint az eltér a forradalom által lefektett irányelvektől, s ezzel jelét adja éretlenségének. Mindez azonban csak egyfajta előjátéka volt a későbbieknek.

Kelet-Európa tehát a felvilágosodást először mint a centralizáció és a hatalom megerősítésének eszközét ismerte meg. Itt kezdődnek azonban a problémák. A felvilágosodás eredeti szövegei ugyanis e két vonást különbségtétel nélkül, egyetlen egységben tálták.

Az írás *The struggle to catch up* címmel jelent meg a „*The Times Literary Supplement*” 1994. december 9-i számában.

Nem lehetett egy különleges, Frigyesnek, Józsefnek és Katalinnak kedvező kelet-európai kiadást összeállítani belőlük, mely a nagyobb termelékenységet és katonai hatékonyságot szem előtt tartva segített volna nekik újrászervezni birodalmaikat, ugyanakkor az olvasókat sem fertőzte volna meg felforgató gondolatokkal. Ez itt a bökkenő: hogyan modernizáljuk úgy a hadsereget, hogy közben ne neveljünk dekabristákat?

A központosító, s ezáltal nyugatosító rezsimek által létrehozott és felnevelt osztályok fogékonyak voltak a felvilágosodásnak ezekre a fonákságaira, a liberális, egalitáriánus, szekularista és humanista elemekre is, melyek szintén részét képezték a csomagnak. És ebből fakadt természetesen az orosz kultúra egyik legmegkapóbb vonása is: az értelmiség mély, kitartó, keserűes vonzódása a felvilágosodás értékeihez. Az a kép, melyet a 19. századi orosz irodalom fest az orosz lélekről, s mely a fordításokon keresztül az egész világon elterjedt, olyan értelmiséget ábrázol, mely a Nyugat és a populizmus, az értelem és a nemzeti vallás között vergődik. Vidéki házaikban Csehov figurái nem általában véve az emberi állapotokról monologizálnak, hanem a liberális értékekből, a politikai impotenciából és a társadalmi büntudatból fakadó gyötrelméről.

A visszamaradottságra nem a nyugatosodás és a populizmus szembeállítás az egyetlen lehetséges reakció, noha az egyik leggyakoribb. Másfajta megoldást kínál a porosz-japán modell, melyben egy meglehetősen egységes elit veszi kézbe a modernizálás feladatát, és ebben készséges segítőtársra talál az értelmiségben. Kelet-Európában legtöbbször a politikailag kudarcot valló osztályt és a szenvedő, ámde kreatív értelmiséget felölelő orosz modell honosodott meg, noha közel sem eresztett olyan mély gyökereket, mint Oroszországban. Politikai kudarc és irodalmi felvirágozás.

Nyomon kell követnünk a felvilágosodás által adott program teljes történetét. Nyugaton ez a program eredeti formájában megbukott. Először a jakobinus terrorba torkollott, melyet a napóleoni diktatúra, majd a restauráció követett. A kultúra területén pedig kiváltotta a romantikus ellenválaszt: az Egyetemesség és a Racionalitás kultusza felkeltette a kulturális egység és az érzelmesség iránti igényt. A politikában ez a nacionalizmusnak felelt meg: az értelemre alapuló egyetemes szeretet helyére az érzelmes, egyedi és diszkriminatív szenvedély lép. És mikor a romantika Sötét Isteneit a legfőbb tudományos szaktekintély, a darwini biológia is megerősíti abban az elképzelésben, hogy a kulturálisan idioszinkratikus közösség egyben egységes genetikai állomány is, és azt tanácsolja, hogy *Rassen-hygienisch* megfontolásokból legyenek könyörtelenek és versengők, akkor az egész dolog könnyen veszélyes fordulatot vehet.

A felvilágosodásnak volt azonban egy második szakasza is, mely az első szakasz minden bajt okozó hibáinak alapos átgondolása nyomán született, és melyet úgy terveztek, hogy már eleve kiküszöböljék ezeket a hibákat. Az első szakasz azért bukott meg, mert figyelmen kívül hagyta az Értelem által diktált terv áttételek nélküli kivitelezéséből adódó társadalmi feszültségeket. A második szakasz, azaz a marxizmus rendkívül sokat átvett a francia forradalom konzervatív kritikusaik gondolataiból, de ezekből épp az ellenkező következtetéseket vont le. Az akadályok csupán a felszínen jelentkező, átmeneti nehézségek, a mély-

ben ezek valójában egy mélyreható és körmönfont Értelem művei, s ennek terveit szolgálják. Hosszú távon ez a terv valóra válik, s minden reményt felülmúlva be fogja teljesíteni az ember leghőbb vágyait.

A marxizmusnak ez volt a végzetes vonzereje. Egyszerre volt a felvilágosodás beteljesülése és tagadása. Valódi, a szó hegeli értelmében vett *Aufhebung* (megszüntetve megőrzés): egyszerre elégtette ki a klasszikus törekvéseket és a romantikus sóvárgást, ígért racionális rendet és érzelmi ösztönösséget. Noha mindig kockázatos kijelenteni, hogy ami megtörtént, annak úgy is kellett történnie, mégis úgy fest a helyzet, mintha a marxizmust egyenesen az orosz lélek igényeire szabták volna. A marxizmus azt ígérte, hogy egyszerre elégti ki két látszólag összeegyeztethetetlen törekvést – a teljes morális beteljesülést és a Nyugathoz való társadalmi-gazdasági felzárkózást. A marxista tanok követői morálisan tisztábbak, gazdaságilag pedig kedvezőbb helyzetben lesznek, mint vetélytársaik – micsoda irigylésre méltó állapot. Ezt a doktrínát Marx eredetileg a német felzárkózás receptjének szánta, és az angol közgazdaságtan és a francia politika elemeit ötvöző filozófiájában azt tanácsolta a németeknek, hogy ne pazaroljanak időt és energiát arra, hogy megpróbálják behozni az angol és a francia burzsoáziát – reménytelen feladat, vélte –, ehelyett ugorjanak egyenesen a következő fejlődési szakaszba. A németek azonban nem fogadták meg tanácsait, s Friedrich List elképzeléseit követve, Bismarck vezetésével megvalósították azt, amit Marx lehetetlennek tartott.

Az oroszok azonban megfogadták az eredetileg a németeknek szánt tanácsot. A marxizmus olyan módszert ígért az ipari társadalom irányítására, mely kiküszöböli a korábbi iparosodás erkölcsi gyengéit, miközben a termelésben túlszárnyalja. Az oroszok eredetileg a világ forradalmáraival közösen akarták a tervet megvalósítani, mikor azonban a Nyugat visszautasította a felkínált lehetőséget, és mikor a forradalom – saját vezetői némi meglepetésére – önjéből fennmaradt, akkor a mozgalom új és kiváltságos otthonra talált. Büszkéek vagyunk, jelentette ki Lenin, hogy mi lehettünk az elsők, akik otthont adtak a forradalomnak. Kész volt tehát a nagy mű; amúgy is Oroszország lett volna a Harmadik Róma, *nur mit ein wenig anderen Worten*. A valósi helyébe egy szekuláris messianizmus lépett.

Mindez azonban borzalmas csapdának bizonyult. A marxizmus két nagy ígéretéből egyik sem valósult meg; épp ellenkezőleg. A begért végső morális beteljesedés a gyakorlatban a világ egyik legvisszatasztóbb szarnokságába torkollott, majd később, mikor megtisztították „torzulásaitól”, egy széthulló, nyomorúságos, korrupt, unalmas és rosszul működő stagnálás váltotta fel. A '80-as évekre az is nyilvánvalóvá vált, hogy a marxizmus nemhogy másokat nem képes leghagyni, hanem egyenesen a folyamatos és minden addiginál nagyobb visszaesés legjobb receptje. Addigra az is világossá vált, hogy valóban lehetséges leelőzni az iparosodásban kezdeti előnnyel induló Nyugatot, de nem a marxistáknak.

Az oroszok tehát szekularizálták messianisztikus hajlamaikat, s egy ideig azonosultak a felvilágosodás második szakaszával, mely azonban nem hozott eredményeket. Vissza a rajtvonalra. *Nu, sto gylaty?* Valóban, mi a teendő? Úgy tűnik, hogy újra át kell gondolni a dolgokat.

A felvilágosodás első szakasza egy új, racionális alapon nyugvó társadalmi rendet ígért, ezt a ragyogó ábrándot szegezte szembe a régi, tévúton járó, babonán alapuló, a zsarnokságot tápláló renddel, melynek helyébe kívánt lépni. Ezt az ígérte azonban nem váltotta be, és a kísérlet mind eredeti, mind marxista formájában megbukott. Sikkerrel járt helyette azonban valami más: egy kompromisszumos megoldás, egy ambivalens, pluralista és toleráns rendszer, mely rituális célokra és az identitás érdekében megőrizte a régi hit maradványait, és ezt vegyíti a teremtés és a szervezés területén tanúsított mindent átható riddeg racionalizmussal. A huszadik század vége felé, a bal- és jobboldali szélsőséges rezsimek kudarca nyomán az ilyesfajta társadalmi berendezkedések jöttek divatba.

Természetesen a különféle társadalmak eltérő utakon jutottak el ehhez az állapothoz. Néhány dicső társadalom belső, endogén fejlődés során érte ezt el, de ez meglehetősen sok felfordulással járt. Ezek a társadalmak joggal állíthatják, hogy saját erejükből érték el a modernitást, s azt nem úgy erőltették rájuk. Legalább egy ország akad – az Egyesült Államok –, mely már modernnek született. Amerika már az ipari forradalom előtt olyan étoszal és társadalmi szervezethez indult, melyben megjelentek azok az alapelvek, melyekre később az új világ épült. Ez gyakran arra csábítja az amerikaiakat, hogy saját helyzetüket magával az emberi léthelyzettel azonosítsák, és ezért okoz nehézségeket nekik, hogy megértsék, sőt néha hogy felismerjék, ha az emberi lét más formáival kerülnek szembe. Más kultúrákat a katonai vereség és a megsemmisítés, majd az azt követő jólét győzött meg a pluralista liberalizmus jótékony hatásáról. Megint mások a nemzeti függetlenségért folytatott küzdelemmel kapcsolták össze a „fejlődést”. Egy vonás azonban valamennyi útban közös – egyik sem rövid: az életképes kompromisszum elérése meglehetősen sok időt vesz igénybe.

Oroszországban azonban valami más történt. „Büszkék vagyunk, hogy mi lehetünk az elsők...”, dicsekedett Lenin. Ő és a bolsevikok egy dologban valóban elsők voltak a történelemben, habár Lenin nem egészen erre célzott ezzel a kijelentéssel. Valóban van ugyanis valami egyedül álló abban a helyzetben, melyet a marxizmus hajdani győzelme, majd az azt követő gyalázatos és példa nélkül álló összeomlása hozott létre. Oroszország és az egykor kommunista uralom alatt álló országok (a legtöbb legalábbis) ma már pluralista, liberális berendezkedésre törekednek. Teszik ezt azonban rendkívül kedvezőtlen körülmények között, s ez különösképpen igaz Oroszországra.

A kiindulási alap nem egy iparosodás előtti ország, hanem egy viszonylag fejlett (noha nem különösebben jó módú) ipari társadalom, melyet korábban teljesen központosítottak (esetleg a lazán összekapcsolódó feudalista-ipari kiskirályi hálózat irányítása alatt állt, melyet a központi tervegazdálkodással lepleztek). A társadalom nem számíthat azokra, akiket a katonai vereség a liberalizmus táborába állított, s nem húzhat hasznát egy viszonylag jóindulatú katonai megszállásból sem, mely gondoskodik a rend fenntartásáról, mialatt az ország a gazdaság területén tesz rendet. A társadalom korábbi atomizálása, a civil társadalom csaknem teljes szétrombolása azt jelenti, hogy az összeomlás után nem maradt egyetlen rivális erő vagy elképzelés, mely kész lenne kezébe venni az irányítást. Ehez

lyett intézményi és ideológiai vákuum alakult ki. Röviden szólva tehát a kompromisszumot nem lehet egy lassú, organikus folyamat útján elérni. A zűrzavart megőrkölő kényszerzulte liberálisoknak éppúgy nincs elképzelésük, hogy hogyan kellene irányítani az országot, mint ahogy a bolsevikoknak sem volt, mikor átvették a hatalmat. De a bolsevikok legalább próbát tehettek a NEP-pel, az új gazdaságpolitikával: a NEP logikus párja azonban nem egy új NEP (ellentétben a széles körben elterjedt nézettel), hanem ellenkezőleg, a régi rendszer ideiglenes folytatása, amelyről legalább tudták az emberek, hogy hogyan működik. Ezt azonban semmiképpen nem lehetett szisztematikusan és tudatosan csinálni, részint azért mert a régi rendszer a félelemre épült (még ha zajlott is nem hivatalos alkudozás a rendszeren belül, a részt vevő felek tudták, hogy valamiféle megegyezésre kell jutniuk – nem játszhatnak pókert a végkimerülésig), s a félelem mára eltűnt; részint pedig azért, mert a régi rendszer felbomlott az utódlásért folytatott hatalmi harcban.

David Hume elmélete szerint a holland és az angol szabadságjogokat megteremtő, csodaszámba menő kompromisszumot az a jótékony egyensúlyi helyzet hozta létre, amely az új hitet (a „vak lelkesedést”) képviselő fanatikus abszolutisták és a régi hierarchikus rend (a „babona”) képviselői között alakult ki. A vak lelkesedést ártalmatlanná szelídítette a megszokás. Hume nem egészen ezeket a szavakat használta, ez a fajta szociológiai nyelvezet akkor még nem létezett, de rendkívüli éleslátással megfogalmazott elmélete lényegében mégis ezt állítja. Hogyan válhat szokássá azonban valami, ami már nem létezik? Oroszországban nincs jótékony egyensúlyi helyzet, a vak lelkesedés hívei többé-kevésbé lerombolták a babonát, majd lelkesedésük nem annyira szokássá szelődött, mint inkább teljesen kiveszett.

A lenini történelmi elsőségben valóban van valami figyelmünkre méltó. A marxizmus nevében létrehozott totalitarizmusnak számos példa nélkül álló vonása volt. Nem csupán ez volt az első szekuláris vallás, mely kezébe kaparintotta az államhatalmat, de ez volt az első is, mely a modern kommunikációs eszközök teljes kellékára fölött rendelkezett, s mely ki is használta ezt a monopóliumot. A korábbi totalitárius rendszerek a rendelkezésükre álló eszközök elégtelensége miatt kénytelenek voltak különféle helyi közösségeket és közvetítőket, afféle politikai és ideológiai albérlőket használni, s emiatt fennmaradt a politikai pluralizmus valamilyen fajtája. A bolsevikok ezzel szemben elérték a civil társadalom teljes lerombolását és a társadalom atomizálását.

Az a tény, hogy ez az új tan a tudomány részének tekintette magát, különös következménnyel járt: nem volt olyan transzcendentális eszme, melyet szembe lehetett volna szegezni vele, s mely szerencsés esetben kordában tudta volna tartani a hatalom birtokosait. E hitvallás világról vallott tételei szinte kizárólag absztraktak, ellentmondások és összefüggéstelenek voltak, s mivel szinte nehézség nélkül lehetett őket manipulálni, ezért a legtöbb politikai lépést meg lehetett velük indokolni. Nem elég, hogy ez az ideokrácia abszolutisztikus volt s messianisztikus, de abszolutizmusában egyben szocialista is. Azaz, eltérően azoktól a totalitárius rendszerektől, melyek az általuk lenézett gazdasági szférában mindaddig meghagytak

egyfajta autonómiát, míg a gazdasági szféra nekik engedelmeskedett és szállította az eredményeket, és ezáltal a termelői szférában legalább embrionális formában kialakult a civil társadalom, addig a marxista rendszer mind szervezeti, mind ideológiailag elsőrendűnek tekintette a gazdaságot. Olyannyira, hogy az egykori kommunista nomenklatura néhány tagjából bámulatos gyorsasággal lett az új rendszerben tulajdonos vagy gazdasági potentát, noha az a mód, ahogy ez az átalakulás lezajlott, aligha ébreszt bárkiben is tiszteletet, vagy tekinthető legitimnek.

Még egy meglepő, fontos és példa nélküli vonása volt ennek a rendszernek, mégpedig az a könnyedség és gyorsaság, mellyel összeomlott, összezavarva ezzel mind támogatói, mind ellenségei számításait. Hányan voltak, akik alkalmazkodtak hozzá, mondván, hogy az ember jobban teszi, ha behódol a szükségszerűségek előtt! A történelmi szükségszerűség azonban elárulta őket, s mikor az örökkévalónak hirdetett rendszerről kiderült, hogy az komikusan törekeny, akkor ott álltak megfűrödve, kissé bamba arckifejezéssel, mint az az ember, aki rájött, hogy egy játékpisztolyt szorongató rablónak adta át pénztárcáját. Mikor egy hitre épülő rendszer összeomlik, általában mindig megvívna egy Végső Harcot: az igaz hívők egy része inkább az utolsó lehetéig küzd vagy száműzetésbe vonul, mintsem megadja magát. Ebben az esetben azonban ez a végső harc szálnalmasra sikeredett, ha volt egyáltalán.

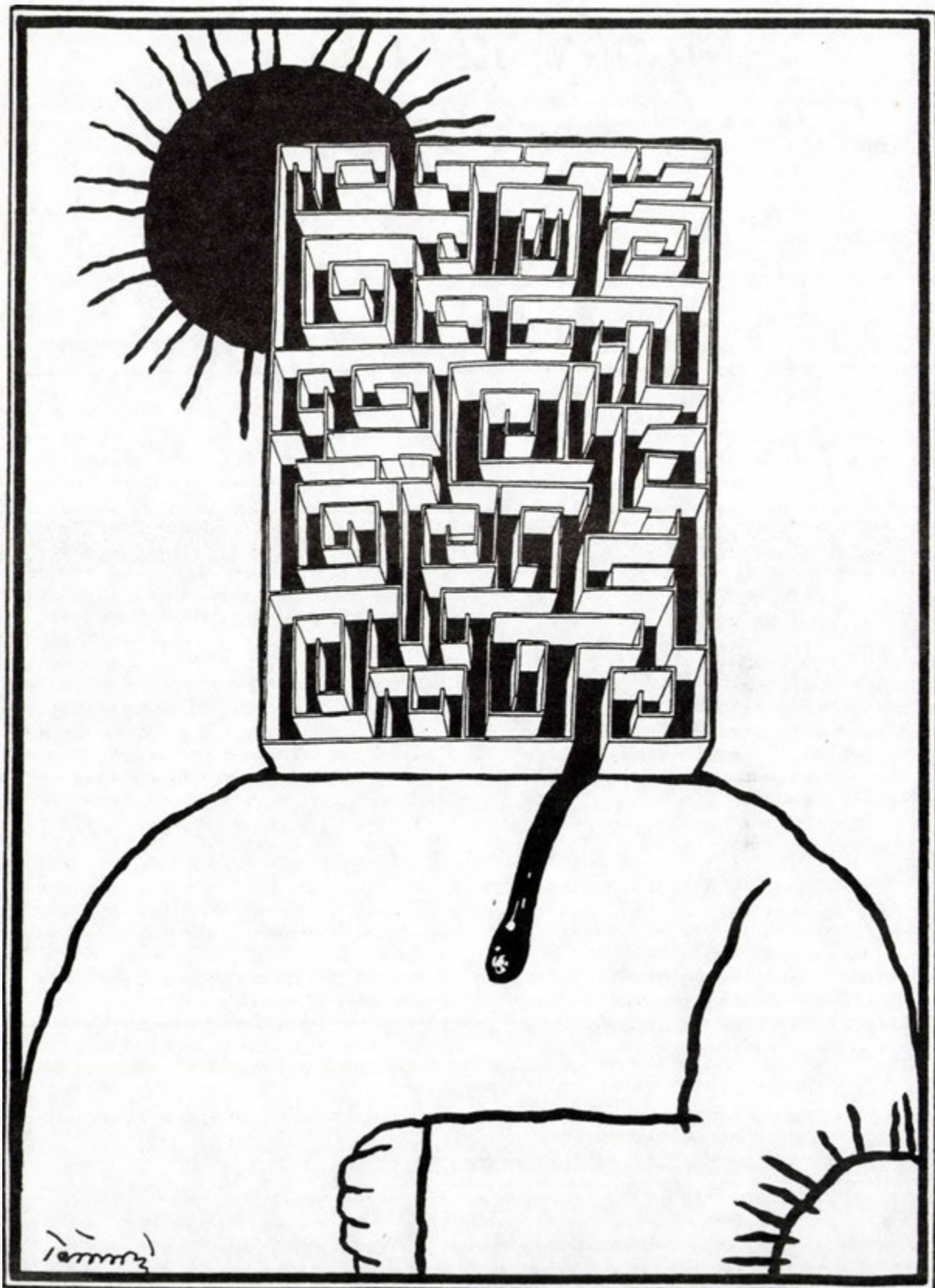
Leninről most derül ki, hogy csupán hatalmas történelmi csaló volt. Azt hirdette, hogy sikerült összekovácsolnia egy ideológiai *corps d'élite*-et, egy fegyvellemmel, meggyőződéssel és megértéssel felvértezett pretoriánus őrsereget, egy plátói örökből álló testületet, mely a társadalom törvényeinek ismeretéből és a hosszas kiképzésből merít erőt. Ebből azonban egy szó sem volt igaz: ez az állítólagos modern vallási-katonai rend ellenállás nélkül tűrte, hogy Sztálin lemészárolja őket (az égvilágon semmi veszténivalójuk nem volt, mégis birka módjára vonultak a vágóhídra), és hagyták azt is, hogy feloszlassák a rendet, mikor mocskos hatalmi harcban a két vetélytárs egyikének épp ez az opportunista húzás jött kapóra.

A rendszer ellenségei is befűrödtek, mivel egyre-másra azt állították, hogy ez az apparátus másra sem jó, csak saját hatalmának megőrzésére – arra azonban tényleg jó. Végül azonban fény derült arra, hogy az apparátus ebből a szempontból a legsebezhetőbb. A hatalmi harcban az egyik fél az Uniót tudta maga mögött (mely akkor még valódi intézmény volt), míg ellenfele az Orosz Föderációt állította maga mellé (mely akkor még alapvetően csak az alkotmányos szimmetria kedvéért kreált fikció volt). A

győztes a nemzeti köztársaságokkal szövetkezve (ezek nem fikciók voltak) képes volt feloszlatni az Uniót és megfosztani ellenfelét intézményi bázisától. (Furcsa módon ezzel Lenin taktikáját követte, aki az első világháború végén habozás nélkül feláldozta Ukrajnát és a határ menti területeket, hogy biztosítsa uralmát a központban.) A párt szálnalmasan erőtlen támadása azt is lehetővé tette a győztes számára, hogy a pártot is feloszlassa, és ezzel megszabaduljon egyetlen megmaradt intézményes ellenfelétől. A politikai sakkjátszma szempontjából ezek lenyűgözően egyszerű, elegáns és hatékony húzások voltak, de az a játéki könnyedség, ahogyan sikerültek, azt sugallja, hogy sohasem létezett egy valódi politikai osztály vagy ideológiailag elkötelezett elit.

Végső soron ezek a tényezők oda vezettek, hogy ez a társadalom a lehető legrosszabb, eddig még soha nem tapasztalt körülmények közepette halad a liberális-pluralista berendezkedéshez vezető úton. A Weimar-szindróma riasztó közelségbe került: infláció, kriminalizáció, új, törvénytelenül keletkezett, nyomasztó vagyonok, elszegényedés, nemzeti megaláztatás és a nemzeti kisebbségek kezdődő elnyomása a szomszédos, korábban orosz uralom alatt álló területeken. Szerencsére léteznek különbségek is: a két háború között a spektrum két szélén lévő erőt meggyőződés sarkallta. És noha legrosszabb fajtáik még mindig közöttünk vannak, ezekből már hiányzik a meggyőződés szenvedélye. A világ előrelépett a század folyamán: mára már a gazdasági növekedést, és nem a területek fölötti birodalmi ellenőrzést tartják a jólét és a hatalom kulcsának. A messianisztikus, szekuláris és szocialista totalitarizmus romjaitól szükségképpen más út vezet a liberális társadalomig, mint amit azok a társadalmak követtek, akik a sors jóvoltából máshonnan indulhattak. A felkapaszkodás nem ígérkezik könnyű feladatnak: nem kis ügyesség kell ahhoz, hogy éjjeliőr-kunyhót eskábáljanak a Gulág őrtornyaiból. Tocqueville Amerikában az egyenlőség, míg Louis Dumont Indiában a hierarchia működését tanulmányozta. Oroszországban most azt kísérhetjük nyomon, hogyan alakul ki (ha kialakul) civil társadalom a vákuumból. Az ország, melynek vezetői egykor úgy gondolták, hogy birtokukban van a lehető társadalmi berendezkedések legjobbjának a receptje, most jóval szerényebben, bármiféle recept vagy modell nélkül folytatják a küzdelmet egy életképes társadaloméért. Ezt a harcot mi csak félelemmel vegyes rokonszenvvel figyelhetjük.

FORDÍTOTTA BOJTÁR PÉTER

Mándy Stefánia

TÖRZS

látom hogy nincs a virágnak szára
madárnak szárnya
korsó füle nélkül
üres koporsó
belefekszem
hallom a távoli hangot
kivel vetekszem
mandelstam
nagyszerű törzsed
roppan a télben
legyek fatuskó
halott utódod
vagy álljak a szélben
még most is vénen
ahogy te fiatal őszám
oly ismerősön
álltad a végső
számkivetésig

KAMASZ

a lélek rohanóban
a test utána lép
a szív ametisztja
karcolás hajlatával
csak befelé dobog
a szemem látcső
watteau-tájszínekkel
homlok mögött nagy távlatképletek
száguldó álom gyalult képkeretben
nem múlt a múlt
pólótrikó jelenlét
fehér szövés kamasz kérdőjelekkel
minden irányba kifutó hajók

és vacogás a rozszant kikötőben
nem látni még a rosszat –
vagy látni már a jót

EGY ÜRES SZÉK

szétterítem csend van kérlelem
torma tojás ecet fa árnya zúg
egy végtelen posztumusz széderen
érj végre fel értetlen életem
itt este van és máté énekel
a tanítványok sorba mennek el
induljak én is rezzenetlenül
ne kelljen várni míg a test lehül
ne kelljen fájni élni nem lehet
hát éli éli hadd menjek veled
vájt léptek útja már oly ismerős
a szóvarázs most szótagokra tört
parázson állni nem vagyok erős
itt kuporgok az üres szék előtt
harmadszor már egy sötét hajnalon
azóta este pászkatördelés
fekete széder mátét hallgatom
a kórus felszáll megroppan a mély
hát látsz-e mondd
te láthatatlan
egyetlen
szem
éj

G. István László

FÜST ÉS KÁVÉ

Esőből jöttem. Füst és kávé. A hosszú sor fegyelmezett és triviális, mint a rengeteg köszönetés, fejbólintás, a hosszú hajak igazgatása – fontos, mert mindennapi. A sorbanállásban csak annyi érdekes, hogy egyikőnk se tudja, honnan, hová, csak azt, hogy itt. Azt se mindig. Pláne, így eső után álmos cseppek maradnak a szemüvegen, az ember lusta letörülni, azon keresztül festményszerű ez a kora délelőtt. Nem is állnék meg mellette, továbbmegyek, mert nincs annyi idő, arra se, hogy egyikőnk se tudja, honnan, hová. A sor úgy fogy, idegesen, mint mikor süteményt fogyasztunk, egyenletesen, egy kevés fájdalommal. És a sorra kerülés is, csak annyi, hogy nincs több sütemény a dobozban. Vállak között kenődünk üres, épp csak letörölt kőasztalokhoz, iszunk kávé, eszünk kroasszánt. Van még szabad hely, hogy eltöltsük, amit ingyen se adnak, fél órát, naptárba, órarendbe írt dolgok között. És együk-igyuk, amit nem adnak ott, ahonnan jöttünk és ahová megyünk. És homlokot töröljünk, panaszkodjunk, mindegy miről. Főleg csak arról, hogy már megint nem (vagy pont nagyon is) csak hát – miközben senkit sem érdekel, ahogy a tenyerem dörzsölöm, s talán ettől is – kiszárad a kezem, és felszárad a szemüvegen a víz, rákeményedik a füst, elmozdul a kép. Köhögök, mintha ez lenne a szerepem. Mindjárt kitisztul, hogy mit mondjak még a mindig ott levőnek. Mégse mondom azt, hogy nem tudom, honnan, hová. Azzal se mondom, hogy csak erről hallgatok. Közben abból kéne vennem, ami már elfogyott, és az marad, hogy együtt csodálkozunk a vizes lábakon. Még mindig eshet. Kilöttyen a kávé, csorog az asztalon, papírzsebkendővel törölöm, a szemüveg helyett. Ettől nem látok, de érzem, mikor a padlóra csöppen, hogy odalent van íze, a talpunk alatt lesz keserű.

HUZATBAN

Ajtó felől fúj a szél.
 Régi szagokban érzem az újat.
 Hogy jó legyek, hogy forduljak?

Fáj az ajtónak a szél.
 Heverj le, heverj le
 lábam elé, küszöb elé.
 Vigyázok a fejedre.

Régi szagokra vigyázok.
 Nem engedek fejem köré
 több huzatos álmot.

Fáj a szél,
 heverj le.
 Lábam elé,
 fejedre.

VÍZIDAL

Felét az alvás, felét vízparti vágyak –
 tavat töltenek körém, ha hagyom.
 Tempózom, mint aki sose fárad,
 vízgyűrűk nőnek az ujjamon.

LÁMPAOLTÁS

Lámpaoltáskor elviszem, amit
 visszakapni több, mint az álom.
 Nem marad más, csak mindenem, az is
 kihűl velem, ha párnámra ég hiányom.

Kőrösi Zoltán Hentesek kézikönyve

1. MIÉRT NEM JÓ OTT, AHOL?

Jó olvasó, ha már nem lökted félre unottan, vagy éppen morcosan e lapokat, s netán hosszú perceket szánál arra, hogy megismerd Mlinarcsik úr, a hentes és mészáros meglehetősen hétköznapi történetét, jó olvasó, mindenekeelőtt fogadd köszönetemet, ám kérlek, fontold meg a figyelmeztetést is: bizonyos vagy te abban, hogy annyi, de annyi fontos tennivalód, száz és száz elintézendő feladatod, megannyi örömmel és élvezettel kecsesgató játékok helyett éppen e történetecske olvasását akard választani? Hiszen tudnod kell, hogy bár magam is bízom a tapasztalásban, s igaznak gondolom a régi mondást, miszerint van, aki sokat él, s van, aki sokat lát, és remélem, hogy a sejtetem, legyen bármily kicsiny és halovány is, soha nem veszhet kárba, azzal semmiképpen sem áltathatlak, hogy Mlinarcsik úr kalandja megszívlelendő tanulságokat hordozna, önzetlenül jobbítani, segíteni akarna, kiokosítana az emberi természet felől, megmutatná a történetek mélyén búvó rejtett igazságokat és titkosan működő elrendeléseket, egyszóval nem mondhatom, hogy e néhány sor a te életedről kívánna szólni. Kérlek, gondold meg hát, nem volna-e hasznosabb, ha végre kivinnéd a jócskán összegyűlt szemetet, bevetnéd a szemérmetlenül ásító ágyat, elintéznéd a szennyesruha sorsát, megöntöznéd a szegény virágokat, vagy megvennéd a tejet és kenyeret, esetleg egy kis sajtot. Mert ugyan: eltüntetheti-e szobád sarkaiból a pókhálókat az, ha tudomást szerzel Mlinarcsik úr világszóról és elkeseredéséről? Tisztább lesz-e a konyhakő, ha pontosan megrajzolom neked Mlinarcsik úr öles termetét, konya bajuszát? S ugye: felszállhat vajon a por a polcokról pusztán azért, mert te elképzeled, hogyan járta Mlinarcsik úr a rókatáncot a szentesi forráshegy lábánál?

Látod, máris elbizonytalanodtál, s mi tagadás, azt hiszem, ez így van rendjén. Ne hidd, hogy ne sejténém, hány bonyolult és kényes ügyben kell eljárnod nap mint nap, töprenkedsz és morfondírozol, egészen, hogy már-már magában a döntés nehézségében kezdenél valami magáért való szépséget találni..., ám újra csak arra intelek: vigyázz! E történetecske, bár lépésről lépésre híven követi Mlinarcsik úr életét, s ezért, ha úgy tetszik, akár őszintének, s az utolsó szóig igaznak is mondható, ez a kis történet betűkből, szavakból, mondatokból és bekezdésekből áll, hajlékony papír, ha leteszed, ott marad, ha behajtod, nem látszik többé.

Nos, jó olvasó, ha valami kíváncsiságtól vezérelve, vagy bármi félreértett kitarástól ösztönözve mégis maradsz e sorok mellett, mindenekeelőtt képzelj el magadnak egy hatalmas várost, a jól ismert, szélesre nyíló, barna vizű folyóval, hegyekkel és piszkosszürke házakkal, kéményekkel, gyárakkal, poros, gyér lombú fákkal, kutyahúgyos bokrokkal, autókkal, sárga villamosokkal és kék buszokkal, és persze emberekkel, sok, nagyon sok emberrel, akik e városban élnek, pusztán azért, mert e város valamely kórházában születtek, hogy majd tekervényes utak után néhány száz méterrel odébb, egy másik műintézetben húzzák elfehéredett arcukra a lepedőt.

Legalábbis efféleképpen gondolkodott saját városáról Mlinarcsik úr, foglalkozására nézve hentes és mészáros, ki ez utóbbi mesterségét persze nemigen gyakorolta; kora reggel érkezett az alacsony ablakú, földszintes hentesboltba, nemegyszer ő húzta fel nagy robajjal a pikkelyesen kopott vasredőnyt, átöltözött, s kötényes hasát a pultnak döntve bámult kifelé, a térre, míg csak megjött a fehér szállítóköcsi. Máskor, már késő délután, ahogy a bolt előtti aszfalton a kék és fehér műanyag ládából borítgatta a lefolyónyílásba a rózsaszínes húslét, megállt, s elképzelte mindazokat az arcokat, akiket aznap már látott, mindazokat az embereket, akiknek a pénzért húsokat adott cserébe, elképzelte, hogy merre járnak, mit csinálnak azóta, és ilyenkor nem a sokféleség szédítette el, hanem éppen az, milyen könnyű is tudni ezeket az utakat, milyen

egyforma is ez a sok-sok különálló nap, képzelje bárki magát titkos létezésnek, kívülről nemhogy az akarat látszódnék, de még a különállás sem bizonyos, legalábbis nemigen hihető.

Mint a hangyák, olyanok, igen, mint a felemelt kő alatt az össze-összeütköző, izgatottan cipekedő hangyák, dobta a csempés fal mellé a lábát Mlinarcsik úr, és jobb, ha magamra nem is gondolok.

É

s a műszak után, ha fáradtan, rosszkedvűen hazafelé sétált, keresztül a játszótéren, miközben kelletlenül kerülgette a sivalkódó gyerekeket, a szürke betonfalakban sötétlő ablakokat figyelte: hol, melyik lakásban vannak már otthon, hol kapcsolták már fel a villanyt, a függönyöket persze nem húzzák el soha, dűnnyögte maga elé, már szégyenkezni sem jut az eszükbe. És ahogy egyre távolabb járt már a hentesüzlettől, mind több ablak világosodott meg, és ő mind több lakás szobájába láthatott, hogy ne csak a televíziók egyforma villódzását figyelje, de a szekrényeket és a virágállványokat is, a beépített konyhabútorokat, a színes lámpaburákat és az ablak előtt megálló atlétatrikós hátakat, és a lépcsőházban, amikor a kitört üveg helyén benyúlva lenyomta a kilincset, sötétben lépkedett fel a lépcsőkön, a hasadozott linóleumon, lassan, ráérősen kereste elő a kulcsot, és nem gyújtott villanyt, az előszobában lerúgta a cipőjét, aztán ruhástul az ágyra feküdt, nézte a plafonon sétáló fényeket.

Néha arra gondolok, állt meg egy délután, már átöltözve Mlinarcsik úr a boltajtónál, hogy én soha, de soha nem fogok örülni semminek. (A lomhán forgó, pirosra mázolt lapátú ventilátort figyelte, de Nagy úrhoz, a váltótársához beszélt.) Ránézek egy szép szelet combra, és észreveszem, hogy nem a hús vörösét élvezem, hanem arra gondolok, mi lesz ebből, ha két-három hétig nem viszi el senki, hogyan zöldül majd, nyálkásan..., vagy ha megveszik, akkor szinte látom, ahogy kisütik, hogy összerágják, lenyeljék, és a többi nem is mondom el... De az a legrosszabb, hogy így vagyok mindennel, mert egy paradicsomból rögtön a rothadás szaga üti meg az orromat, és ha egy nőt látok is, nem tudok védekezni, mert máris azt képzelem el, ahogy szorulásosan kínlódik a végén, vagy éppen kétségbeesetten rohan, hogy még időben odaérjen, s ne csúfolja meg a hasmenés, nem is szólva arról, hogy szinte hallom, ahogy a lábörmeit vagdalja, és kicsi kupackába gyűjti a lemetszett, fémforgácsokhoz hasonlatos darabokat..., szóval mondom, nem tudok én már örülni semminek, mert tudom és érzem, igen, minden pillanatban érzem, hogy amit látok, az elrohad és szétesik, elfolyik és összetöpped, és jó, ha még most egyáltalán olyan, mint amilyennek feltűnteti magát, jó, bár ezt sem hihetem.

Pihened kéne, vette föl a fenőkést Nagy úr, és könnyű kézzel, ritmusosan csiszolva a fényes acélt, élezni kezdte a bontókése pengéjét. Én csak azt mondom. Pihened kellene. Elmenni a tengerhez. A Balatonra. A hegyekbe. Nem, nem. Nem lehet az jó. Hogy élsz itt egyedül. Se asszony, se gyerek. Csak a bolt. Meg az otthonlét. Így nem. Vagy a telek. Mondtam már annyiszor. Telket venni. Az kell. Földet, meg ásót. Fákat, meg hagymát. Én mondom.

J

ó olvasó, álljunk meg itt egy pillanatra! Tedd a kezed az inged alá, a szívedre; ugye, neked is hányszor jutott már eszedbe: milyen jó volna is hirtelen elmenni, elhagyni mindent, ha nem is teljesen, de legalább egy kis ideig, elhagyni, ami itt az életedet jelenti, annak örömeivel, de kényeszerűségeivel is, milyen jó volna máshol, mások közt másnak lenni, mint amilyennek mindeddig ismerted magadat... Érted hát. S ne csodáld, hogy Nagy úr dörmögései, nyugalma és a hétvégi telekről hétfőnként behozott gyümölcssei, a duzzadó eprek, a hosszúkás, vastag húsú lucillus-paradicsomok, a sárga-piros jonatánalmák, a leveses körték, a hamvas szilvák és a kétfenekű ringlók előbb fölébresztették Mlinarcsik úrban a vágyakozást, majd az idő haladtával megérelelték az elhatározást. S mert, mint ezt talán már magad is megsejtetted, jó olvasó, hentesünk nem kedvelte a félmegoldásokat, Mlinarcsik úr a tépelődést megunva nem csupán egy hétvégi telek megvásárlása mellett döntött, hanem arra jutott, egész életét kell átültetnie, miként a gondos kertész is új földbe ágyazza a satnyulásnak indult fát, ha azt látja, hogy a régi helyen nem kaphatnak már táplálékot a gyökerek. Hirdetési újságokat vásárolt, s maga is egy apróhirdetést adott fel: szorzott és számolt, hasonlítgatott és fontolgatott, míg végezetül kétszobás, második emeleti lakását egy távoli városka kétszobás, kertes házára cserélte. (Elhatározásában, utólag ez bizonyosan tudható, nem csupán a tágas szemhatár, a szinte szűrőan éles, tiszta levegő, a fehérre vakolt falak és a fákkal ritkásan beültetett nagy kert játszottak szerepet.)

A város neve Szentes, én pedig mi vagyok?, hentes!, magyarázta még a búcsúzásakor Nagy úrnak izgottan és lelkesen.

Nos, jó olvasó, nem tudhatom (csak sejtem, de azt erősen), te próbáltál-e már új életet kezdeni: próbáltad-e már, milyen is az, ha hajnalonként ismeretlen hangokra ébredsz, s a szemed kinyitva még nem értesz, hol fekszel, hol áll az ágyad, mi volna az a fény az ablak felől..., próbáltad-e már, hogy felrúgva a megszokottat, és nem félve a bizonytalant, nem csak ne találkozz mindazokkal, akiknek az arca és a beszéde mindaddig kitöltötték a napjaidat, de valójában önmagadat is elveszítsd: igen, így mondják, hiszen ott, ahol senki nem ismer, ott a múltad, az emlékek és a tapasztalatok özöne sem követ már, az és csak az lehetsz, akinek a jelenében mutatkozol. Próbáltad már?

Mert Mlinarcsik úr éppen ezt tette.

Szentesi lakos lett: munkát a vágóhídon talált, igaz, nem hentesként, hanem mint mészáros dolgozott, barátokat nem keresett, reggelente biciklivel hajtott keresztül a városon, néha-néha megállt a Delelő nevű, tárogatós zenekarral és kerthelyiséggel és kuglipályával is bíró kocsmánál, hogy egy hosszúlépést felhajtson, délutánonként a kertben ült, vagy a házban, hátradőlt a virágmintás fotelban, behunyt szemhéján figyelte a piros és fekete foltok játékát, hetente egyszer borotválkozott, esténként nem gyújtott lámpát, megvárta, míg összeér a falakon a szobasarkokból kinövő sötétség, telieresztette a kádat forró vízzel, elnyújtózott, néha el is aludt, s félálomban botorkált az ágyig, hajnalonként mégis frissen ébredt, nézte, hogy kövéredett-e a fű tegnap óta, a virágok hajlását a kerítés tövénél, és a vágóhídon ráérvén, de természetesen hasítgatta a csontokat, nem viselt lánckesztyűt, pontos mozdulatokkal fejtette le a húst, ha szóltak hozzá, megfontoltan, röviden válaszolt, s miközben mosolygott, a karjait összefonta a melle előtt.

2. HÚSOKBAN ÉS HÚSOK ALATT

Engedd meg, jó olvasó, tudom, ha valaki, hát te sokat gondolkodtál már azon, miféle erők irányítják, vagy legalábbis befolyásolják az életünket, van-e véletlen és van-e szabad akarat, mi az, ami utat nyithat a törvényeknek, és mi az, ami hirtelen megváltoztat mindent, de mindent, ami körülvesz bennünket, és igen, azt is pontosan tudom, mennyit tépelődtél, vajon igaza lehet-e még Darwin professzornak, és hogy a világ-egyetemet irányító egységes törvény reánk még ma is a természetes kiválasztódás szigorú szabályát rója, avagy rég megcsúfolta már az ember a természet akaratát...

Talán ezért sem kell elmondanom neked, miféle kétségek vertek tanyát Mlinarcsik úr szívében.

(Ám az események, s kérlek, most jól figyelj!, az események megint megmutatták, hogy a kételkedés csupán olyan, mint a ragadózómadár, minek vékonyka, de erős lánccal a röptetőfához kötötték a lábát. S hogy a gondolat látszólag már csaknem elszabadul, de a test úgymint visszarántja.)

Történetek pedig a következők.

Tavaszi végén, egy vasárnapi reggelen Mlinarcsik úr, aki pedig azideig igazán sohasem mutatta, hogy a bőrök, húсок és csontok mögött, a szív dobogásában keresni akarna valamit, Mlinarcsik úr, a hentesből lett mészáros kitarja a kettős szárnyú ruhásszekrényt, fehér inget, sötétkék nadrágot, sötétkék zakót húzott, vizes fésűvel simította hátra a haját, lesimította a bajuszát, bekulcsolta az ajtót, és elsétált az oszlopos hajdani megyeháza mellett magasodó református templomba. Leült a hátsó padosorba, félrehajtott fejjel nézte a fehér falakat, mozdulatlanul hallgatta a beszédet. A rákövetkező héten hasonlóan cselekedett, csakhogy akkor a katolikus Szent Anna-templom hátsó traktusába vette az útját, s el nem mozdult onnan, míg az utolsó hívő is magához nem vette az ostyát Mihály atya kezéből. Szombaton pedig kis karimájú szürke kalapban húzódott be a vedlett falú zsinagóga karzata alá, hogy aztán még azon a hétvégén fedetlen fővel hallgassa a Szent Miklós templom ikonostáza mögül felzúgó éneket, a papi öltözködésről hírt adó hango-

kat. De hogy mit talált és mit tapasztalt e hétvégi útjain, s mivégre tette titkos látogatásait május leforgása alatt, arról Mlinarcsik úr senkinek nem beszélt. Azaz: bizonyosan senkinek nem beszélt volna, ha elhatározása pusztán a sajátja maradhat, s ha a tárgyak és testetlen sejtelmek megint nem bizonyulnak erősebbnek az emberi akaratnál.

Csakhogy Szentes városában mindeközben különös események kezdődtek.

Tudvalevő, hogy Mlinarcsik úr kertje, pontosabban a ház mögötti kertrész egy nem különösebben magas, ám meredek oldalú dombnak futott úgy, hogy a kertvégi lécz- és drótkerítés deszkái már legalábbis a hentes házának kéményével egyvonalban süppedtek a földre. Ez a kis hegy, mit a szentesiek hivatalosan Öreg-hegynek hívtak, de jobbára csak Szentidomb, vagy Csontos-szikla néven neveztek, furcsamódon Mlinarcsik úr ideköltözéséig alig-alig kapott említést a város történetét leíró krónikákban, de még a közeli Tisza-folyót, a gátrendszerét, s az alföldi tájat bősséggel részletező földrajzi leírásokban sem. Inkább csak mint a táj természetének érthetetlenül ellentmondó különösséget emlegették, nemigen kutatva létrejötte titkát, s főleg nem firtatva a meglepő névadások okát sem.

Ám a május utáni első hét szombat reggelén Mlinarcsik úr különös hangra ébredt: a feketeerigők füttyeit, a verebek csiripolását elnyomta egy megfajthetetlen, surrogó, bugyborékoló hang, valami érthetetlen gluggy-gluggolás. Mintha csak az előző esti fürdőzésnél nyitva felejtette volna a csapot, ám ez a szörcsögés és susmorgás kívülről, a kert felől hallatszott. Mlinarcsik úr ablakot nyitott, s döbbenet láta, hogy a kert vége felől, valahonnan az Öreg-hegy irányából megállíthatatlan erővel valóságos kis patak folyik el a háza mellett, olyannyira valóságos, hogy már kis medret is vájt magának, abban kanyarodott enyhe ívben az almafák és a kapubejárót díszítő színes üveggömbök között az utcáig, sőt a kerítés dróthálóján átbújva magára az úttestre is, hogy ott aztán vígan csörgedezzen lefelé, a Tisza felé. S az ablakban állva rögvest azt is konstatálhatta Mlinarcsik úr, hogy ez a hirtelen támadt patakocska rettentően szaglik is: valami kénes, erős illat áradt a vízből, mintha legalábbis a ház mögött ráérő patikusok zacskókat és dobozokat rázogattak volna a habok fölött, hogy így szabaduljanak meg a lejárt szavatosságú gyógyszereiktől.

Ne hidd, jó olvasó, hogy ne tudnám, mire gondolsz most. Kétkedsz, értetlenkedsz, talán észre sem veszed és fintorogsz, és nem akarnád, de egy kissé mégis kíváncsi vagy. Persze megint igazad van. Méghogy hirtelen támadt patak, és éppen a kerten keresztül! Hihetetlen dolgok, csak úgy, magyarázat nélkül!

Jó, én is azt mondom, nem is szabad mindent az első szóra elhinni, ám kérlek, vigyázz: azt se feledd el, mennyire bámulatba ejtett, amikor arról értesültél, hogy este és éjszaka, ha felnézel a felhőtlen égre, és a csillagokat látod, hát valójában nem az van a szemed előtt, amit hiszel, s nem azt látod, amit gondolsz, elvégre a galaxisok hozzánk elérkező fénye évmilliókkal ezelőtt indult útnak, s a legtávolabbi, még látható égitest fénye nyolcmilliárd évet utazott, hogy a szemedhez érjen, igen, látsz valamit, ami most van, de nem láthatod, hogy most mi van a helyén, mi az, ami ebben a téridő kúpban elindult hozzád, hogy már a helyed helyét se találja...

Mondd: olyan nagy dolog ehhez képest egy érthetetlenül felbugyogott patakocska a szentesi Öreg-hegy oldalánál? Ráadásul ez a víz minden kétséget kizáróan ott volt, ott szaglott és ott csobogott, amint ezt a cipőt rántó és a kertbe rohanó Mlinarcsik úr is megtapasztalta: a kerítésén túl, nagyjából az Öreg-hegy félmagasságánál tört a felszínre a forrás, és akárha valami vízesést játszana, apró zubogókon keresztül tört magának utat a Mlinarcsik úr lábaihoz, s tovább.

A hentesből lett mészáros, aki érthetően kevés tapasztalattal bírt a magyarázat nélküli jelenségek felől, tanácstalanul álldogált a telkét kettéosztó víz mellett. Homályosan gyanította ugyan, hogy talán a Tisza-parti gátörtséghez, esetleg a tűzoltóságához kellene fordulnia, ám nemigen akaródzott elindulni, s főleg e rejtélyes patakot, s immár patakpartivá lett házat magára hagynia. Ezért aztán elkövette azt a hibát, hogy meglehetősen hosszú ideig csupán föl s alá téblábolt félbeszelt kertjében, bele-belenyúlt a vízbe, amit határozottan langyosnak, csaknem melegnek érzett, szagolgatta a tenyerét, a kézfejét, de mi tagadás, neki-eredni nem tudott. Mire végül is úgy döntött, hogy elsőként a rendőrörsöt keresi fel, lévén az a hozzá legközelebbi hivatali szerv, még fel sem ülhetett a kerékpárjára, s már meghallotta az egyre erősödő sziréna-

vijjogást, majd kevés idő elteltével már látta is a háza felé vágató tűzoltó rohamkocsit, ami porfelhőt vonszolva maga után, túlköelve és villogva fordult be az öreg-hegyi dűlőútra, s recsegve-ropogva fékezett a kapu előtt. Sokat magyarázni Mlinarcsik úr a piros autóról leugráló férfiaknak persze nem is próbálhatott, hiszen amit ő értett, azt azok is láthatták, s amit ő nem látott, az most még előttük is rejtve maradt. Mindenesetre a tűzoltóparancsnok, egy tömzsi, de erélyes férfiú, akinek Mlinarcsik úréhoz fogható konyha bajsusz díszítette az arcát, kinyitatta a hentes és mészáros kapuját, és színes szalagokból, csíkosra festett szlopocskákból kordont húzatott a patak két partjára, az úttesttől egészen a hegy oldaláig. Ehhez, Mlinarcsik megkérdése nélkül, előbb elvagdosták a kerítés dróthálóját, majd két tartócölöpöt is a földre döntöttek, hogy aztán csak félredobják, hanyag és nemtörődöm módon.

Mint bizonyára nagyon is jól sejtet, jó olvasó, ez csak a kezdete volt annak a sok gyötrelemnek, háborgatásnak és szenvedésnek, ami, akár csak a patak vize az almafák alatti füvekre, e forrás felbukkanásával Mlinarcsik úrra zúdult. A tűzoltókat rendőrök követték, a rendőrökkel gátőrök jöttek, a gátőrökkel halászkok érkeztek, akik azt kutatták, mi lehet az oka, hogy reggel óta a Tisza, mintha valaki alulról langyosítgatná, gőzölni kezdett, a halászkok után vízügyi szakemberek telepedtek a konyhába, és szabásmintákhoz hasonlatos térképeket lobogtattak, s a vízügyisek még el sem takarodtak, már kamerával felszerelkezett televíziósok másztak a háztetőre, hogy videoszalagra rögzítsék a víz felbukkanási helyét, miközben balneológusok és vegyészek parkoltak le pöfögve és szitkozódva nagy lakóautóikkal az út mentén, hogy aztán kémcsövekbe és edényekbe vizet merítsenek.

Ezek a hozzáértők hamarosan felfedezték azt is, hogy a forrás nem egyenletes erővel bugyog: hol gyengébben, mintha el akarna apadni, hol újból erőre kapva tör ki a hegy oldalából. Ráadásul minden kétséget kizárón bebizonyosodott, hogy a patakocska nem csupán hőforrás, de nagyon értékes ásványi sókat hordoz magával. A legkülönösebb felfedezés azonban az volt, hogy a forráshely közvetlen közelében, a zubogók alatt, ahol már a kutatás második napján szögesdrót kerítéssel és rácsokkal zárták körül az aláhulló víz vájta kis medencét, a gőzölgő vízben különös tárgyak bukkantak fel. Eleinte sokan Mlinarcsik úrra gyanakodtak, gondolván, hogy effajta szemeteléssel akar bosszút állni a sorson és a telkét benépesítő idegeneken, csak hogy a tárgyak kiemelése alaposan megcáfolta ezeket a rágalmakat. Bármily hihetetlen volt ugyanis, de kitűnt, hogy a furcsa tárgyak a leggondosabb őrzés ellenére is a vízben teremnek, még akkor is, ha a forrás környékét sem barát, sem idegen nem közelíthette meg. Nemigen lehetett mást gondolni, mint hogy akár a kénes felhőket bodorítgató víz, e titkos küldemények is magából a hegy gyomrából törnek a felszínre. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy eleinte ugyan csak félredobták e frissen született tárgyakat, ám amikor egy fővárosi régészekből álló kis különítmény is meglátogatta az új forrást, ők lázas izgalommal csaptak le a fűbe szórt lapátokra, csontokra és kanalakra, edényekre és cserepekre, s rögvest nem állatták azt is kijelenteni, hogy szerintük e holmik legfiatalabbika is több száz éves lehet, s nem kevesebbet követeltek, mint azt, hogy Mlinarcsik úr almafás kertjét az illetékes hatóságok nyilvánítsák régészeti ásatások színterévé, olyan védett területté, ahová az idegeneknek semmi keresnivalója nem lehet, beleértve ebbe természetesen a múlt kutatásához mit sem értő hentest és mészáros is.

3. HÚSOKBÓL A CSONTOKBA, CSONTOKBÓL A HÚSOKBA

Joggal kérdezed, jó olvasó, vajon miféle összefüggés van Mlinarcsik úr templomlátogatásai és az öreg-hegyi forrás felbukkanása, a forrás vizében életre kelő régi tárgyak megjelenése között. Bizonyára azt is gyanítod, hogy a kínzó magányosság, a társtalanság fájdalom, s az abból felnövő, a lélek és a túlvilág titkai utáni vágy, mi mészárosunkat istentiszteletről istentiszteletra vezette a hétvégeken, talán nem is lehet független az Öreg-hegyen megtörtént csodától.

Nos, jó olvasó, ha erre gondolsz, bizony alaposan tévedsz.

Mlinarcsik úr ugyanis valóban a kétségei, töprenkedései miatt járta a templomokat, hallgatta a beszédeket és az énekeket, de hogy a forrás felszínre törését, a különös, régi holmik felbukkanását mi okozhatta, azt sem Szentés városában, sem a messziről érkezett vizsgálódók közt senki nem tudta megmondani, következésképp én sem mesélhetem el neked.

Eleinte, amikor jobbra ósdi lapátok, sőt, csákányok, lámpácskák heverték a kis medencében, a legtöbben azt az elméletet fogadták el, hogy valamikor, a tárgyakból ítélve három, három és fél száz évvel előttünk, még a híres szentesi aranybányászat idejében az Öreg-hegy gyomrában aranybánya működhetett, s a bányászok vájta barlangot egy szerencsétlenség, talán éppen egy vízbetörés évszázadokra elzárta az utódok elől, mígnem a forrás most utat nyitott magának, a felszínre mosva természetesen nem csak a hajdani bányaeszközöket, de a halálukat lelt bányászok csontjait is. Csakhogy alig két hét múltán a hegy egy szépen faragott, míves intarziával díszített szekretert, s kisvártatva a hozzá illő széket köpte ki magából, olyan bútorokat, melyek nemhogy egy bányába illettek volna, de még a Szent Mihály-templom plébániáján sem találhatta senki a párjukat. S hogy az eset még érthetlenebb legyen, ezek után zászlók, poharak, hímzett párnák, egy teljes öltözet papi ruha, egy latin nyelvű zoltároskönyv és Károli magyar bibliája, színes bőrberakással készült lószerszámok és egy tucatszámú elöltöltős párbajpisztoly jelent meg a vízben. Ez utóbbiak döntötték meg egyébiránt véglegesen azt az elméletet, ami az érthetetlen események magyarázatául egy hajdani temető létét, s a három évszázaddal ezelőtti hideg teleket adta volna magyarázatul. (Ezen elképzelés szerint valamikor az Öreg-hegy tetején álló kis kápolna egy kivételesen hideg télen a benne foglalatokódó pappal és a temetési szerszámokkal együtt egy hatalmas jégtömbbe záródhatott, oly hirtelen és véglegesen, hogy a fagy páncélja tökéletes állapotban őrizte meg valamennyiüket. Később pedig, amikor már megenyhült a tél, ez a jégtömb, lévén különlegesen keményre fagyott, nem engedett fel, hanem kápolnásként, kelyhestül, papostul lesüllyedt a hegy gyomrába, s csak most, hosszú évszázadok után olvadt meg annyira, hogy a felszínre törjön. Emiatt tenyésznek a vizet dúsító ásványi sók és illatok: bárki beláthatja, hogy a tömjénfüvek, s a jégbe zárt testek vegyülete ennyi érlelődés után legalábbis áthatóvá vált.)

A forrás körüli teljes tanácstalanságra, és a meglepő jelenségek megmagyarázhatatlanságára mi sem volt jellemzőbb, hogy lassacskán egyre ismertebb, sőt mind népszerűbb lett az az elképzelés is, hogy valójában a hegy gyomrában a vizen kívül semmi nincs, se tárgyak, se hajdani testek maradványai, semmi, csak maga a feltörő víz, és maga az áldott szentesi termőföld, ám e kettő, mint már annyiszor e városka életében, most is csodát teremtett. A teória hívei szerint a hegy gyomrában, mint valami különleges méretű, s a természet kreálta alkimista lombikban a két elem, a föld és a víz, beteljesíti az elrendelést, feloldja az idő kötelékeit azzal, hogy íme, megteremtette a város múltját: a titkos erő a föld és a víz molekuláiból gyúrta életre a hajdani tárgyakat, hogy áthatolva az időn és a halálon, így üzenjen az újabb korok gyermekeinek.

Jó olvasó, félre ne érts, nem kívánhatom, hogy válassz a forrás titkait kutató elméletek közül. (Engem, nem tagadom, a harmadik vonz különösképpen.) De mert e titokról többet, úgy sejttem, nem tudhatunk meg, kérlek, hagyjuk most a forrás ügyét, térjünk vissza Mlinarcsik úr lelkének gyötrelmeihez. Már legalábbis azokhoz a történetekhez, melyek, ha töredékesen is, de következtetni engednek a hajdani hentes bensőjében dúló viharokra.

Mészárosunk ugyanis, amellet, hogy semmiféle érdeklődést nem tanúsított a forrás rejtélye iránt, lévén mégiscsak városi ember, lassan megszokta a telkén tébláboló idegeneket, a port és a benzingőzt, a nyüzgést és a zsvajt. Sőt bármi furcsa is, de éppen a sok idegen arc növelte elviselhetetlenné magányossága kínjait. Olyannyira, hogy nyár végére, amikor már szalmaszűre fakultak a zombékok a patakparton, és a hosszú, mozdulatlan délutánokon barna felhőcskében rajzottak az almafákról lepotyogott gyümölcsök fölött a muslincák és a legyek, Mlinarcsik úr elhatározásra jutott. Mert hiába is járta kiokosodásért a templomokat, s hiába várta a szentbeszédektől a segítséget, megértette, akárcsak a költözőkódésekor, most is a saját kezébe kell vennie a sorsát: Mlinarcsik úr úgy döntött, hogy lelkének békéjére, társtalanságának feloldására vallást választ magának, vallást, de a versenyt a saját módszerei szerint rendezzi meg.

Tette pedig a következőket.

Kicipelte a hosszú, kecskelábú konyhai asztalt a teraszra, fehér terítőt, tányérokat rakott föl, húst hozott a vágóhídról, műanyag flakonokba bort méretett a Delelőben, s amikor aztán mindennel végzett, ünnepléses tisztelettel ebédelni hívta magához a város istenértő embereit: a református és a katolikus papot, az ortodox pópát és a zsidó rabbit.

A megszólítottak, mivel természetesen maguk is sokat hallottak már a messziről érkezett mészáros-mester telkén támadt csodaforrásról, ám mind ez ideig közelebb nem férkőzhettek a titokhoz, habozás nélkül elfogadták az invitálást. Igaz, az agyafűrt Mlinarcsik egy szót sem szólt nekik arról, hogy mások is ülnek majd az ebédasztalnál, arról pedig főleg nem beszélt, mivége is hozza össze a ritka társaságot.

Így történt, jó olvasó, Szentés városában a nevezetes ökumenikus ebéd. S igazán sejtethed, mekkora volt a sorra érkező egyházi férfiak csodálkozása, amikor megpillantották egymást a fehér abrosz mellett. Nos, ha ezt el tudod képzelni, akkor talán nincsen is szükség arra, hogy én elmeséljem neked. Sőt talán jobb, ha azt sem részletezem, miféle és mennyi ennivalóval, italokkal és ételekkel kínálta Mlinarcsik úr a vendégeit: sem hiábavaló vágyat, sem elkeseredést, de még éhséget, nyálbuzgást, vagy a gyomrod kínzó idegességét sem akarnám fölkelteni benned, tudom, hát hogyan tudnám, van gondod neked is elég, nem is szólva a megalázóan uralkodó ösztönökről, hát legalább ott, ahol örömet keresel, ne érjen efféle arcucsapás: kérlek, képzelj magadnak olyan asztalt, olyan ételleket, ahogyan azt te jónak és hasznosnak látod, ültess köréjük az elhivatott férfiakat, etess és itasd őket, így várd a történet fordulatát.

Szentés város templomainak lakói ugyanis okos emberek voltak, s látván társaikat, megértették, hogy a csavaros eszű, ám vágyakozó lelkű mészáros nem csupán egy egyszerű ebédre hívta őket az asztalához, de valójában összeméretőzésre és versenyzésre is: ezért aztán, illendően fogyasztva az ételekből, megfontolt és felettebb szellemes társalgásba kezdtek, rövid úton eljutva a legfőbb hittételek megvitatásához, s az üdvözülés szerintük egyedüli igaz útjának meghatározásához. S miközben tőlük alig néhány lépésnyire a tűzoltóság színes szalagjait lengette a késő nyári szél, s mintha mindig is ezen almafás, füves telken folyt volna át, csendesen és nyugalmasan csoborászott a kénes vizű patak, e szentségeket kutató férfiak Mlinarcsik úr asztalánál az ember természetének kettősségéről beszéltek, a test és a lélek összekötéséről és elválásáról, evilágról és a másik oldalról, kockajátékról és elrendelésről, fekete lyukakról és felsőbb akaratról, megtért bárányról és az atyák bölcsességéről, az idő kezdetéről és a fényesség kapujáról.

Ám, hányszor jársz így te is, jó olvasó!, voltak bármily okosak e kiváló férfiak, nagyot tévedtek, amikor azt hitték, hogy Mlinarcsik úr azért hívta őket e furcsa ebédre, hogy az asztal mellett összevetesse a szavaikat, s majdan meggyőzve és meggyőződve maga is választhasson. Hentesünk és mészárosunk ugyanis csak abban bízott, aminek már ismerte a természetét: hagyta, hogy a tisztas férfiak kedvükre beszéljenek, hagyta, hogy hosszú körmondatokban, szépen zengő szavakkal, dús bokrú jelzőkkel, finoman hajló utalásokkal, csipkelődő oldalvágásokkal, pontosan ültő szentenciákkal mondják, amit mondani akarnak, küzdjenek a lelke békéjéért, s a túlvilága teljessége végett; ám ő csak és csakis az evésükre figyelt. Feltűnés nélkül, de semmit nem mulasztva tartotta szemmel, melyikük hogyan vágja a húst, hogyan áll a kezében a kés, a villa, hogyan emeli a szájához a falatot, miképpen rágja, s mennyi ideig, milyen mohón nyúl a következő falatért, s mikor érzi azt, hogy kortyolnia is kellene, mennyitől telik el, s vajon akkor tud-e mértéket tartani, ismeri-e a hús és a köretek közti helyénvaló arányokat, avagy ha téved, hát melyik irányban, szalvétával törli le a saftot, vagy a nyelve hegyével kanyarítja vissza, van-e gondja a fogak közé rekedt hússzalacsákra, vagy csak a nyelésre ügyel...

Égészen a késő délutánig eltartott ez a különös ebéd. A város felől néha kiabálás, traktorzúgás hangjait hozta a szél, s ahogy a nap egyre lejjebb szállt, szinte már égővörös fényben úszott a táj, a zombékos, nyugalmas síkság, és a ház mögött a hallgatag Öreg-hegy, s az aranyos szélű felhők alatt, az út melletti villanyvezetéken fecskék gyülekeztek, mint a kottafejek egy kántortanító énekeskönyvében.

De hogy Mlinarcsik úr a szentségek embereinek ebédeléséből milyen következtetésekre jutott, azt, sajnos, jó olvasó, talán soha nem tudhatjuk meg.

Annyi bizonyos csupán, hogy már az ebéd vége felé, amikor a felhevült férfiak félretologatták a tányérokat, hogy az asztalra könyökölve közelebb hajolhassanak egymás szeméhez, a hentes és mészáros hirtelen fölemelte a kezét, hogy kinyújtott ujjal egy pillanatnyi csendet kérjen, majd a rabbihoz fordult.

Az egészen biztos, hogy maguk nem esznek disznóhúst? Szalonnát, oldalast, combot, disznósajtot, kocsnyát, szalámit, kolbászt...?

Az egészen biztos, bólintott a rabbi, és az abroszra fektette mind a két kezét.

Ilyen, igen, ilyen az én formám, mondta búsan Mlinarcsik úr, és felemelte a fejét, hogy valahová messze, egészen messze, az aranyfüstös felhők mögé próbáljon belesni.

Hát így történt, hogy alkonyat előtt, amikor a papi férfiak végre búcsút vettek Mlinarcsik úrtól, s a kénes illatú párákban csendesen társalkodva elindultak a patak partján a város felé, s a dülöút aljánál megálltak, hogy visszanézzenek a szerencsétlen sorsú hentes és mészáros házára, egyszerűen csak azt látták,

hogy a színes oszlopocskák és lengedező szalagok mentén, a hegyoldalon egy görnyedt hátú, erős férfialak kapaszkodik, mászik csak, egyre följebb és följebb, a szikla réseibe csúsztatja a lábát, gyökerekbe és szegletekbe fogózik, vissza-visszacsúszik, de nem hátrál, megy, egyre magasabbra, míg végül hason csúszva, de feljut a tetőig, s ott előbb csak négykézlábra áll, de aztán fölemelkedik, teleszívja a tüdejét levegővel és kitarja a karjait, s lassan körbefordul, mintha magához akarná ölelni az egész síkságot, a felhőket és a házakat is, aztán szépen leereszti a karjait, és billegni kezd, az egyik lábát a földön csúsztatja, míg a másikkal ide-oda ugrál, majd hirtelen megcseréli a tartását, és most aprókat szökdecsel, miközben előre és hátra is hajlogtat, nyújtogatja a karjait, s aztán már körbe-körbe is futkorászik, rázza a kezeit, és a fenekét kidugja, mintha valami hosszú farkat viselne hátul, s a fejét le-lesunyja, akárha szimatolni akarna valamit, majd néha négykézlábra ereszkedik, hogy így forogjon körbe-körbe, mint aki a saját árnyékába akarna harapni.

Mlinarcsik úr!, kiáltott fel meglepetten a pápa.

Igen ő, bólintott Mihály atya. Ő az. És a rókatáncot járja.

S álltak még a négy férfiak, szótlánul, s nézték, ahogy a hegy fölött az aranyszínű felhők vörösré változnak, miközben a szikla tetején, nem fáradva egyre csak kering és ugrál, a rókatáncot járja Mlinarcsik úr, a hentes és mészáros mester.

4. A TANULSÁG

Látod, látod jó olvasó, most már késő megfogadni a jótanácsot.

Megismerted valamelyest Mlinarcsik urat, megsejtettél egyet s mást a lelkében dúló viharokról, s talán még a sors kiszámíthatatlanságán is elgondolkodtál rövid pillanatokig. De, lám, megint csak erre kérlek, tedd újra a kezed a szívedre, oda, az inged alá, és dönts el: használt ez neked valamennyit is? Jobban ismernéd magadat valóban? Olcsóbban kaphatsz tejet a sarki kisboltban? Kevesebb kenyérrrel is jóllaksz majd ezután? És az ágy? A takarítás? A szemét kivitele?

Ugye, ugye. Mit lehet tenni, azt kérdezd?

Egy okos mondás így szól: olvasó, ha nem hiszed, hogy az élet vicces, csak várd ki a poént.

(A forrás története egyébként hamar véget ért. Novemberre, az első fagyok idejére elapadt a víz, de tárgyak akkor már legalább két hónapja nem is bukkantak fel a hegy gyomrából. A vizsgálóbizottságokat nem szüntették meg, de sorra elköltöztek Szentesről, s mindinkább elméleti kutatással próbáltak magyarázatot keresni a hajdani eseményekre.)

Mlinarcsik úr felhagyott a templomlátogatásokkal. Feladta a vágóhídi állását, a telket és a házat a katolikus egyház vette meg tőle. Ez utóbbi ugyanis, mivel a forrás kimosta tárgyak között találtak egy női alakot, vélhetően a Madonnát megjelenítő szobrocskát is, kis kápolnát szándékozott építeni a hegy oldalára.

Mlinarcsik úr visszaköltözött a szülővárosába. Ahogy mondani szokás, az életét a munkájának szentelte, s ennek meg is lett az eredménye. Mind híresebb és híresebb lett a Mlinarcsik-féle citromoskolbász, a Mlinarcsik-recepttel készült debreceni, a húsvéti sonka Mlinarcsik módra, sőt még az olyan specialitások is, mint a „töltött borjúdió Mlinarcsik bácsi ízlése szerint”.)

És Mlinarcsik úr tudta, hogy ez jó.

Douglas Dunn

HALLGATÁS (LISTENING)

Olajozatlan biciklikerek csikorgásából
Emberi kiáltást véltem hallani.
A csendes szomorúságban,
Amikor rózsaszirmok hullanak, hallottam,
Gyászomat meggyilkolja az esztétika.
Amikor lángoló füstölthúsból nevetés
Szállt át szénfüstben a kerteken,
Egy almát láttam, bőre almához simult –
Két kipirult arc csókolózott a sötétben.
A hallgatás gyümölcsösében
Szénfüsttel és hangokkal teltek a levelek,
Az édes harapás után kutakodva.
Azt hittem, hallom a fa titkait –
Gyümölcsösök hullását, madarak verdesését,
Színes fények alá táncolt dallamot.

KONTROLLVIZSGÁLAT (SECOND OPINION)

Leedsbe mentünk kontrollvizsgálatra.
Miután szólították,
A láthatólag egészségesek és a bepólyált szeműek,
A napszemüvegesek között váraкоztam.

Egy testes anya csoszogott rossz lábaival,
Botra támaszkodva, egyik szemén kötés,
Gyerekeit a padon rendre intette.
A percek úgy vánszorogtak, mint a tél.

Engem is behívtak. Mi rosszabb jöhet még,
Mint a fiatal doktor, ahogy elmagyarázza?
„Nagy és növekszik.” „Mi-?” „Rosszindulatú.”
„Miért éppen ott? Hiszen festő!”

A verseket a skót költő 1985-ben megjelent *Elegies* című kötetéből vettük át.

Vállat vont, és azt mondta, nem tudni.
 Figyelmeztetett, hogy terjedhet. „Terjedhet?”
 Megsajdult a testem, hogy szenvedjen, mint ikre,
 És csókkal gyógyítsam, varázsszóval.

Nincs kép, szalmaszál, miben megkapaszkodni – semmit
 Se látni, hallani. Nem susognak levelek napfényben.
 Csak az elme siklik az események lejtőjén
 És a sors fertőtlenítő fuvallata száll.

Hivatalos együttérzés –
 Kezét a vállamra helyezi
 Ahogy az ajtóhoz kísér, szappanszagú,
 Orvosi ujjak és a jegygyűrűje.

NYÍRFAERDŐ SZÉLÉN (AT THE EDGE OF A BIRCHWOOD)

Talpam alatt madár csontváza roppan,
 Mint törékeny gally. Szárnyak százai
 Őrzik emlékét; archív kórusokban
 Lehet csak énekét már hallani.

Juhok szoptatják kicsinyeiket.
 Ugrálnak, ahogy a nap lebukik,
 Markom bölcsőjébe sarat szedek:
 Tollpihés, tojánhéjas csontjait.

Földdel fedem; és mindaz, amit érzek.
 Dal, köznapis dolgok, mind oda, le,
 E cipőorr-kotort halomba térnek,
 Szem, ösztön, szárny s fél életem vele.

Fátylát a hold nyír-árnyakra akasztja,
 És nem kapott májusban ünnepet
 A gyermektelenség. Halála napja
 Az idén anyák napjára esett.

FORDÍTOTTA FERENCZ GYŐZŐ

Petőcz András

AZ A REJTÉLYES, RÉGI-RÉGI DAL

Az a rejtélyes, régi-régi dal,
tudatunk mélyén, bujdokol,
az a régesrég-gyönyörű-egykori,
elbújik, visszatér, rejtélyes.

Az a gyönyörű-egykori-régesrég!
Hajnalok, csillogás, nyugtalan ---
Visszatér az a dal, régesrég:
nyugtalan vágyaink, egykoron.

(Visszatér egy régi-régi dal,
csupaszon, ártatlan, gyönyörűn ---
Hangtalan megállunk, tétován.)

És újra itt, közöttünk, egykoron.
Felhangzik régi dal, rejtélyes:
csupaszon, ártatlan, gyönyörűn.)

MAJDNEM-HÓFEHÉR

Majdnem-hófehér, sűrű-sűrű test,
ártatlan, hótiszta, gyönyörű,
elnyúlik, csendesen, ártatlan,
remegés, megnyilik, éjsötét.

Milyen hófehér, tiszta és gyönyörű!
Csillogó, ártatlan, csodaszép:
hangtalan-megérint, remegés,
elfulladt szavakkal: éjsötét.

Ezt a csodaszép, hófehér testet!
Csak tudnám feledni, remegés:
feledni, csak tudnám, csillogó.

Megérint, újra és megintcsak,
visszatér, csúfolgat, nem szólal:
majdnem-hó, csodaszép: remegés.

SZERTELEN, SZÉP ÉS LEBEGŐ

Egy szertelen, szép és lebegő,
hangtalan-gyönyörű lobogás,
hajszálcsapdosás, szertelen:
lélegzetfójtó, nyugtalan.

Ez a szertelen, szép és lebegő!
Gyönyörű mái-mái nap!
Futás ez, játékos, nyugtalan:
lebegő, szép és szertelen.

(Visszatérek az első mozdulathoz,
megsimítom a haját, kendőjét igazítom.
Nyugtatgatom, elringatom, csöndesen.)

Ezt a gyönyörű, szertelen napot!
Mái nap! Lebegő-lobogó mái nap!
Ha örökké őrizném! Ha őrizhetném!

Vlagyimir Szorokin Gyászbeszéd

Szerjozsa és Olja végül éppen időben érkezett – a temetői főút elején vagy harmincan álldogáltak, Nyikolaj Fjodorovics rokonai, barátai és kollégái, várták a buszt.

Nemrég még esett az eső, nedves volt minden.

Szerjozsa már messziről, a piszkossárga kőkapun belépve észrevette Jermilovot, aki a csoport szélén, szeretteitől körülvéve állt. A kis Másenyka szoroson a lábához simult, fogta a kezét. Szofja Alekszejevna a másik lányukat, a tizenöt éves Kátyát ölelte át.

Szerjozsa és Olja átvágtak a csikkekkal és más szeméttel borított kicsiny téren, és odaértek a várakozókhoz.

Először Olja lépett oda Jermilovhoz, jobbról-balról megcsókolta sápadt, beesett arcát, miközben azt suttogetta:

– Istenem...

Szerjozsa lefelé fordította a zörgős celofánba csomagolt kardvirágcsokrot, odament Szofja Alekszejevnához, ügyetlenül megszorította az asszony erőtlen, sovány kezét, és megcsókolta; Ilja Fjodorovics odajött, megölelte és halkán üdvözölte Szerjozsát:

– Szervusz, Szerjozsenyka.

Jött Nyina Tyimofejevna, átölelte Olját, könnyeivel küszködve arcon csókolta. Szerjozsa odalépett Jermilovhoz. Átölelték egymást.

– Már félttem, hogy nem értek ide... – mondta Jermilov elfúló hangon.

– Éjjel kaptuk meg a táviratot – hadarta halkán Szerjozsa, közben megigazította a szemüvegét, úgy nézte Nyikolaj lesoványodott arcát.

A sötétbarna szemű Másenyka, aki egy pillanatra sem eresztette el az apja kezét, ijedt érdeklődéssel vette szemügyre Szerjozsát. A fiatalember, kezében a virágcsokorral lehajolt hozzá, és átölelte keskeny kis vállát:

– Szervusz, Másenyka. Nem emlékszel rám?

A kislány nem felelt, csak még szorosabban simult az apjához.

– Emlékszel Szerjozsa bácsira? – szólt közbe Jermilov, és megsimogatta Másenyka fejét.

– Emlékszem... – felelte halkán a kislány.

Odajött Pizskunov, Loktyev, Viktor Szyeapanovics, Szasa Alekszejevszkij is Juljával. Olja és Szerjozsa mindenkit üdvözölt, némán szorították meg a feljük nyújtott kezeket. Halk motorzúgás hallatszott a hátuk mögül, a temetőkapun befordult egy fehér autóbusz a zenészekkel.

Odakanyarodott a várakozók mellé, megállt, kinyílt mindkét ajtaja, és hangszereikkel a kezükben, komótosan szállingózni kezdtek a zenészek.

Ilja Fjodorovics intett a közelében álló férfiaknak:

– Gyerünk...

Odamentek a busz hátsó végéhez, a sofőr kiszállt a vezetőfülkéből, kinyitotta a csomagtartót, és maga is segített kihúzni a gézbe burkolt koszorúkat.

Három koszorú volt.

Odajött Julja is, bontogatni kezdte a gézt a koszorúkról.

A novella a szerző *Szbornik rasszkazov* c. kötetében (Moszkva, 1992) jelent meg.

A zenészek ezalatt kissé távolabb, kis csoportba verődve ácsorogtak, a vezetőjük pedig, egy idős, kopasz férfi, ezüstösen csillogó, új trombitájával a kezében Ilja Fjodoroviccsal tárgyalt valamiről, szabad kezével élénken gesztikulált.

Olja odalépett Szerjzsaéhoz, igazgatni kezdte a csokron a félrecsúszott celofánt:

– Hogy Másenykát minek hozták ki... egy ilyen kis gyereket...

Szerjzsa szó nélkül vállat vont.

Hamarosan kibontották a koszorúkat, az autóbusz kigördült a temetőből, a kerítésen kívül, az út szélén állt meg.

Ilja Fjodorovics intett a fejével, mire a hat férfi a koszorúkkal lassan megindult a temető belseje felé vezető sétányon. A tömeg a nyomukba eredt. A menet végére besorolt zenészek felemelték hangszereiket, és az esőáztatta temetőben felcsendültek a Chopin-gyászinduló első taktusai. Nagy, régi temető volt, tele magas, vastag törzsű hárral és nyárfával, s a terebélyes lombkoronák halkán susogtak a gyászolók feje fölött.

Odafönről néha lepottyant egy-egy vízcsepp.

Az egyik végigszánkázott Szerjzsa arcán. Szerjzsa letörölte a kezével. Olja bánatos arccal, lehorgasztott fejjel baktatott mellette. Előttük vonult Jermilov a családtagjaival. Szojja Alekszejevna a jobb karjába kapaszkodott, Másenyka sem hagyta el egy pillanatra sem, ő a bal karját ölelte.

Kátya és a nagymama alig lemaradva követte őket.

A sétány egyre messzebb és messzebb vezetett, körös-körül mindenütt sírok – újak, régiek, gondozottak és elhanyagoltak, keresztekkel, gránit sírkövekkel, kerítéssel és anélkül.

Szerjzsa csak ment, hébe-hóba végigfuttatta tekintetét a tőle jobbra hullámzó, esőcseppekkel borított kereszteken, különféle feliratokkal ellátott síremlékeken.

A trombiták hangja harsogva áradt szét a hűvös levegőben.

Nők szipogása hallatszott.

Asétány jobbra kanyarodott. A menet elhaladt egy kisebb kolumbárium mellett, és folytatta útját.

A sírok közül nemsokára előbukkant néhány emberi alak, és egy kupac frissen kiásott föld. A menet odaért, és megállt. A zenekar elhallgatott.

Az előre megásott gödör körül hat sírásó álldogált, piszkos vászonzakóban és vászonnadrágban. Ásóik egy halomban, a szomszéd sír kerítésének támasztva heverték.

Vezetőjük, egy napégette, ráncos arcú, alacsony, zömök férfi odalépett Ilja Fjodorovicshoz, és fojtott hangon mondott neki valamit. Ilja Fjodorovics némán bólintott.

A koszorúvivők tanácstalanul ácsorogtak.

Ilja Fjodorovics megkérte őket, hogy húzódjanak kissé távolabb, mire hátrébb léptek.

A brigádvezető visszament az embereihez. Négy sírásó megindult, s a gödörtől pár lépésnyire, négy fogantyúnál fogva egy hosszúkás faládát emeltek föl a földről, és odavitték a gödörhöz.

Szojja Alekszejevna átölelte Jermilovot, és hangosan fölzokogott.

Kátya odalépett az apjához, és ő is sírva fakadt. Sírva fakadt Másenyka is. Vékony hangocskája időnként hüppögésbe fült.

Nyina Tyimofejevnát, aki zsebkendőbe rejtette arcát, rázta a zokogás.

Ilja Fjodorovics elcsukló hangon szólt a körötte állókhoz:

– Búcsúzzunk, barátaim.

A tömeg körbefogta Nyikolaj Fjodorovicsot.

Egybeolvadt a lányai zokogása, a feleségéé meg a többi nőé.

Szojja Alekszejevna Jermilov mellén zokogott, s görcsösen ismételte:

– Kolenyka... Kolja...

Szerjzsa Jermilov felé furakodott a tömegben. Olja sírva igyekezett a nyomában.

Ezalatt a sírásók felnyitották a fadobozt, és szedegették elő belőle a karabélyokat. A brigádvezető hat hegyes végű töltényt húzott elő a zsebéből, és kiosztotta közöttük.

A sírásók betöltötték a karabélyokat. A reteszek süket kattánása beleveszett a tömegből hallatszó sírás, jajveszékelés hangjaiba.

Jermilov alig tudta megölelni az embereket, lányai és a felesége úgy csüggtek rajta. Szerjzsa odafurakodott hozzá, és megcsókolta a könnyáztatta arcot.

– Nem... Kolenyka... ne... ne... – szipogta Jermilov mellére borulva Szofja Alekszejevna.

Ilja Fjodorovics nyugtatni próbálta.

Neki is reszketett a szája széle, és sűrűn pislogott.

A sírásók a sírtól körülbelül négyméternyire felsorakoztak, a karabélyok csövet lefelé fordították.

A brigádvezető kérdően nézett Ilja Fjodorovicsra.

Az átölelte Jermilov vállát:

– Itt az idő, Kolja...

– Nem! Kolenyka, ne! Nem! – kiabált Jermilov felesége, és nem akarta elereszteni a férjét.

A két lány keservesen zokogott.

– Szonya, Szonya... – csitította az asszonyt Ilja Fjodorovics.

– Nem! Nem! Nem!!! – kiáltozott a nő.

Pizkunov, Jelizaveta Petrovna és Nágya megpróbálta elválasztani a férjétől.

– Ne! Kolenyka! Ne!!!

– Szonya... Szonya... – fogta át a vállát Ilja Fjodorovics.

– Szonyecska... Szonyusa... – mondta sírva Jermilov, az asszonyt csókolgatva.

– Papa! Édesapa! Papa! – zokogta a két lány.

Jelizaveta Petrovna kézen fogta Mását, és magához szorította. A kislány egyre csak sírt, megpróbálta kitépni magát, az apját szolongatta.

Nyina Tyimofejevna Kátyát szorította magához, a nagy darab asszony egész testében reszketett.

A tétován utat engedő tömegen át Jermilov tántorogva elindult a gödör felé. Az új barna öltönye volt rajta.

– Menjenek hátrébb, emberek – intett a brigádvezető, és a tömeg lassanként hátrébb húzódott.

– Ne! Ne! Kolenyka! – kiabálta a szabadulni igyekvő Szofja Alekszejevna.

A nők sírtak.

Jermilov odalépett a gödörhöz.

A brigádvezető a ledöngölt tetejű földkupacra mutatott, amelyet az emberei emeltek, közvetlenül a gödör szélén.

Jermilov új cipőjében, a porhanyós földben taposva föllépett a földkupac tetejére, és térdre ereszkedett – arccal a sírásók vonala felé, háttal a gödörnek.

A brigádvezető, aki a sor legszélén állt, kiadta a vezényszót.

A sírásók Jermilovra irányították fegyvereiket. Nem voltak egyforma magasak, a fényes, fekete puska-csővek különböző magasságokban állapodtak meg.

Jermilov meggörnyedve térdelt, karja erőtlenül csüngött a teste mellett. Lehajtott feje szemlátomást reszketett.

– Három, és!... – kiáltotta a brigádvezető, mire a nem éppen összehangolt sortűz lesodorta Jermilovot a földkupac tetejéről, elnémítva az egybegyűlteket.

Hallani lehetett, ahogy Nyikolaj Fjodorovics teste tompa puffanással a gödör fenekére zuhant. A földkupac fölött kékes füst terjengett.

Puskaporszag érződött.

A sírásók a reteszekkel csattogtak, kiszedték a töltényhüvelyeket.

A tömeg soraiból újra sírás, jajgatás hallatszott.

Miután a karabélyokat visszatették a ládába, a sírásók fogták a lapátjaikat, és odaálltak a gödörhöz.

– Kedves hozzátartozók, dobjanak rá egy rög anyaföldet – mondta a brigádvezető.

Elsőként Ilja Fjodorovics lépett oda lassan, fölvetett egy marék földet, és bedobta a gödörbe. Az arca csupa könny volt.

Utána Piszkunov és Nágya vezette oda a hüppögő Szofja Alekszejevna, aki nehezen engedelmeskedő, szinte bénultnak tűnő kézzel markolt a földbe, és szórta be a gödörbe a homokot.

Sorban jöttek a többiek – Nyina Tyimofejevna Kátyával, Jelizaveta Petrovna Másenykával a karján, aztán Szeljeznovék, Viktor Sztjepanovics, Kozlovskijék, Sztinyikovék, Gálja Prohorova.

Jött Olja és Szerjzsa is.

Amikor Szerjzsa a gödör széléről bedobta a maga marék földjét, még látta Jermilov lábát.

A sírásók nekiláttak, és szakszerűen háynyi kezdték a földet a gödörbe.

A halotti tort az elhunyt otthonában tartották.

Körülbelül húszan ülték körül a két összetolt asztalt.

Ilja Fjodorovics fölemelkedett a helyéről, egy ideig némán maga elé nézett, aztán beszélni kezdett.

– Barátaim, nehéz, nagyon nehéz ez nekem... Hat évvel vagyok idősebb Koljánál, és lám... soha nem gondoltam, hogy nekem kell majd eltemetnem... Együtt nőttünk fel, összetartó család voltunk, a szüleink, őszintén megmondom, spártai szigorral neveltek bennünket. Hogy mire felnövünk, szokta apa mondani, igazi férfi legyen belőlünk. És neki volt igaza. Koljából igazi katona lett, igazi ember. Ember, nagybetűvel.. Akik most itt vagyunk, Kolja rokonai és szerettei, munkatársai, a nehéz geofizikusi hivatás során szerzett barátai, mindnyájan tudjuk, hogy Kolja mindig becsületes, jó ember volt. Minden helyzetben számítani lehetett rá... De én Koljának egy olyan jellemvonásáról szeretnék beszélni, amelyet a testvéreként jobban ismertem nálatok. Mi ez a jellemvonás? – az őszinteség és az egyenesség. Már kisgyermekként is mindenben őszinte és becsületes volt, és aztán, később sem volt benne semmi hátsó gondolat, semmi képmutatás. Ki nem állhatta az ilyesmit. Kolja mindenkinek a szemébe mondta, amit gondolt. Most itt ülnek velünk Kolja gyermekei – Kátya és Mása. Ez a két gyönyörű, nagyszerű kislány. Ők továbbviszik az apjuknak ezt a nagyszerű jellemvonását – a becsületességet... Szeretném, ha ti is, kislányok, te is, Szonya, és mi is, mindannyian a legszebb emlékeket őriznénk meg Koljáról. Örökké éljen az emléked, drága öcsém...

Másodikként, rövid szünet után Viktor Arisztovics Piszkunov emelkedett szó-lásra. A következőket mondta:

– Barátaim. Nehéz nap nekünk ez a mai. Elvesztettük Kolját. Ez pótolhatatlan, súlyos veszteség. Nehéz elhinni, hogy ő már nincs közöttünk. Majdnem tizenkét éve ismertem Kolját és a családját. Együtt utaztunk az expedíciókra, mindvégig együtt dolgoztunk. De számomra Kolja nem csupán a kollégám volt. Igazi és nagyon közeli barátom volt nekem. Minden magánjellegű és hivatalos tervemet, minden örömet és bánatomat bátran megosztottam vele. És ugyanúgy ő is megosztotta velem a sajátjait. És soha semmiben nem mondtunk nemet egymásnak. Mindig segítőkészek voltunk. Mindig segíteni próbáltunk a bajban. Ahogy a nóta mondja: nem az a barát, akivel dalol az ember, és nem az, akivel egy pohárból iszik, ha mulat. Nohát, Koljának meg nekem nem csupa dalolás, nem csupa ünneplés jutott. Itt az asztalnál ülőknek több mint a fele geofizikus. Mi aztán tudjuk, milyen a geofizikus élete, mi az, hogy expedíció. Kolja meg én beutaztuk egész Szibériát. Probléma mindig volt bőven. De voltak pillanatok, amikor komoly baj szakadt ránk. Ugye, amikor a barátaink eltévedtek a hóvihárban. És éppen az ilyen situációkban derült ki Koljáról, hogy igazi barát. Nem ijedt meg, nem roppant össze a nehéz helyzetekben, hanem elsőként sietett segíteni... Azt szeretném mondani, hogy általában, Kolja mindig a közösségért élt, a többiekkel törődött, nem magával. Ezért mindannyian hálásak vagyunk neki. Mindannyian emlékezni fogunk a jóságára, a becsületességére, a szívéllyességére. Emeljük poharunkat Kolja tiszteletére...

Mindenki fölemelte a kisebb vagy nagyobb poharát, és ittak.

Körülbelül tíz perc múlva Szerjozsa következett.

Fölemelkedett a helyéről és beszélni kezdett:

– Barátaim, nekem kétszeresen nehéz beszélnem. Ugyanis a közelmúltban, két hónappal ezelőtt halt meg az édesapám, Nyikolaj Fjodorovics jóbarátja, volt főiskolai évfolyamtársa. És Nyikolaj Fjodorovics Szofja Alekszejevnával együtt repülőre ült, és eljöttek Volgográdba, az apám temetésére. Olja és én a szó szoros értelmében minden szavára emlékszünk Nyikolaj Fjodorovicsnak, amit az apám sírjánál mondott. Szerintem senki nem beszélt olyan szépen. Olyan egyszerűen és őszintén. Olyan szívből jövően. Nyikolaj Fjodorovics akkor kedvenc versének sorait idézte: *Elmennek az emberek, visszahozni őket nem lehet, fényes világuk nem születik újjá, s én minden alkalommal ordítani szeretnék ettől a visszahozhatatlanságtól...* És most meg Nyikolaj Fjodorovicsot búcsúztatjuk. Amikor megkaptuk a táviratot, egyikünk sem akarta elhinni. Én... tulajdonképpen... én még most se nagyon tudom elhinni. Hogy Nyikolaj Fjodorovics nincs köztünk többé. Hogy vidám hangját nem halljuk többé... Én csak most értettem meg igazán, milyen ember volt Nyikolaj Fjodorovics Jermilov. Ilja Fjodorovics az előbb mondta, hogy ember volt, nagy e-vel. Ez nagyon igaz. Nyikolaj Fjodorovics valóban ember volt, nagy e-vel, igazi ember. De számomra... számunkra, Oljának és nekem nem csak igazi ember volt. Számunkra ő nagy ember volt. Az a helyzet... barátaim... tulajdonképpen... nagyon izgulok. Én huszonnyolc éves vagyok, de még egyszer sem kellett így beszélnem... és főleg, hogy Nyikolaj Fjodorovics halotti torán. Biztosan sokan gondolják, hogy a nagy ember kifejezés nem illik ide, de kérem, ne gondolják, hogy képmutatásból mondtam, vagy nem gondolom komolyan. Tiszta szívből mondom most is, amikor megismétlem: Oljának és nekem Nyikolaj Fjodorovics nagy ember volt és az is marad... Nagy ember. Persze, talán furcsának tűnhet – elvégre Nyikolaj Fjodorovics egyszerű geofizikus volt, egész életében dolgozott, mint mindenki más, és nem vitt véghez emberfölötti dolgokat. De ezt csak azok látják így, akik nem ismerték őt eléggé. Előttünk, Olja és énelőttem ő egy új világot tárt fel...

Az egészen az a lényege, barátaim, hogy Olja... vagyis hogy Olja és én kilenc éve házasodtunk össze, amikor én tizenkilenc éves voltam, ő pedig tizennyolc. A szüleink le akartak beszélni bennünket, azt mondták, ráérünk még, nem is tudjuk, mi az élet. Persze hogy nem tudtuk. De viszont szerettük egymást. És az érzelmeinkben nem is csalódtunk... De őszintén megmondom önöknek – míg a szerelmünk gyönyörűsége volt, addig a házasetünk nagyon szerencsétlenül indult. Az a helyzet, hogy nekem születésemről fogva fejletlen volt a nemiszervem. Mindig nagyon kicsi volt, merevedéskor is csak kilenc centiméterre nőtt meg. És vékony volt. És hát ettől persze a nemi életünk nagyon szerencsétlenül alakult. Még a szüzességét sem tudtam rendesen elvenni a feleségemnek. Olját pedig ez nagyon fájdalmasan érintette. Annál is inkább, mert azokban a hónapokban soha nem élte át velem az orgazmus érzését. Én szintén nagyon sokat szenvedtem, és végül már én sem tudtam átélni az orgazmus érzését, és már nem tudtam elélezni. Vagyis nem volt magömlésem. Ennek következtében aztán kezdődtek a veszekedések, az ellenségeskedések... Szomorú erre most visszaemlékezni. És senki nem tudja, milyen véget ért volna a dolog, ha nem találkoztam volna Nyikolaj Fjodorovicssal. Vendégségbe jött az édesapámhoz, egy expedíció után. Igen. Akkoriban gyakran találkoztak egymással. Néha apám utazott Moszkvába, néha meg Nyikolaj Fjodorovics mihozzánk... Szóval, emlékszem, hogy mindannyian együtt vacsoráztunk, aztán Olja elment lefeküdni, a szüleim is bementek a szobájukba, Nyikolaj Fjodorovics pedig mondta, hogy menjünk ki az erkélyre, szívjunk el egy cigit. Kimentünk az erkélyre. Ott azt mondja nekem: szóval nem vagytok jól Oljával, mi? Én meg mondom – dehát hogy találta ki? Azt mondja – először is ez rögtön látszik, aztán meg apám is mondta neki. Nahát erre én is valahogy abszolút szégyenkezés nélkül mindent elmeséltem neki. Később csodálkoztam is, hogy lehet ez, hiszen erről soha egy szót sem tudtam szólni senkinek. Most meg – rögtön az egészet. Nyikolaj Fjodorovics akkor elgondolkodott, szívott egy párat a cigarettájából, aztán azt mondta: tudod mit, most fekdj le, aztán majd reggel megbeszéljük. És, azt mondja, jegyezd meg, ha az emberben megvan a vágy és az akarat, minden eltűnik az útjából, minden baj vagy probléma. Lefeküdtem aludni. Aztán reggel, amikor már mindenki elment otthonról, kint kávéztunk Nyikolaj Fjodorovicsal a konyhában. És azt mondja nekem: Tudod te, Szerjozsa, mi az, hogy akarat? Mondom – hallottam róla. Azt mondja erre – nem, nem tudod. Az akarat, mondja, az az, amin az egész világ alapszik. És minden ember csak a saját akaratán alapszik. És hogyha az ember valamit igazán akarni kezd – minden valóra válik. És azt mondja nekem: no és te, Szerjozsa, akarsz férfi lenni? Mondom – igen. Azt mondja – nagyon?

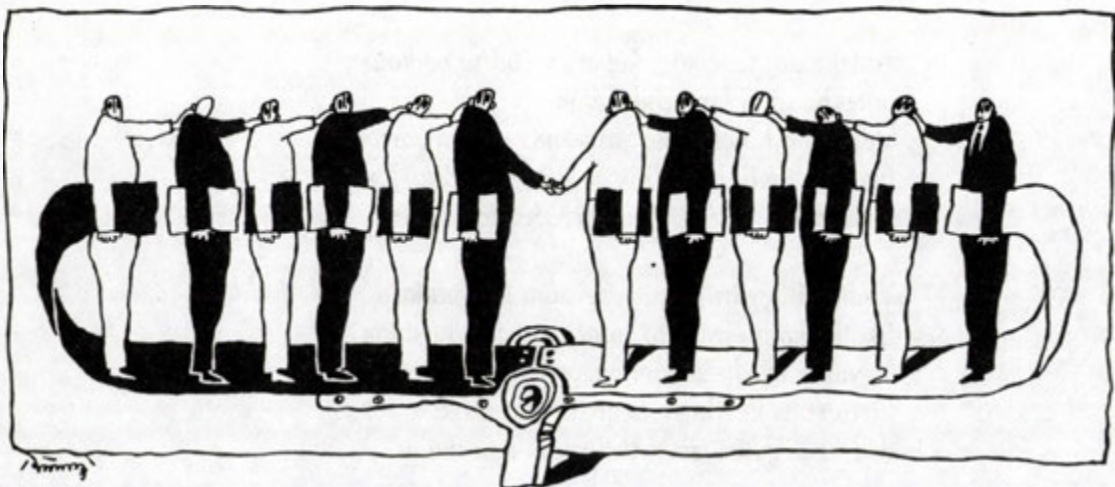
Mondom – nagyon. Erre mélyen a szemembe nézett, és elővett a zsebéből egy darab papírt. Nézzék meg... ezt... – Szerjzsa előhúzott a zakója szivarzsebéből egy négyszögletes papírdarabot, amely olyan volt, mint egy névjegykártya. – Tessék. – És odaadta nekem. És a papír egyik oldalára oda volt írva, nézzék meg... itt ni... MEGSPÁRGÁZNI A CSÁVÓT... a másikra meg, tessék... LESZIFONOZNI A COLOST... És kérdezem tőle, hogy mi ez. Azt mondja, hát ez a két feltétel, amit teljesítened kell. Az első, hogy föl kell akasztanod egy veled egykorú fiút. A második – nekem kell közöszlőm veled, a végbélnyílásodon keresztül. Ennyi. Csak ha ez megvan, akkor lesz belőled férfi. – Én akkor a Műszaki Főiskolára jártam, ott, minálunk, Volgográdban. És tudják, barátaim, ez után a beszélgetés után szinte nem is gondoltam semmi másra. De nem szóltam senkinek semmit. És egy hét múlva rábeszéltem az egyik évfolyamtársamat, Vitya Szotnyikovot, hogy jöjjön el velem a tavakhoz. Összeszedtünk minden szükségeset, és elindultunk. Estére megérkeztünk, tüzet raktunk, fölállítottuk a sátrunkat. Borozgattunk. Hozzá tartozik, hogy Vityának volt egy reménytelen szerelme, vagyis az a lány, akibe szerelmes volt, egy másik sráccal járt. És erről sokat beszélt nekem. Szóval, amikor lefeküdtünk, megvártam, amíg elalszik, fölkeltem, elővettem egy kötelet, amit előre odakészítettem, szépen halkán visszaóvakodtam, hátulról ráugrottam, és a kötéllel megfojtottam. Utána a kötelet fölraktam egy ágra, Vityát fölöttem rá, odalöktem egy tuskót a lába mellé, mintha ő támasztotta volna oda a fának, aztán leugrott volna róla, úgy akasztotta volna föl magát. Na. Aztán korán reggel otthagytam mindent, szaladtam az állomásra, a rendőrségre, és elmondtam, hogy Vitya fölakasztotta magát. Na, persze rettenetes fölfordulás lett, megindult a nyomozás, én elmondtam, hogy állandóan Oljáról, vagyis arról a lányról beszéltem, és hogy előző este még el is sírta magát miatta. Otthon meg a főiskolán is rettenetes nagy volt a riadalom. Ahogy mondom, rettenetes. Otthon mindenki odavolt, mert Vityát gyerekkora óta ismerték. Az az Olja évet halasztott, és elutazott a nagynénjéhez Jerevánba. Nyikolaj Fjodorovics pedig ott lakott nálunk. És mindig, amikor kettesben maradtunk, a hüvelykujját mutatta nekem, és azt mondta – ügyes srác vagy! Már majdnem férfi... Igen. Mondta is: ügyes srác vagy, majdnem férfi. Így. Aztán az elutazása előtt megkért, hogy vigyem el még utoljára csónakázni a Volgára, apám motorcsónakján. És amikor már jó messze jártunk, azt mondta – állítsd le a motort. Leállítottam. Azt mondta: told le a nadrágod és hajolj le. Letoltam és lehajoltam. Bekente vazelinnal a végbélnyílásomat, és aztán közöszlőm velem. Nagyon fájt. És amikor elélezett, azt mondta: ügyes srác vagy, most már – igazi férfi! Most már minden jó lesz Oljával. És este elutazott. Olja és énközöttem pedig azóta tényleg minden jó lett, minden rendbe jött. Illetve nem úgy, hogy a szexben meg ilyesmi, hanem csak úgy... szóval minden, úgy igazából... Na. És hát, barátaim, eltelt már nyolc év, mi pedig együtt vagyunk. De a legfontosabb – nekem a hímvesszőm ugyanolyan maradt, mint volt, úgyhogy nem ez a lényeg, tessék, nézzék meg...

Szerjzsa letette az asztalra a papírt, amit végig a kezében tartott, gyorsan kigombolta a nadrágját, lejjebb húzta az alsónadrágját, egy kicsit fölemelte az ingét, és mindenkinek megmutatta a csupasz ágyékát, melyet ritkás szőke szőrzet borított. A pöttöm kis tojások fölött meredezett kilenc centiméteres, fehér, felálló hímtagja, ujjnyi vastagságában. Az ovális, rózsaszínű makk fölé J betű volt tetoválva.

A néma csöndben Szerjzsa reszkető kézzel emelte föl a vodkás poharát, úgy mondta:

– Áldott legyen az emléke, Nyikolaj Fjodorovics Jermilov...

FORDÍTOTTA MORCSÁNYI GÉZA

Térey János

VESZTŐHELY

Unatkozó vezérnőm, utazzunk szűz terepre!
Házsártos útitársad leszek, vészmadarad.
Hívj életharcba Délre: a túlélés a lecke.
Ne töltsük tétlen ithon nyarunkat, bávatag,
unatkozó vezérnőm, utazzunk szűz terepre!

Ültess limuzinodba, ültess magad mögé!
Mint oltárt, bámulom fiús tarkód, s mivégre?
E szűz idom miatt leszek az ördögé.
A volánnál ügyes légy: ez már Szerbia mélye.
Ültess limuzinodba, ültess magad mögé!

Tüntess ki szitkaiddal, ha rosszul navigálnék,
hívj kontárnak, gyalognak, káromolj könnyedén
– tanult ember hírében állok, de új a tájék –,
ócsárold rusnya álcám, terepszínű zekém.
Tüntess ki szitkaiddal, ha rosszul navigálnék.

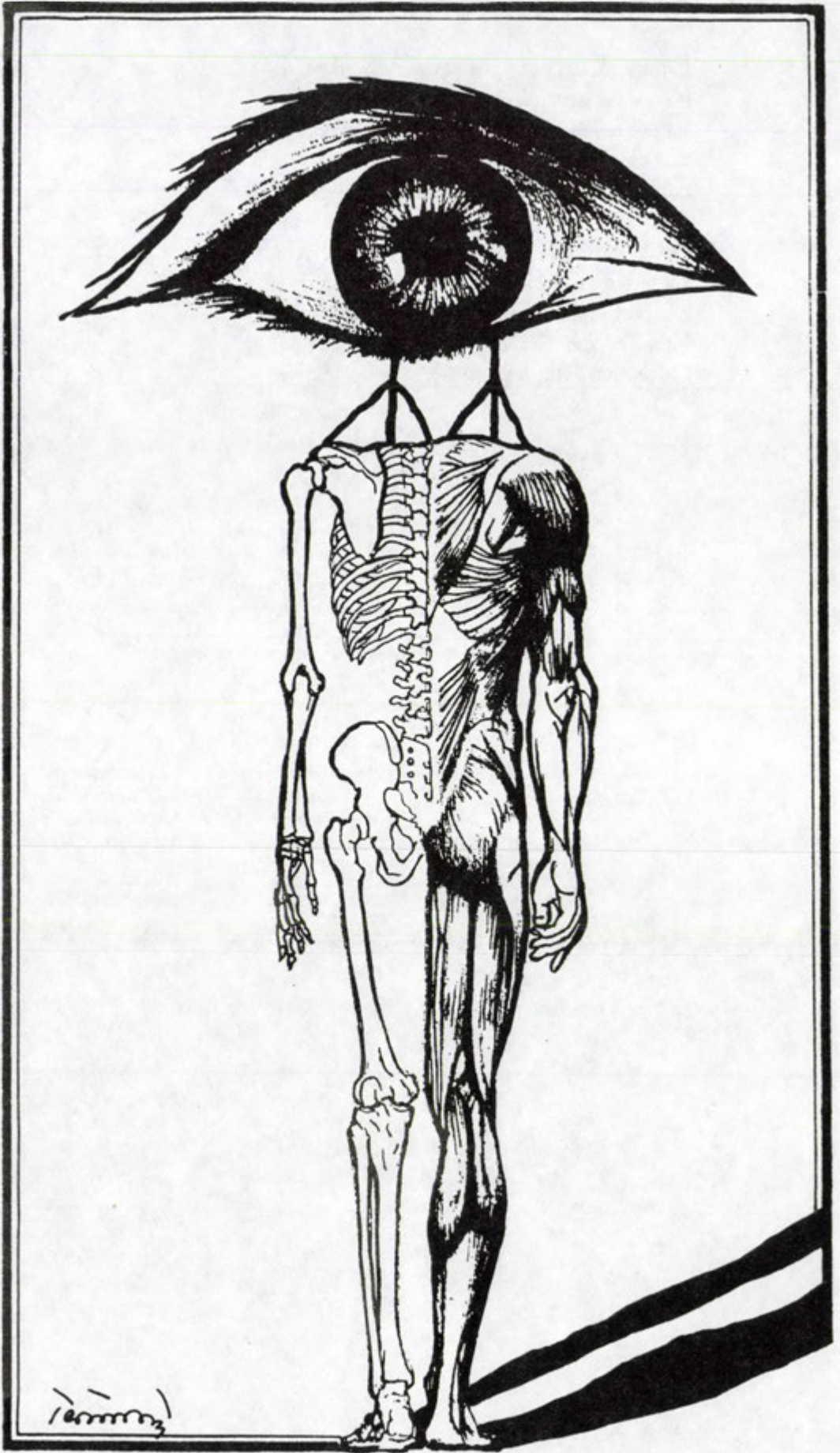
A terepidegen, felföldi naplopó
nem kóstolgatja Délt, csupán daccal kiállja,
hisz napfürdője is penzum, lubickoló
népekhez nem csapódik, délvizek ostobája
a terepidegen, felföldi naplopó.

Ablaktalan fedélköz; kopár, széljárta balkon:
rejtekhelyei a kirándulóhajón
meg itt, a tánclokálos, tavernás, ócska parton.
Fénypászmák csikozzák be képét anyáskodón.
Ablaktalan fedélköz, kopár, széljárta balkon.

Vadorzók gyűrűjében vezérnőm lent mulat.
Én, balkoni virrasztó, táncokat nem kívánok,
kigyúlva markolászom ouzós poharamat.
Grizett és kézilány és átokparti átok:
vadorzók gyűrűjében vezérnőm lent mulat.

Láttam „kedvenceit”, ismertem „kicsikéit”:
jó svádájú turisták és kotorékebek.
Vaskos bokáit, gyöngé mellett egész ma délig
kerekdednek becéztem, vak voltam s jó gyerek.
Láttam „kedvenceit”, ismertem „kicsikéit”.

Orkán mosdatta balkon, nyári vesztőhelyem,
hol terv szerint lohasztom erős hitem szeszekkel,
elhagyva szép vezérnőm, elvesztve szép eszem.
Valutáim apadtán, egy idényvégi reggel.
Orkán mosdatta balkon, nyári vesztőhelyem.

Fehér Tropológia, avagy Hayden White és a történetírás elmélete

EWA DOMAŃSKA

Az elmúlt ötven év során kétszer is tanúi lehettünk a történelemről való gondolkodás változásának. Az első „fordulat” elindítója Carl G. Hempel, a másodiké Hayden White volt. Hempel viszonylag rövid cikke, *The Function of General Laws in History* (1942) és White tekintélyes kötete, a *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe* (1973), a történelem elméletére gyakorolt hatásuknak köszönhetően, a mai kritikai történetfilozófia két alapművének számít.

Hempel írásának kiindulópontjával az idiografikus történelemfelfogás kritikája szolgált. A *covering law model* alapelveinek megfelelően a történelem a tudomány egyik ága, vagyis ugyanolyan szabályok vonatkoznak rá, mint a természettudományokra. Ezek szerint a történelmi magyarázatnak a tudományos magyarázat deduktív modelljét kell követnie. White ezzel szemben azt bizonyította, hogy a történelem a művészetekhez tartozik. Az általa javasolt diszkurzus-elmélet, a *tropológia* nem más, mint a történelmi íráskutatásának retorikai módszere.¹ Ha Hempel a történelem „tudományosításának” jelképe lett, akkor White-ről elmondható, hogy ő a történelmet egy sikamlós „retorikai kanyarba” vezette, ahol ily módon kezdetét vette a történelem esztétizálásának folyamata.

Ilyenformán a posztmodern filozófiára jellemző nyelv, beszédmód és elbeszélés iránti, úgyszólván megszállott érdeklődés oda vezetett, hogy a történelmi íráskutatás elmélete az önálló diszciplínák rangjára emelkedett.² Ez a diszciplínával azonosított történetelmélet áll az elbeszélői történetfilozófia érdeklődésének középpontjában.

1993-ban volt a *Metahistory* megjelenésének húszéves évfordulója. Maga a szerző nem akar hozzá visszatérni. „A *Metahistory* ma már *passé*” – mondja. De valóban így van-e? Az effajta állítás nem lehet más, mint a tudatosan alkalmazott retorikai stratégia szimbóluma, egy újabb interpretáció kontextusának létrehozását célzó, kritikusokkal és olvasókkal folytatott intellektuális flört.

1993 februárjában White professzor Groningenben tett látogatása alkalmával interjút készítettem vele. Az alábbiakban ebből az interjúból közlök részleteket.³

A jegyzetekben olvashatók a White-tanítvány Hans Kellner professzorral készített interjú idevágó részletei. Mindkét interjú autorizált változat.

Ewa Domańska

EWA DOMAŃSKA: *Úgy gondolom, a mai történetfilozófusok közül professzor úr a legposztmodernebb modernista.*

HAYDEN WHITE: Hát igen, Gertrude Himmelfarb professzor éppen ezért támadott meg egyik esszéjében. Szerinte az én történetfelfogásom posztmodern.⁴

E. D.: És ez nem igaz?

H. W.: Nem!

E. D.: Mindig úgy gondoltam, hogy önt kapcsolatba hozhatom a posztmodernizmussal.

H. W.: Ez természetesen így van. Linda Hutcheon posztmodernizmus-szakértő például ezt sohasem mulasztja el megemlíteni. Én a saját elképzelésemet modernistának tartom.⁵ Annál is inkább, mert egész fejlődésem és intellektuális épülesem a modernizmushoz kötődött. E terminust nyugati értelemben használom, bár tisztában vagyok vele, hogy Oroszországban a futurista vagy a szimbolista mozgalom lenne a megfelelője. Ami a Nyugatot illeti, itt Joyce, Virginia Woolf, Eliot és Pound nagy modernista kí-

sérleteire is gondolok, és persze azokra, akik a történelemről írtak – Spenglerre és Theodor Lessingre. Az én történelemkonceptiómnak láthatóan több köze van a romantikából eredő magasztos dolgok esztétikájához, mint a posztmodernizmushoz.⁶

E. D.: És saját magát hová sorolja?

H. W.: Strukturalista vagyok. Formalista és strukturalista. Egyes kutatók a strukturalizmust alárendelik a kritizmusnak. Többségükkel rokonszenvezem. Őszintén csodálom az olyanokat, mint Derrida, de legfőképpen Roland Barthes-ot, akit az egész háború utáni időszak legkiválóbb, legleleményesebb kritikuskának tartok.

Nem érdekel, minek neveznek mások. A címek nem érdekesek. Én csak annyit mondok: itt a könyvem. Olvasd el. Ha segít rajtad – jó, ha nem – felejtse el!

A kritikusaim azt írták: „A *Metahistory* túlságosan formalista. Semmit sem mond a szerzőről, sem a befogadóról, sem a praxisról”. – Akkor azt mondtam nekik: „Rendben

van, akkor talán kezdjük a szerzővel". Így kezdtem el foglalkozni az intencionalitással, Foucault és Barthes nyomdokain járva.⁷

A szöveg bizonyos mértékben független a szerzőtől. Amikor megjelenik nyomtatásban, a szerző megszűnik a legjobb interpretátora lenni. Ez az a bizonyos posztstrukturalista gondolkodásmód. A posztstrukturalizmus ezenkívül a szemiotika jelfogalmával operál. Úgy gondolom, a szövegeket, regényeket, verseket, történeteket egyfajta bizonytalanság jellemzi, ami a folyamatos beszédmód kialakításának belső dinamikájából ered; ez utóbbiról tudósít a dekonstrukció. A textualitás érdekes ideológia. Igen, ideológia, de kínál bizonyos betekintést, ami szerintem hasznos.

E. D.: Akkor mégis minek nevezzük önt? Kritikusnak, filozófusnak, történésznek, az intellektuális történetírás képviselőjének?

H. W.: Hát, magam sem tudom. Nem vagyok filozófus, legalábbis ezt állítják a filozófusok. Rorty például azt mondja, hogy tetszik neki a *Metahistory*, de nem tartja filozófiai műnek. Amíg írtam, úgy gondoltam, hogy a gondolkodás történetét írom meg. Én művelődéstörténettel foglalkozom. Kutatási területem a kultúra és a művelődésfilozófia. De a filozófus-mesterséget sohasem tanultam. Nem írok olyan szigorú filozófiai elemzéseket, mint Arthur Danto barátom. Nem vagyok jelen a filozófusvilágban, de ugyanez elmondható Vicóról vagy Crocéről is. Sem Croce, sem Nietzsche nem tanult soha filozófiát.⁸

E. D.: Mégis, hogyan határozná meg az elméletét? A történelem poétikája, retorikai történetelmélet, esztétikai historizmus, új retorikai relativizmus, esetleg a történetírás „logikai poétikája”?

H. W.: Nehéz volna megmondani. Most azon dolgozom, hogy továbbfejlesszem a trópuselméletemet, amelyet a logika, a dialektika és a poétika meghosszabításának tekintek. Ezért a retorika fogalma helyett inkább a „tropikát” (*tropic*) szeretném használni. A tropika Jakobson elméletéhez hasonló teória. Jakobson tézise a következő: a költészet nyelvét semmi sem különbözteti meg a nem költői nyelvtől. Bizonyos beszédmódokban jelen van a költői funkció, amely dominál, másokban viszont úgy van jelen, hogy nem dominál.

Tehát a „tropikák”. Ezért is adtam második könyvemnek a *Tropics of Discourse* címet. A kiadóknak nem tetszett ez a cím. Véleményük szerint földrajzi fogalmat asszociál, és a könyvet a földrajzi könyvek között fogják elhelyezni.

Ha tény és fikció tizenkilencedik századi megkülönböztetése nem tartható tovább, de látjuk, hogy a diszkurzusban továbbra is alkalmazzák, akkor fölmerül a kérdés, hogy vajon mi a fikció szerepe a nem fiktív beszédmódban, vagy az olyan diszkurzusban, amely legalábbis megpróbál nem fiktív lenni. Hiszen mindenki, aki írásban elbeszél valamit, irodalmat ír.

Használok a „tropológia” (*tropology*) kifejezést is. Amikor a *Metahistoryt* írtam, Vicóról vezettem szemináriumot. Egy olyan elméletre volt szükségem, amelynek segítségével elemezni lehet azt a módszert, amelyben koordinálódnak a bizonyítás szintjei és az elbeszélés különböző, logikai egységet nem alkotó részei közötti kapcsolatok. Szóval Vicót tanítottam, és az ő segítségével rátaláltam a bonyolult beszédmódok különböző aspektusairól való gondolkodás új módszerére. Ilyen beszédmód a történelem is. Ez nem logika, hanem tropika kérdése.

Ez a nézőpont jellemzi a *Metahistoryt*. Ám akkor még

éretlenül nyúltam a kérdéshez, semmit sem tudtam a retorikáról. Az iskolában azt tanultam, hogy a retorika rossz, erkölcstelen dolog, mert nem az igazság érdekli, hanem a rábeszélés. Jó tanárain, akik arról győzködtek, hogy minden retorika hazug, sikeres agymosást végeztek. Azt tanították, hogy a költészet jó, a tudomány és a logika is jó, de a retorika csak rossz lehet. Hát igen. Attól függ, mit értünk „retorikán”: tekinthetjük a rábeszélés művészetének, vagy a közlés tudományának. Vico tropológiájában éppen ezt, a közlés tudományának alapjait fedeztem fel.

Miért foglalkozom tropológiával, a trópusok elméletével? Mert az elbeszélő írásmódot nem a logika vezérli. És senki, aki valaha is a célból írt elbeszélést, hogy deduktív szabályokat találjon a történet egyik fázisának a másikkal történő levezetéséhez, nem járt sikerrel. Ezért véleményem szerint vagy egy alternatív logikára, vagy olyan sajátos logikájú kompozícióra van szükségünk, amely megtalálható a mai retorikában, a klasszikus retorikában viszont nincs meg.

Úgy gondolom, hogy Hegel dialektikája, a hegeli logika a praktikus gondolkodás formalizálására tesz kísérletet. Ha az emberek kapcsolatba kerülnek egymással a politikában vagy a szerelemben, akkor ez nem a szillogizmus szabályai szerint történik. Ez nem szillogizmus, hanem valami más. Ez *enthymema*. A legtöbb kompozíció és a hétköznapi nyelv túlnyomó része *enthymemikus*. Nem működik bennük a dedukció logikája, nem szillogisztikusak.

Az élet ellentétekből áll, ezért is van szükség az ellentétekre épülő élet reprezentációjának elméletére. Ennek segítségével juthatunk el a valódi élet szintaxisához. Az elbeszélés kutatása során az elbeszélés logikájának meghatározására tett minden kísérlet kudarcot vallott. Megpróbálták megfogalmazni az elbeszélés grammatikáját is – szintén eredmény nélkül. Figyelembe kell vennünk ugyanis, hogy az elbeszélés több, mint egy hosszú mondat. A grammatika pedig képes valamit mondani a mondatról, de nem a különféle beszédmódról. A szillogikus logika csak az állításokról ad tájékoztatást. Ezek azonban az elbeszélés nem kizárólagos összetevői. Az elbeszélésben szerepelnek ugyan állítások, de maga a narráció nemcsak azok magasabb szintű együttese. Az elbeszélésnek vannak persze további összetevői is, amelyek kapcsolatban állnak a szintaxisal, de ez nem grammatikai szintaxis. E szintaxis a nyelvhasználatlaltal van összefüggésben, amely mondaton kívüli kategória.

A mondatokat a logika vagy a – tropologika segítségével kapcsolhatjuk össze. A tropológiára azért van szükség, mert kell egy, a rendszeres, de logikusan valószínű eltérésekkel foglalkozó „elhajláselmélet” (*theory of swerve*). Az elbeszélésben éppen ez a szép, hogy nem érvényesek rá a szigorú logikai dedukció szabályai. Én is ezért kezdtem el retorikai elméletekkel foglalkozni. Úgy vélem, a retorika improvizatív diszkurzussal gazdagíthatja a teóriát.¹⁰

Retorikafelfogásom, amely Vicótól ered, hasonló Gorgiasz és Protagorasz retorikájához, vagyis filozófiára. A retorika feltalálói, Gorgiasz és Protagorasz, és az összes többi, Platón és Arisztotelész által annyira bírált tudós valójában nyelvfilozófus volt. A retorika is filozófia; materialista filozófia, amely a saját céljaira készült ontológiát tételez fel. Általános felfogás szerint a retorika az értelem alkotásának elmélete; azt tanítja, hogyan van megkonstruálva az értelem, nem pedig azt, hogy mi módon lehet feltárni. Platón óta a filozófusok azon a véleményen voltak, hogy a

retorika hazug és művi, ezzel szemben természetes a logika. Ez egyszerűen nevetséges! Platón nem szimpatizált a szofistákkal, mivel idealista volt, aki hitt az abszolút igazságban. A retorika viszont az élet materialista koncepcióját vallja, és eredendően szkeptikus. Gorgiasz és Protagoras megértették, hogy nem létezik a világ bemutatásának és a róla való beszédnek egyetlen üdvöztető módja, mert a nyelv és a (szóban forgó) világ közötti kapcsolat alapvetően tetszőleges. Hogy melyik a megfelelő vagy az igazi nyelv, az attól a személytől függ, akinek hatalmánál fogva joga van erről dönten.

Véleményem szerint ezért a retorika nem más, mint „diszkurzuspolitika-elmélet” (*theory of the politics of discourse*). A rétor ugyanis jól tudja, hogy az értelem és az igazság mindig konstruált, és sohasem olyasvalami, ami felfedezésre vár. Épp ezért az olyan diszkurzusforma retorikai koncepciója, mint a történelemé, amelyet nem lehet formalizálni, egyfajta ekvivalense annak, amit a poétika próbál csinálni a megnyilatkozás költői stílusának elemzésével.

Az viszont tagadhatatlan tény, hogy a költészet tekintetét nyújt világunkba, vagy legalábbis a nyelvbe. Ez az igazság szerintem minden nem tudományos státusú diszkurzusfajta vonatkozás, így a történelemre is. A történelem nem tudomány. Hogy akkor micsoda? A történelem kutatásának számtalan különféle módja és még több oka van. Még sincs lehetőségünk arra, hogy megállapítsuk a történelem elemzésének egzakt szabályait és módszereit. Az egyedüli, amit tehetünk, hogy áttekintjük a történetírás történetét, és megállapítjuk, hogy csak stilisztikai variánsok léteznek. A történészek mindig azt hiszik, hogy az éppen aktuális módszer a történelemkutatás leghelyesebb útja. Ez naivitás.

A történelmi események *per definitionem* megismételhetetlenek. Nem tudjuk őket újra meg újra előállítani, mint a laboratóriumban a fizikai kísérleteket. A történelmi eseményeket nem lehet újra meg újra megtapasztalni. Ezért nem lehet empirikus módon vizsgálni őket. Elemezhetők viszont más, nem empirikus módokon. Egy biztos: nincs végérvényes módszer a probléma megoldására, nem tudható, hogy mi a legjobb segédelmélet a történelem tanulmányozásához.

Michelet-ről például az jut eszünkbe, hogy „Hát ez rémes, mi sokkal jobbak vagyunk nála. Milyen naiv volt”. A mai történészek Voltaire-ről, Rankéról, Burckhardtról szólva megjegyzik: „Ők a történetírás számos módszerével kísérleteztek. Érdekesekek mint írók, de a történetíráshoz a mi módszerünk alkalmasabb.” Úgy gondolom, hogy az ilyesmi mindig csak illúzió. Nem lehet egyszer s mindenkorra eldönteni, hogy az emberek hogyan viszonyuljanak a múlthoz, elsősorban azért nem, mert a múlt a fantázia szülfötte. A múlt nem létezik. Kutatni is csak azoknak a dolgoknak a prizmáján keresztül lehet, amelyek a múlt létezésének következményeként ránk maradtak.¹¹

E. D.: Kiválasztottam néhány filozófust és kritikust, akik hatással voltak az ön történetírás-elméletére. Arra kérem, hogy mondja el, ön szerint melyek elméletük legfontosabb tézisei. Kenneth Burke.

H. W.: Burke a tagadás filozófusa és a diszkurzus teoretikusa. Egyszer azt mondta, hogy az ember az egyedüli állat, amely képes azt mondani, hogy „nem”. A tagadás az emberi beszéd különleges jellemzője. Az állatok el tudják háritani maguktól a dolgokat, de nem tudják azt mondani, hogy „nem”. Burke egész nyelvelméletét erre a megfigyelésre alapozta, és nemcsak az irodalomkutatásban, hanem

a filozófiában is alkalmazta. Sok esetben azt mondhatjuk, hogy Burke a tagadás tagadásának filozófusa. Számára nincs társadalomtudomány itt, filozófia ott, irodalom meg valahol másutt. Csak *continuum* van.

E. D.: Michel Foucault.

H. W.: Azt hiszem, amit ő csinált, az ellentörténelem. Archeológiai és genealógiai koncepciója arra buzdít, hogy a sutba dobjuk a történeti kutatások hagyományos elvét. Foucault-nak *Az örület történetében* egyik lényeges tanítása az, hogy a lelki egészség fogalmát nem lehet konceptualizálni anélkül, hogy ugyanakkor ne konceptualizálnánk az örület fogalmát.¹² Mert ahogy Freud mondta, minden egészséges elmében lakozik egy csepp örület, és minden örületben van egy parányi értelem. Itt megint *continuum*-mal, s nem ellentétpárral van dolgunk. Foucault egomániás volt, súlyos személyiség. Csak egyszer találkoztam vele, de úgy érzem, azonos hullámhosszon voltunk.

E. D.: Paul Ricoeur.

H. W.: Ricoeur régimódi filozófus a szó tizenkilencedik századi, hermeneutikai értelmében. Ami nála inspiráló, az elméjének tágassága. Mindent a legszelebb skálán képes fölfogni. Ezért van az, hogy ha egy érdekes filozófussal találkozik, nagy nyitottsággal fogadja. Egy elméletből igyekszik mindig a maradandó téziseket kiválasztani. Tetszik ez az ízlésbeli liberalizmusa. Ricoeur sok fontosat tud mondani a szimbólumokról. Ő a szimbolikus formák filozófusa, Cassirer nyomán halad. Mégis úgy gondolom, hogy Ricoeur ma már *passé*. Ez a tizenkilencedik századi európai hagyomány már a múlté.¹³

E. D.: Roland Barthes.

H. W.: A maga korának Barthes volt a legeredetibb, leginvenziósabb kritikusa. Amikor halálhíret megtudtam, nagyon megrendített. Akkor jöttem rá, mennyire vártam mindig újabb írásait. Biztos lehettem benne, hogy megint valami nagyon eredeti szöveggel rukkolt ki.

E. D.: Jacques Derrida.

H. W.: Egyik írásomban Derridát „abszurdista kritikusnak” (*absurdist critic*) neveztem. Általában mindenki úgy vélte, hogy ő az abszurd filozófusa, s nem ő maga abszurd. Én az „abszurdizmus” kifejezést egzisztenciális értelemben használtam. Derridát az ellentmondások, az abszurd filozófusának állítottam be. Mégis mindenki azt gondolta, hogy barátságosan szándékaim voltak vele kapcsolatban, ami természetesen nem igaz.

Nehéz naprakészen követni a Derrida-szövegeket. Számomra Derrida az a filozófus, aki megmutatta, hogyan kell elemezni a különböző oppozíciókat, amelyeket az egyes ellentétek közötti viszony konceptualizációja és jellemzése során állítunk fel. Azt hiszem, ez az ő alapvető funkciója. Derridát kedvelem, amiért tudatos kívülálló tud maradni a francia szellemi életben.

E. D.: Richard Rorty.

H. W.: Rorty újjáélesztette a pragmatizmus amerikai változatát. James, Dewey és Peirce pragmatizmusa az egyetlen eredeti amerikai filozófia, amit Amerika hozott létre. Rorty pedig az az ember, aki e filozófiát kivezette a zsákutcából, ahová Dewey halála után került. Rortynak a kartézianus filozófiáról szóló könyve, a *Philosophy and the Mirror of Nature* kiváló mű, amely nagy hatással volt az idealistaellenes gondolkodásra.¹⁴ Mégis úgy gondolom, hogy Rorty túlságosan etnocentrikus, túlon túl Amerikára koncentrált. Az amerikai egyetemi élet elemeit alkalmazta a társadalom egészére, általános szabályként állítva be őket. Az amerikai oktatási rendszerben tetszik nekem az, hogy a társadalom min-

den osztálya számára hozzáférhető, de egyes professzorok hajlamosak arra, hogy az ideális angol gentleman férfisovinizta magatartását utánozzák. Azt hiszem, Rortyban is van egy adag belőle.

Kedves Ewa, mondom én magának valamit, csak magunk között. Nem hiszek az interjúban. Mit szedett most ki

belőlem? Egyetlen konkrét állítást sem kapott tőlem. Csak egy további változatot. Annyit azért le szeretnék szögezni, hogy mindent, amit csinálok, sok történészhez hasonlóan azért teszem, mert a múltban mindig problémát látok.¹⁵

FORDÍTOTTA REIMAN JUDIT

J E G Y Z E T E K

- 1 White hangsúlyozza, hogy a tropológia nem a retorikai alakzatok elmélete, hanem diszkurzuselmélet. Lásd: H. White *Figuring the Nature of the Times Deceased: Literary Theory and Historical Writing*, in: *The Future of Literary Theory*, szerk. R. Cohen. New York and London 1989, 41. o. 18. sz. jegyzet. Vö. még: J. Mellard *Doing Tropology. Analysis of Narrative Discourse*, Urbana and Chicago 1987.
- 2 Lásd H. White *Problem narracji we współczesnej teorii historycznej*, ford. M. Wiewiórkowska és H. Ogryzko-Wiewiórkowski, in: *Metodologiczne problemy narracji historycznej*, szerk. J. Pomorski, Lublin 1990, H. White *The Structure of Historical Narrative*. „Clio” vol. 1, 3, 14. o. A történeti narratíváról H. White elméletében lásd E. Domańska *Metafora – Mit – Mimesis. Refleksje wokół koncepcji narracji historycznej Haydena White-a*, „Historyka”, 1992. vol. XXII.
- 3 A teljes interjú a „Storia della Storiografia” című olasz folyóirat Hayden White 65. születésnapja alkalmából megjelenő különszámában olvasható.
- 4 Az írás a „Times Literary Supplement” 1992. okt. 18-i számában jelent meg.
- 5 Lásd L. Hutcheon *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*, New York and London 1988, valamint ugyanő: *The Politics of Postmodernism*, New York and London 1989.
- 6 Hans Kellner: White-ről írott első tanulmányomnak ezt a címet adtam: *Hayden White nyelvi humanizmusa*. Az ő koncepcióját Vallával, Vicóval, az egész humanista hagyománnyal hoztam összefüggésbe. Ott volt az igazi helye. Bármennyire is elbűvölte Foucault gondolata, White semmiképpen sem vallja magának az ember, a szerző vagy az olvasó halálát, nem tartozik a posztmodernizmus világához. Ő egyszerűen nem akar ebben a világban élni. Ezért hoztam kapcsolatba Sartre-t, az egzisztencializmussal, és nem utolsósorban a választás problémájával. White hangsúlyozza, hogy semmiképpen sem tartozik a posztstrukturalisták táborába, akik elvitatják az évek és történelmi tények realitását. Lásd H. Kellner *A Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism*, „History and Theory” 1980, vol. XIX, 4. sz. valamint ugyanő: *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked*, Madison 1989.
- 7 H. K.: Fölmerül a kérdés: a *Metahistory* a történeti szöveg irodalmi teóriája-e, ahogy az alcím (*The poetics of the XIX century imagination*) sugallja, vagy esetleg a történeti szöveg olvasóinak gondolkodási sztereotípiáit megváltoztatni kívánó retorikai beavatkozás a történetírásról szóló vitába.
- 8 H. K.: Egyszer megkérdeztem White-ot, kicsoda ő. „Író vagyok”, mondta. Megpróbáltam értelmezni ezt az állítást. Elégé nemtörődömül hangzott, de azt hiszem, White itt Barthes-ra gondolt. Akkor ugyanis úgy gondolta, hogy Barthes az igazi értelmiségi példakép. Ő volt az első művelődéskritikus. Ez egy másik kifejezés, amelyet White a *Tropics of Discourse*-ban használt. Ott saját magát is művelődéskritikusnak nevezi. White sokszor emlegette az iróniát és a rugalmasságot, amely azt az író-t jellemzi, aki nagy súlyt fektet a tapasztalásként és alkotói folyamatként értelmezett retorikára.
- 9 Lásd H. White *Tropics of Discourse: in Cultural Criticism*, Baltimore 1978.
- 10 H. K.: White érdeklődése az elbeszélés iránt a nyolcvanas években csak játék volt a szavakkal. Ez a kis „zavar” elmélyítette és humanizálta a trópusokat, amelyek az elején igencsak elembertelenedettek tüntek. White első Foucault-tanulmányában Foucault-t tropológusnak próbálta beállítani. Az L. O. Minkkel és P. Ricoeur-rel való találkozás után azonban komolyan kezdett el foglalkozni az elbeszéléssel, ami ahhoz a felfedezéshez vezetett, hogy az emberiség narratív faj. Azt hiszem, White hisz is ebben.
- 11 H. K.: Mit jelent a *passé* fogalma? Vajon Shakespeare, Michelet vagy Tocqueville mind *passé*? A válasz: igen is, nem is. White azt tanítja, hogy ez egy olyan új kontextus létrehozásáért vállalt bizonyos retorikai felelősség kérdése, amelyikben a fenti egyének nem lennének *passé*-k. Amelyikben úgy változnának meg, hogy a mi céljainkat, az új befogadókat, új problémákat szolgálják ebben az új kontextusban.
- 12 Lásd M. Foucault *Histoire de la Folie*, Paris, 1961.
- 13 H. K.: White gyakran mondogatta: „Ricoeur már *passé*. Derida is *passé*. Foucault is *passé*. A *Metahistory* *passé*, én is *passé* vagyok”. Mindez azért mondja, hogy kellő teret teremtsen ahhoz, hogy új dolgokat lehessen kimondani, és szabadon lehessen bírálni.
- 14 Lásd R. Rorty *Philosophy and the Mirror of Nature*, Oxford 1980.
- 15 H. K.: White retorikus alkat. Ez persze nem azt jelenti, hogy nem kell komolyan vennünk, amit mond. Ő mindig komolyan beszél. De egész idő alatt ügyelnünk kell arra, milyen összefüggésben mondja, amit mond. Amióta ismerem, White-ot mindig elkápráztatta Barthes eredeti retorikája. De tisztában volt vele, hogy Barthes játékot űz olvasóival. White sem tesz másként.

Öt évszak

SZABÓ JUDIT

Amikor véget ért, Juli úgy érezte, hogy egy évvel hamarabb abba kellett volna hagyni. A lány szerint korábbi befejezésre nem volt mód, legfeljebb arra, hogy mást kezdjenek az elején. Ha újra kezdeném, felszabadultabb lennék, jobban örülnék – mondta Juli. Ha újra kezdeném, talán nem ezt a történetet kezdeném újra veled – mondta a lány.

December volt, amikor találkoztak. A lány épp húsz múlt akkoriban, és csak megismerkedni, barátkozni gondolt Julival, akinek egyik írása nagyon meghatotta. „Mindig szerettem volna egy felnőtt barátot” – így kezdte az ismerkedést. De nem barátok lettek, az éjszakáikat osztották meg egymással, mindjárt a találkozásuk utáni napokban. Amikor először voltak kettesben Juli lakásán, egy-másfél óra múltán arra kérte a lányt, hogy megfoghassa a kezét. „Lehet, de az én kezem nagyon hideg” – válaszolta a másik, mire Juli a kezébe vette, melegengette a kezét, azután összebújtak. Zenét hallgattak. Zökkenők nélkül, játszva ment minden, és egy idő után Juli megállapította: „Most vagy abbahagyjuk és hazamegy, vagy az ágyban fogunk kikötni.” „Inkább az előbbi” – hangzott akkor a válasz, hősünk tehát este tíz felé hazakísérte a lányt. A második alkalommal azonban már hajnalig együtt maradtak.

A lány vonzó volt. Julit sem tartották csúnyának, de távol állt attól, hogy jó nő lehessen. A lány után futottak a legkülönbözőbb fiúk, rosszabbak, jobbak, tejfelesszájúak és vén kéjencek, de ő közömbös maradt irántuk. Nem volt még kedvese, csak barátai. Julinak annak idején egy-két csúnya fiú udvarolt, és fiatal korában neki sem voltak szeretői. Nőkbe volt szerelmes, hosszan és reménytelenül. Julit kötelességre nevelték, a lányt szabadságra. Nem örültek persze, de cirkusz nélkül vették tudomásul a szokatlan barátnőt a lány szülei. Amikor tavasz felé már nem bírták gyermekük késő éjszakai, hajnali hazatéréseit, néhány hétre elküldték őt otthonról, jobb híján Julinhoz. A lány egyetemre járt, egyébként pedig a barátaival, vagy csak úgy egyedül kószált szerteszét. „Én húszéves vagyok, nekem még fel kell fedeznem a világot” – mondta Julinak. Esténként, éjszakánként tért meg barátnője lakásába, és egy folytatásos regényt mesélt neki az ágyban, sok-sok távoli szereplővel: a barátai, ismerősei életét. Regény után szeretgették egymást. Négy-öt hónapig tartott, míg Juli kiismerte magát az ismerősök, barátok életében. Ugyanannyi

ideig, míg megszűnt számára a kettőjük közötti szerelemben minden tabu.

Tavasza volt akkor, bődtóló május. Juli felgyógyult egy éve húzódo betegségéből, dolgozni kezdett a szerkesztőségben. Sokszor járt be későn, ilyenkor a reggelt a lánnyal töltötte. Türelemmel viselte, hogy a másik nehezen tud elválni tőle. Őt néhány napra boldoggá tették a közösen töltött éjszakák, a lányra azonban az együttlét után már nem hatottak. Juli próbálta babusgatni barátnőjét, gondoskodni róla, anyáskodni vele, de visszatérésben részesült. Épp a szülői gondoskodástól próbált szabadulni a lány, nem hiányzott neki újabb. „Szeretek néha megázni” – hártotta el egy esős délelőtt a Juli által felkínált esernyőt. Új meg új szereplők bukkantak fel az életében, Juli sokat bánkódott azon, hogy napközben alig vannak együtt. Pedig az ízlésük közös, gondolataik hasonlóak voltak. Csaknem ugyanazokat a zenéket kedvelték, ugyanazokat a könyveket olvasták. Ha néha együtt mentek moziba vagy színházba, többnyire megegyezett a véleményük. Nappal a lány mégis másokkal barátkozott. Az éjszakák, reggelek maradtak Julinak – a lány a fiúkat változatlanul kikoszarta –, és reménnyel töltötték el. Hősünk eldöntötte: Azt szeretné, hogy az ifjú nő sokáig járjon hozzá, ne vigye el más egyhamar.

Nyaralni kortársaival, szülei-vel ment a lány, Juli Pesten maradt. Augusztusban néhány napot a hegyekben töltöttek, kettesben. Napközben az erdőt járták, esténként tüzet gyújtották, szalonnát sütöttek vagy bográcsban főztek valamit. Amikor a tűz kihunyott, pokrócba burkolóztak és a csillagokat nézték. Az egyik hosszú, verőfényes délutánon talán a legszebb erotikus együttlétüket élték meg. Történetük épp a felelőjén tartott.

Ekkoriban kezdte Juli kicsimnek becézni a lányt. Ő nem háborodott fel. „A kicsid vagyok?” – kérdezett vissza. Tétován, elnézést kérő mozdulatokkal szerette Julit. Más nőkbe volt szerelmes, boldogtalanul álmódozott. Juli nem akart nagy szerelemet. Félt tőle. Hálás volt, hogy a lány elfogadja őt, és gátlások nélkül szerethet valakit.

A hegyekből hazatérve lakások között szaladgáltak összevissza. Egy-két hónapig mindketten két lakásban éltek egyszerre, a szüleikében és a sajátjukban – a lány kis

lakást örökölt, Juli pedig egyre több időt töltött betegeskedő apjánál. Hetente több éjszakát voltak együtt, változó helyeken. Napközben nemigen tartottak pásztorórákat, mert a lánynak változatlanul nehezen ment az elválás.

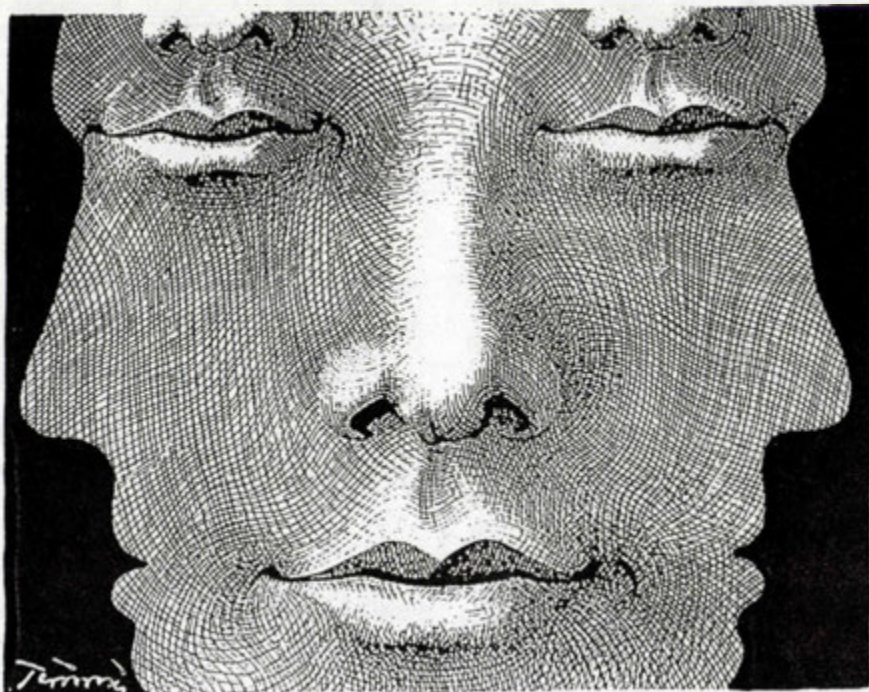
Ősszel Juli végleg az apjához költözött, a lány pedig a saját lakásába. A legtöbbit Juliéknál aludtak. Julit zavarta, hogy a szomszéd szobában alszik az apja, de azért itt is voltak emlékezetes éjszakáik. A reggelek feszülten teltek ebben az időben – a többiek későn ébredtek, Juli meg sietett volna dolgozni, de esténként jó volt várni a lányt. Sokszor mindketten embriótartásban aludtak el: egyikük a másik hátához bújt. Éjszaka aztán szétváltak. Korai ébredéseinél Juli még mindig ámulattal nézte a lány arcán a hajnali fényt. Kezdetben barátanője elhúzódott, ha ilyenkor zavarta, később megengedte az érintést, sőt viszonzta is. Helyet kerestek kezüknek a másik testén, a lány új álomba zuhant, és Juli is elszenderült még kicsit.

Az új télen Juli azon kapta magát, hogy takarékoskodik mozdulataival a szerelemben, a lány meg néha nyugtalanul aludt, ami eddig nem fordult elő. Ha a lánynál töltötték az éjszakát, izgalmasabb volt az együttlét és a reggeleket is megnyújtották még olykor, de Juli ott is rosszkedvűen kezdte a napot. Idővel rászokott, hogy kora reggel elrohan, otthagya az alvó kedvest. Nehéz időszaka volt ez Julinak, és a lány nem érzekelte a bajt. Megszokta már barátanője panaszait, és nem értette őket. „Hisz egész jól elboldogulsz” – mondta egyszer, amikor a másik a napi élet nehézségeit emlegette. Most azonban többről volt szó: Juli apja nagyon megbete-

gedett. Sokáig kórházban feküdt, és hazakerülve már nem tudta ellátni önmagát. Juli ápolta, otthon maradt, fordítástól élt. A lány sokat volt náluk, néha vigyázott is az apára, míg Juli a dolgait intézte. Nem lett azonban gondoskodóbb a másikkal, aki erre vágyott volna. Juli egyre többször féltékenykedett a lány nappali és esti életére, amely továbbra is nélküle folyt, a lány pedig kezdett azzal az elhatározással járni Juliékhoz, hogy nem alszik ott többé. Egy-két hétig gyengének bizonyult, és nem tartotta be a szándékát. Juli mit sem sejtett, váratlanul érte, amikor a lány bejelentette, hogy nincs tovább. Nem valaki más vitte el. Támadt ugyan egy új szerelme, de reménytelennek tűnt. Hősünk nem értette, hogy ha jó együtt és nincs más, miért kell abbahagyni, de végül is el kellett fogadnia a döntést. Május volt újra, a tabuk ledőlésének hónapja közös naptárunkban.

Nem lettek ritkábban szeretők, nem lettek alkalmi szeretők. A lány számára az is túl erős kötelék lett volna, amit nem akart. Juli egy ideig még próbálkozott, a döntő pillanatokban azonban távolságot érzett kettejük között, és lemondott a csábításról. Nem gyűlölték meg egymást, nemigen veszekedtek. Továbbra is találkoztak, beszélgettek, némi testi viszony is megmaradt, de az éjszakát már nem töltötték együtt. Aztán a lány új szerelme lassacskán reményteljessé vált.

„Hát mégiscsak elmegy. Régóta szerettem volna ilyen kapcsolatot, szerettem volna a meglevőknél szebb szerelmi emlékeket. Amíg tartott, nem törődtem vele, hogy mi lesz utána. Ami jó volt, most hiányzik, ami rossz, talán örökre sebet hagyott” – gondolta Juli. Nem tudta, fogja-e a lánynak más is fűzni vagy csak az emlék. Meglepődve észlelte viszont, hogy kedve támadt valami szabadabb élethez, mint az addigi.

A nemzetség és az idegen

GAGYI JÓZSEF

I.

A ház, melyben szállást kaptam éjszakára, nem lakás, hanem egy, a székelyföldi falvakban még igen ritka egyszobás-manzárdos hétvégi ház; Kovács Dénes egyik tanult, otthonról elszármazott fiúgyermeké építette jó tíz évvel ezelőtt ide, a három másik, szintén felsőbb iskolát végzett fiútestvérével közös kert végébe. Éjjeli három, fél négy lehet.

Feljegyzés a Kovács nemzetség származásáról és néhány adat családunk életéből, kapcsolatban a Kósa nemzetséggel. Összeállította: Kovács András Dénes, 1964. A három kézfírásos, nagyméretű, bekötött füzet közül az első kezdődik ezekkel a szavakkal. Egyfektomben olvastam át a három füzetet: 393 oldal, 115 írás kilenc fejezetre felosztva: A mi családunk származása, Emlékek az első világháborúból, Hadifogságban, Vázlatok elődeink életéből, Gyermekkori emlékeimből, M. történetéből, Oroszországi emlékek, Emberek, események, Vegyes.

Tegnap este együtt láthattam a Kovács nemzetséget, legidősebbet és legfiatalabbat, a templomban, majd itt a kertben: az esti nagymisén megemlékeztek az apa, Kovács Dénes születésének 101. évfordulójáról is. Múlt évben, a századik évfordulóra nagyobb számban jöttek el: jelen voltak a közeli Székelyudvarhelyen élőkön kívül a Szebenbe, Marosvásárhelyre elszármazottak. Már akkor szó volt róla: legyen ez a nap minden évben a családi találkozó napja. Most, mérlegelve a lehetőségeket, eldöntötték: ezentúl az évforduló hetének vasárnapján lesz itt, ebben a kertben, ebben a házban a tizenkét megszületettből még életben levő kilenc testvérnek, férjeiknek-feleségeiknek, gyermekeiknek, unokáiknak a találkozója. A szervezők pedig legyenek az unokatestvérek, akik meghívják majd az idősebbeket.

A kilencedik testvérrel, házigazdámmal mise előtt kísértünk a temetőbe. A mezei út két oldalán, két bekerített részen a közelebbi és a távolabbi múlt: a cementkeretbe fogott, márványtáblás sírok emitt; a bádoggal fedett fakesztes sírok amott. És alig néhány társával ebben a régebbi múltban: egy andezitből faragott sírkő, a Kovács család síremléke; felül: Fiat voluntas tua, majd: Kovács András 1867–1913, felesége Pálfi Mária 1874–1934, Kovács Dénes 1894–1967, felesége Kósa Eszter 1899–1979.

Kovács Dénes írja az I. fejezet: A mi családunk származása.

Az én életemről című részben: „1911. januárban György Lázár plebános közreműködése folytán bementem a székelyudvarhelyi kő- és agyagipari szakiskolába. A tanfolyam hat hétig tartott. Nappal kőfaragó műhelymunkát végeztünk, este pedig minden nap két óra elméleti oktatást kaptunk. Rajz, számtan, mértan, az üzleti levelezés, ezek voltak a tantárgyak. A tanfolyam ingyenes volt, sőt az élelmezésre 90 koronát adtak, azonkívül amit készítettem a műhelyben, nekem adták. Édesapám nagyon örült a sikernek és elhatároztuk, hogy a gazdaság mellett kőfaragó leszek. Szerszámot vettünk és Kovács Lőrinc bátyámmal megkezdtük a kőhasogatást és azután itthon a kőfaragást. Sírköveket készítettünk, de nem sok idő maradt a gazdálkodás mellett...”; valamint a Feljegyzés a Kovács család származásáról... című bevezető 1., Édesapám részében: „Mikor már nehéz beteg volt, mikor már érezte, hogy árván maradt a családja, akkor azt mondogatta: Fiat voluntas tua (Legyen meg a te akaratom). Ezt a három szót véstem fel sírkövére, ez a három szó van ajakamon is, ha valami csapás ér...”

Száz év: három generáció. Itt a kertben volt a régi ház, amelyben Kovács András élt, Kovács Dénes született. Tegnap délután ketten a testvérek közül hosszan tanakodtak: hol is állt pontosan az a ház száz évvel ezelőtt. Nem tudtak megegyezni. Nekem akkor adták először kezembe a három füzetet: előlről-hátulról nézegettem, forgattam, és megakadt a szemem valahol, a 392. oldal valamelyikének valamelyik során: „...az elbontott öregház helyébe építettem fel a csürr...” Megborzongtam. Aztán felolvastam ezt az egy sort. A testvérek elhallgattak, majd egyetértően bólogatni kezdtek. „Igen, igen, az előbb is éppen azt emlegettem, hogy egyszer Homoródban azt magyarázta...”; „Hát persze, jól emlékszem, hány-szor mesélte, amikor vakáción itthon voltam, hogy...” Nem lepődtek meg azon, amit én véletlenül, akár csodának is tarthattam: a kérdésre éppen a megfelelő pillanatban, éppen a megfelelő személytől mintegy válasz érkezik. Ők, a nemzetség tagjai csak mérlegelnek, latolgatnak, hiszen saját fejuktól honnan is tudhatnák biztosan; és természetesen, hogy amit nem tudnak biztosan, azt előbb-utóbb olyan valakitől kérdezzék meg, aki tudja a helyes választ; és hogy a válaszbba belenyugodjanak. Az apa földi porait rég eltemették; de mégis jelen van, és feltett kérdéseikre válaszol; és ez a világ legtermészetesebb dolga. Ha nem így lenne, maga a világ válna átláthatatlanná, élehetlenné.

Válík is: változik, tágul, kuszálódik. Közbe kell avatkozni: meg kell ülni az emléknapokat. Vagy írásban kell megörökíteni Őt és a hozzá való viszonyt, mintának, tanulságnak: a bevezető Feljegyzések a Kovács nemzetség származásáról... első írását, az Édesapám címűt így fejezi be Kovács Dénes: „...ha még élne, kereken százéves volna. Legyen ez a néhány szóból jövő, egyszerű sor tisztelet és hála régen elhunyt Édes Apám Emlékének.”

Felkelek, ajtót nyitok; hűvös az éjszaka. Pokrócot veszek magamra, kiülök a küszöbre. A kézirat első, bevezető részét külön, esetleg jóval más szövegek előtt írhatta Kovács Dénes. Egy pontos dátum van az egyik címében: 1963. május 15. Megint május, és megint a születésnap (huszonötödike) körüli időszak: aki szabályozni akarja a világot, annak ekkor adódik alkalom a közbeavatkozásra. Az írás teljes címe: Látomás, 1963. május 15. Kovács András leéli életét, fiatalon meghal; majd Istentől alkalmat kér, hogy visszatérjen, hogy megtudja, mi lett nemzetsége sorsa. Vissza is tér: előbb a temetőbe megy, látja saját sírkövét; majd találkozik Dénes

fiával, aki már jóval öregebb, mint amilyen ő volt halálakor; elvonul előttük a nemzetség apraja-nagyja. A nemzetségő megnyugodva tér újra Isten színe elé.

Még mindig sötét az éjszaka, lomb se rezdül. Kovács András bizonyára pontosan tudta a csillagok állásából: milyen messze még a hajnal. Én alig néhány csillagképet ismerem, azokat is könyvből. Idegenként figyelhettem ma a Kovács családot; idegen vagyok ebben a kertben, nem tudom, és nem is érdekel, merre álltak azóta rég elbontott épületek; melyik idős almafát ki ültette. Idegenek a csillagok nekem, és én is idegen vagyok nekik. Idegen vagyok ebben az univerzumban, ahol túlról, a másvilágból figyelnek az iparkodó itteniekre. Nem tudom, mit láthatott Kovács Dénes, mielőtt megírta apjával való találkozását. Sejttem, hogy akkorra már nemcsak apja, hanem ő maga is megnyugodott: nincs miért félnie a számvetéstől, az életre rákérdező helyzetektől – legyen az akár a legféltettebb, a közelgő halál. Immár minden jól van; amit az életben fontosnak tartott, azt megcselekedte, ennél többre ereje, ideje már aligha van. A megszületett tizenkettőből tíz gyereket felnevelt: két lányt férjhez adott; négy fiát benevelte a gazdálkodói sorba, és ráadásul megtanította nekik az ács-közműves mesterséget; másik négy fiát tanít-

Ö V A L A T T

Tájhivatal

MÁSOLAT!

Naményi Géza elvtársnak
Tájékoztatási Hivatal

Följegyzés

a Kortárs szerkesztősége részéről, az 1960. augusztusi számban előfordult sajtóhibával kapcsolatban

A Kortárs f. évi 8. számát július 30-án imprimálta a szerkesztőség. Ez a nap szombatra esett. Közben a szerkesztőség megállapította (Tolnai, Diószegi, Simon, Nagy, E. Fehér volt jelen a szerkesztőségben), hogy Csoóri Sándor Vért és virágot c. versében egy félreérthető sor van. A vers (mint a másik kettő is, amelyet e számban a költőtől közlünk) pozitív mondanivalójú írás, a költőnek a halálon túl is megnyilatkozó életvágyáról beszél. Viszont egyik sorának egyik jelzős kapcsolata a filozofikus költemény e sorának zavaró, politikailag helytelen értelmet ad. A sor így hangzott:

S ti szemem foglyai: erdők és madarak,
Együtt leszünk-e majd a semleges hazában...

Az aláhúzott „semleges” jelzőt éreztük hibásnak. Meg-

A Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjteményéből közreadja: Ständeiszky Éva

állapodtunk, hogy a költőt hétfőn behívatjuk, s javaslatot teszünk a kifogásolt jelző javítására.

Hétfőn, azaz augusztus 1-jén reggel 7 órakor Diószegi András személyesen megjelent a Zrínyi Nyomda üzemirodáján. Szólt, hogy annak az ívnek a nyomását, amelyen a Csoóri-vers van, ne kezdjék el. A délelőtti folyamán a szerzővel megbeszéljük a javítás módját, s javítva nyomhatják. Az üzemirodán jelen lévő ügyeletes elvtárs a kérést tudomásul vette. Csúpan azt kérte, hogy a javítást ne telefonon, hanem személyesen vigye be valaki a szerkesztőség részéről.

Még hétfőn de. behívtuk a szerkesztőségbe Csoórit, kb. 12 és 1 óra között személyesen meg is jelent. Némi töprengés után, a javítás mikéntjét illetően, Csoóri ki is javította a problematikus jelzőt, a „parttalan” szóval. Ezután a sor így hangzott:

...együtt leszünk-e majd a parttalan hazában...

A javítást jónak találtuk, mind értelmileg, mind hangulatilag helyesen tükrözi vissza a vers alapgondolatát.

E. Fehér Pál, a lap technikai szerkesztője a javítással személyesen ment át a nyomdába. Saját kezűleg vezette rá az imprimatúrára a javítást. Ezután a nyomda, minthogy imprimált példányról már nem küld lenyomatot, úgy kezdett hozzá a nyomáshoz, hogy a szerkesztőség a javítást nem ellenőrizhette.

A kész lap augusztus 8-án érkezett meg a szerkesztőségbe. A lapot E. Fehér Pál vette a kezébe, ő vette észre, hogy a javított sort a következőképpen nyomták ki:

...együtt leszünk-e majd a parttalan hazában...

tatta, ezek nincsenek mellette, de állásuk, fizetésük van, s a többinek nézzenek utána ők maguk. Most már készül arra, hogy ha majd apjával találkozik odaát, nem csak a múltból, közös elődökről, hanem közös, a nemzetségben továbbépülő jövőről is beszéljessenek. Addigra túl lesz ezen a kötelességteljesítésen is: megírja emlékeit az elődökről, elmúltakról, önmagáról – az utódoknak. És az egyik fia majd húsz példányban lesokszorosítja, bekötötte, szétosztja a kéziratot.

II.

Kovács Dénes legnagyobbik fiával, Lajossal üldögélünk a tornácán, az árnyékban. Kezében a Szent József Imakönyv; az imént hozta ki, hogy megmutassa nekem. Délelőtt, amikor ma először itt voltam, nem tudtunk beszélgetni: a konyha festéséhez készülődtek. Most már délutánba hajlik az idő; a festő végzett a munka nagy részével; következik majd a takarítás, de „az nem férfimunka”.

Kovács Dénes a kézirat többször említett bevezetőjét hat részre osztotta fel. A kérdésre, hogy mi is az, amiről első nekifutásra írnia kell, pontosabban: mi is az, amiről

feltétlenül, halaszthatatlanul írnia kell, mert meg kell mutatnia, hogy ki ő: íme, a válasz. A hat rész: *Édesapám; Édesanyám; Testvéreim; Látomás, 1963. május 15.; Szent József Imakönyv; Találkozásom Majláth püspökkel... anno domini 1900 májusában.*

T

egnap megtudtam: Kovács Dénes a Szent József Imakönyvet legnagyobb fiára, Lajosra hagyományozta. Ezért vagyok itt: lássam, forgassam a könyvet, és elkérjem, hogy hazavihessem, otthon vizsgálhassam; a hozzávaló viszony nyitját – a titkot, amit őriz – részben, fokozatosan próbáljam megérteni.

Az éjszaka olvashattam az I. Fejezet: A mi családunk származása 7.: Kovács András és neje, Pálfi Mária családi élete című részében: „György Lázár fiatal plebános nagyon pedáns ember volt, mikor édesapám sekrestyés lett, mindjárt megvette számára az »Útmutató« könyvecskét, melynek első lapján Szent Guido, a sekrestyések védőszentjének képe volt. Édesapám gondosan olvassatta a minden szertartáshoz magyarázatokkal ellátott könyvecskét. Nagyon sok latin kifejezés és a templomi tárgyak latin neve volt a könyvecskében, így aztán

Rövid idő múlva Diószegi András is beérkezett a szerkesztőségbe. Minthogy Tolnai Gábor már ekkor szabadságon volt, mint helyettese ő intézkedett. Tekintve, hogy a lap már teljesen készen volt, nehogy utcára kerüljön, tanácsért és segítségért a pártközponthoz fordult. Azonnal – tehát hétfőn délben – személyesen átmentem Szecsődi László elvtársához. Közöltem vele véleményemet, hogy szerintem így nem mehet ki a lap, s kértem, segítsen, hogy a Lapkiadó, ill. a nyomda idejében a kellő intézkedést tegyegye.

A dolognak ezt a részét ismerik az elvtársak: az expedíciót leállították, s a nyomda kicserélte a hibás oldalt, 12-én a Kortárs helyes szöveggel jelent meg.

Hogyan fordult elő a hiba, hogyan került a „parttalan” szó helyébe a „párttalan”? Másnap reggel (azaz 2-án 1/2 8-kor) a Lapkiadó részéről két elvtárs, valamint a szerkesztőség részéről Diószegi András megjelent a nyomdában az ügy kivizsgálása s a teendők megbeszélése céljából. Jelen volt a vizsgálaton a nyomda két dolgozója is. A vizsgálatokról felvett jegyzőkönyv tárgyra vonatkozó részét idézzük:

„A jelenlévő elvtársak megállapították, hogy a kéziratban és az első korrektúrában »semleges hazában« lett közölve, az imprimatúrában viszont a szerkesztőség »parttalan« javítást végzett. Az imprimatúrában a szerkesztőség késsel javított. Jelenleg a parttalan szó első a betűjére piros ékezet lett írva, aminek eredetét a jelenlévők nem tudták megállapítani, mivel a revizor és az a személy, akivel a szerkesztőség tárgyalt, jelenleg kórházban, illetve szabadságon van.

Az ügy végleges kivizsgálását mindkét személy visszatérése után folytatjuk.”

(Kelt, 1960. augusztus 9. Alíráások: Diószegi András, Szelei László, Wagner József, Sós József, Németh Zoltán.)

[A szerkesztőségnek az a véleménye, hogy a piros ceruzával való javítást, a parttalan szó párttalanra javítását (a szerkesztőség javítása után, szabályellenesen, mivel az imprimált anyagban a nyomdának semmiféle javítást, visszajavítást nem szabad eszközölnie) a nyomdában követték el. Nem rosszindulatból, hanem valószínűleg abban a hiszemben, hogy a szerkesztőség a semleges szó szinonimáját akarta helyettesíteni; azaz „parttalan” helyett „párttalan”-t. Az egész verset viszont a piros ceruzával javító személy nem olvasta el, s így nem jöhetett rá javítása torz, balszerencsés értelmére.]

Budapest, 1960. augusztus 22.

Diószegi András s. k.
helyettes szerkesztő

MÁSOLAT!

Zrínyi Nyomda
Budapest V., Bajzsy-Zs. út 78.

Lapkiadó Vállalat
Budapest
VII., Lenin krt. 9–11.
12.468
Ügyintézőnk: Németh/Ij
Bp., 1960. szept. 7.

A Kortárs 8. számában a 236-os oldalon bennmaradt sajtóhibával kapcsolatban megállapodásunk értelmében lefolytattuk a vizsgálatot, de nem tudtuk megállapítani a hiba okozóját.

megtanult latinul folyékonyan olvasni." Majd a Szent József Imakönyv című részben: „Édesapám nagy hűséggel s pontossággal végezte szolgálatát, munkájával nagyon meg volt elégedve a fiatal plebános. Mikor a Szent József Imakönyv megjelent, szorgalmának elismerésül egy példánnyal megajándékozta édesapámat. Attól kezdve az új imakönyvből imádkozott, megismerte minden lapját...” 1913-ban, 49 éves korában Kovács András „beteg lett. Amikor már reménytelennek érezte az életben maradását, az ágyához hívott, s így szólt: Édes fiam, én nemsokára meghalok. Neked hagyom ezt a szép imakönyvet, amely olyan kedves volt nekem...” Az apa még abban az évben meghalt. A fiú a következő évben özvegy édesanyját, három kisebb testvérét itthon hagyva elindult a nagy bizonytalanságba, veszedelembé: a háborúba. Magával vitte az imakönyvet: „Minden nap eszembe jutott Szent József, s erősen hittem, hogy az ő pártfogása mellett szerencsésen hazaérek az elhagyott otthonba...” Egy év frontszolgálat, három év oroszországi hadifogság után ez meg is történt. Idehaza 1916-ban meghalt kisebbik öccse; majd 1920-ban nagyobbik húga. 1919-ben nősül, 1920-ban születik legnagyobbik fia, Lajos, aki huszonegy év múlva, 1941-ben szintén bevonul katonának, 1944-ben fogságba

esik, 1947-ben tér haza a hadifogságból. „Mikor elbúcsúzott, az imakönyv elején beírt néhány szóval adtam át neki. Vidd magaddal, fiam, és reméljed, hogy Szent József pártfogása mellett te is visszatérsz hozzánk...” Az imakönyvnek ma már nincs címlapja; a kötés belső oldalán ott az ajánlás: „Ez a szép könyv az 1914–1918-i világháborúban mindig velem volt, és hála Isten, szerencsésen hazajöttem. Szeretettel adom át neked, fiam, vigyázz rá és naponta imádkozz belőle. Szent József, az ácsok védőszentje oltalmazzon meg minden veszedelemtől, és téged vezessen haza a családi körbe.”

A 27. oldalon, a szöveg alatt, ugyanazzal a kézírással: „Ezen imakönyvet György Lázár plebános adta Kovács András édesapámnak 1910-ben. Halála előtt nekem ajándékozta, hogy emlékezzek meg róla ima közben.” A hatodik oldalon más, de hasonló kézírással: Kovács Lajos M., Udvarhely megye; az utolsó oldalak egyikén, a Tárgymutató előtt: Kovács Lajos hadifogoly, Labiszk, 1946. I. 26-án. Bár az imakönyv ekkor már, és mai napig, mint azt a bejegyzés jelzi, a Kovács Lajos tulajdona, de még egy alkalommal, az 1929-ben született és 1949-ben berukkoló Andrással együtt hosszabb időre elkerült otthonról: „András fiam is katona lett... nem volt háború, de a katonasor mindig nehéz

Az imprimatúrán bár piros ékezetekkel, de „párttalan” van. A szedő, aki az imprimatúrát végrehajtotta, nem emlékszik rá, hogy ki javított bele pirossal. Feltételezhető, hogy már az imprimatúrán úgy volt, mert úgy hajtották végre. A revizor emlékszik, hogy így volt az imprimatúra, ezért nem is kérdezett semmit, mert a végrehajtás megegyezett az imprimatúrával.

A szerkesztőség részéről két esetben jártak bent a nyomdában, de senki sem emlékszik, hogy mit javítottak.

Kérjük a fentiek tudomásulvételét.

Tisztelettel:
ZRÍNYI NYOMDA
P. H.

Budapest, 1960. szeptember 19.
III/799/60.

Feljegyzés
Aczél György elvtársnak

A Kortárs folyó évi 8. számának 236. oldalán Csoóri Sándor Vért és virágot című versében megjelent sajtóhibával kapcsolatban a következőket állapítottuk meg:

A szerkesztőség jelentése szerint a vers két sora eredetileg a következőképpen hangzott: „S ti szemem foglyai: erdők és madarak, együtt leszünk-e majd a semleges hazában...”

A „semleges” jelzőt a szerkesztőség – a szerzővel folytatott megbeszélés alapján – „parttalan” szóval helyesbí-

tette, ami nyomtatásban hibásan mint „párttalan” jelent meg.

A kiadó kénytelen volt a már szállításra elkészült példányokat visszatartani, s valamennyi példányból a 235–236. oldalt tartalmazó lapot kivágni, a hiba nélkül újranyomtatott lapot ennek helyére beragasztani.

A szerkesztőség ez ügyben írt feljegyzését – amely a nyomdai vizsgálatnál felvett jegyzőkönyvet is magában foglalja – másolatban csatolom. Az augusztus 9-én megkezdett vizsgálat folytatása nem volt lehetséges, mert a nyomda szeptember 7-én kelt, s másolatban ugyancsak idemellékelte levele szerint a hiba okozóját nem tudták megállapítani.

A hiba kijavításával kapcsolatos többletköltségeket – a kiadó jelentése szerint – a nyomda vállalta.

Annak vizsgálata – amiről Aczél elvtárs beszélgetésünk során említést tett –, hogy a szerkesztőség Csoóri Sándort miért foglalkoztatta (és foglalkoztatja), továbbá, hogy az említett vers közlésre egyáltalán elfogadható volt-e, véleményem szerint a Művelődésügyi Minisztérium illetékes vezetőinek hatáskörébe tartozik.

Naményi Géza,
a Tájékoztatási Hivatal
vezetője

MELLÉKLETEK

Feljegyzés
Aczél elvtárs részére

Tárgy: Csoóri Sándor költő Fejér megyei szereplése.

testileg és lelkileg is egyaránt. Neki is odaadtam: Vidd el, fi-am, s imádkozzál belőle, de jól vigyázz, nehogy elveszen ez a drága emlék. Reméljük a jó Istentől, hogy te is hazajössz épen, egészségesen."

Lajos nagyobbik fia, aki 1956-ban született, és akit szintén Lajosnak kereszteltek, nem vitte magával a katonaságba az imakönyvet. Lajos kisebbik fia 1966-ban született; Dénesnek keresztelték. Nagypapa már gyengén érezte magát, többször is türelmetlenül leüzent: vigyék fel a nevét továbbvivő legkisebb unokáját, hogy lássa meg. Nyugtatták: várja meg, amíg megkeresztelik, mert azelőtt nem vihetik ki a kapun. Aztán egy nap, felesége éberségét kijátszva, elszökött otthonról; bár régóta nem járt a kapun kívül, kísérő nélkül tette meg a kétszáz méternyi utat a fia házáig. A szemtanú, a meny így meséli a végén járó és a kezdődő életek-sorsok első találkozásának azóta a családban sokszor emlegetett történetét: „Akkor aztán apósom békő, s reahajol a bölcsőre, s aszmongya: éppen olyan, mint én! Mondom: ha nem lesz

olyan, kihúzom a nevit! Légy jó, fiam, légy jó! De apósom egy rendkívüli okos ember volt, finom, finom, finom okos ember volt nagyon... s aszmongya: ne olyan légy, mint én, légy különb! Légy különb!” Dénes se vitte magával a katonaságba a Szent József Imakönyvet; vitt azonban mást: teológiát végzett Gyulafehérváron, jelenleg jezsuita szerzetes Németországban.

III.

Kezemben van a kemény táblájú, bőrkötésű Szent József Imakönyv. A szövegben itt-ott szavak, mondatok ceruzával aláhúzva; néhány oldalra, ahol hamarabb befejeződik a szöveg, s van hely, szintén ceruzával imákat írtak fel ismeretlen kezek. Három összehajtogatott füzetlap is lapul az imakönyvben: más-más írással rótt könyörgések, imák rajtuk. Egy-egy oldalon, felül vagy alul név, esetleg dátum: Veres István; Dávid Irénke, 1984. III. 19. A lapok egy része bélyegdarabokkal (a negyvenes évek, a „kicsi magyar világ” koronás bélyegeit vélem felfedezni), valamint átlátó ragasztószalaggal van odafogva a többiekhez.

A Csoóri-ügyben több embert meghallgattam, így: Hernádi Konrádot, a Művelődésügyi Minisztérium Tanácsigazgatási főosztályának munkatársát, Fodor Józsefet, a Fejér Megyei Tanács Népművelési csoportjának vezetőjét, Lébényi Pált, a csoport ismeretterjesztési előadóját, Csongori Endrénét, a csoport művészeti előadóját, Gonda Istvánnét, a megye Idegenforgalmi Hivatalának vezetőjét, Bálint János KISZ-titkárt, a nagyhorcsogi állami gazdaság gépészmérnökét, Gyenes Zsigmondot, a kálózi járás művelődési felügyelőjét, Morvay Juliannát, a nagyhorcsög-pusztai általános iskola igazgatóját és az iskola két tanítónőjét, valamint egyetemistákat: Avar János IV. éves közgazdászt, Elek Gábor szigorló orvost, Rátki András III. éves bölcsészhallgatót, Horváth János III. éves közgazdászt és természetesen Csoóri Sándort is. A következőket állapítottam meg:

1. Csoóri Sándor költő ez év februárjában, Lébényi Pál meghívására utazott Fejér megyébe, Nagyhorcsög-pusztára, ahol több napot töltött együtt a KISZ-megbízatásként falusi munkát végző egyetemistákkal. Az ott-tartózkodás utolsó napjaiban Morvay Júlia, Csoóri költészetének régi hódolója szorgalmazta, hogy a költő tartson irodalmi estet, és erre a célra felajánlotta magánlakását. Február 25-én került sor a rendezvényre, amelyen a helybeli pedagógusok mellett részt vett Jobban János, a sárhatvani általános iskola igazgatója, Gyenes Zsigmond, Bálint János és mintegy tíz egyetemista. Az irodalmi estből azonban nem lett semmi, mert már az összejövetel legelején Hernádi Gyula: Péntek lépcsője c. könyvéről olyan vita keletkezett, hogy a résztvevők megfélelkedtek az összejövetel igazi céljáról. Csoóri állandóan a könyv erényeit hajtogatta, az egyetemisták pedig kijelentették, hogy a mű – pesszimizmusa miatt – számukra teljesen idegen, dekadens alkotásnak tartják és éppen ezért elítélik. (A vita hevülését segítette a közben-közben fogyasztott ital

is.) Csoóri kézzel-lábbal hadakozva véleménye mellett, nagybecsülését emlegette Hernádi művészetéről, amikor Gyenes Zsigmond közbeszólt, hogy inkább saját költői munkásságáról beszéljen, és kérte, hogy adjon elő néhány költeményét. A kedélyek ekkor valamennyire lecsillapodtak.

2. A jelenlévők figyelemmel hallgatták az első költeményeket, amelyeket Ördögpille c. (Magvető, 1957) kötetéből olvasott fel, mondván, hogy ezek neki a legkedvesebbek, szívéhez legközelebb állóak.

Az egyik fiatal kb. a negyedik költemény után megszólt, hogy jó ritmusú versek, de valahogy nem érthető, zavaros a világképük. Addig nem lesz jó költő Csoóri, amíg a világot mindenféle magyarázat alapján szemléli, amíg nem lesz határozott, marxista világnézete.

Csoóri elmondotta, hogy nem elégíti ki őt semmiféle filozófia, sem a marxista, sem az idealista, magasabban érzi magát ezeknél a filozófiai talajoknál. Az istent nem ismeri el, de a magasabb dolgokat igen. Csupán a belső hangokra, az ember belsejében lezajló helyzetekre kell ügyelni. A marxista filozófia leegyszerűsítése a dolgoknak, amióta megszületett, azóta nem fejlődött, merev és nem lehet mindenre alkalmazni. Ő csak csodálkozni tud a világ jelenségein.

3. Az egyetemisták akkor szisszentek fel, amikor Anyám fekete rózsá c. versre került sor s különösen a vers következő szakaszai ütötték meg a fülüket:

„Anyámra durván szólnak
jött-ment idegenek?
Anyám az ijedségtől
dadog és bereked.”

Természetesnek tartottam volna, ha Kovács Lajos nem engedi, hogy elhozzam magammal a könyvet. De úgy látszik, az a természetes, hogy aki kíváncsi, aki kéri, és feltehetőleg megbízható, annak oda kell adni. Pedig az idegen nem tudhatja, mit írt – testamentumként – Kovács Dénes: „Legyen ez a kopott táblájú, megviselt, drága imakönyv... családunk legfőbb kincse, és emlékezzünk meg azokról, akik ezt a könyvet nekünk hagyták, és akik ebből legelőbb imádkoztak.” Az idegen nem tudhatja azt sem, hogy ez a két világháborút megjárt, két fogságban meghordozott imakönyv adott esetben drágább lehet, mint a legdrágább értéktárgyak. Kovács Lajostól kérték a fogságban, amikor elfogyott minden papír, amelyből cigarettát lehetett volna sodorni, hogy az oly értékes élelemért cserélje el; vagy legalábbis adjon lapokat belőle – de ő semmi pénzért, ígéretért nem volt erre hajlandó.

Életben maradásának igazi feltétele nem a napi étkezés – hanem, hite szerint, a napi, Szent József Imakönyvből elmondott imádság volt. A könyv kézbevétele maga már

részben semlegesíteni tudta az ellenséges környezetet; a könyv napi forgatása az otthonnal, apjával való napi párbeszédet is jelentette.

Ha már naponta segít a nehézségek elviselésében, és így, ilyen értelemben a túlélésben – akkor igencsak természetes, hogy a Szent József Imakönyv ténylegesen a maga fizikai valójával is életet ment. Kovács Lajos honvéd, majd hadifogoly mindig a zubbonya bal külső zsebében, a szíve felett hordta az imakönyvet. 1944 szeptemberében Kászonból menekültek az oroszok elől. Egy gránátzilánk a zsebéből kivágta, az imakönyv fedelét elkarcolta; neki semmi bántódása nem esett.

ASzent József Imakönyv a Kovács család „legfőbb kincse”. Nem biztos, hogy ma már a nemzetség mindenik tagja így tudja, így gondolja – ebben azonosulva Kovács Dénessel. De volt időszak, amikor a nemzetség bizonyos tagjainak valóban a legfőbb kincse volt. Az imakönyv ugyanis, miközben nagyon is minden-napi gyakorlatot szolgált – szimbólummá lett; és minden,

„Nyár van égen és földön,
zene szól, muzsika,
anyám csönd-sivatagján
el kell pusztulnia.
Gépek, gyártmányok zengnek
csodáktól szélütötten,
de egy se futna hozzá:
»segítetek, azért jöttem«.”

Mi ez? Mit akar ezzel mondani 1960-ban, kinek szánja ezt? Mire jó, kinek használ stb. Csoóri válaszképpen kioktatta őket az 1950-es évek „történelméből”, mondván, hogy ők még gyerekek voltak és így nem ismerhetik az akkori időket. A nemzet lelkén okozott mély sebekről beszélt, bizonyításként saját életéből kotort elő történetet, amikor a begyűjtéskor felsöpörték náluk a gabonát és ezután éheztek. Ilyen sebek érték az egész nemzetet és ezek vezettek az 1956-os eseményekhez. Figyelmeztette a jelenlévőket, hogy jó lesz mélyen elgondolkodni ezeken, mert a történelem szigorú érvei ezek.

Az egyetemisták, akik közül többen ebben az évben fejezik be tanulmányaikat, jól megtanulták a leckét és nagyon helyesen érvelve kioktatták Csoórit és a jelenlévő, mélyen hallgató pedagógusokat az ellenforradalmat kiváltó okokról, Rákosinak és csoportjának hibáiról, Nagy Imre és csoportja példátlan árulásáról, az ellenforradalom hazai fő erejéről, a belső reakcióról, valamint az ellenforradalmi felkelés legerősebb tényezőjéről: a nemzetközi imperializmusról.

Csoóri azt válaszolta, hogy jó nekik, ha ezt értik, mert neki ez nem ilyen egyszerű. Szerinte a nemzet érzés- és gondolatvilágában lévő indulatok robbantották ki az ellenforradalmat. A nemzetben meglévő hangulatot az írók tudták felfogni, mert sokkal szorosabb kapcsolatban állnak a

néppel, mint bárki. Primitíveknek és aszkétáknak nevezte az egyetemistákat és erre a fiatalok egy része kivonult a szobából, de Avar, Elek és Rátki kitartottak. Csoórinak szögezték a kérdést: elismeri-e, hogy a munkáshatalom forgott kockán az ellenforradalom idején? Mire Csoóri azt fejtette, hogy 1956 októberében nem a hatalom kérdése volt a lényeges, hanem az egyes emberek érzelmei és az egész nemzetben lévő indulatok voltak a leglényegesebbek. Akkoriban csupán egyes vezetők tudták, hogy ellenforradalom van s talán még azok, akik a saját primitív, személyi élményeik és érdekeik alapján jöttek rá.

A három egyetemista tényeket sorakoztatott fel, amelyek egyáltalán nem kedveztek Csoóri kitekert eszme-futtatásának és így a vitának hamar végeszakadt. Csoóri kijelentette: „Politikusok vagytok, veletek nem lehet vitatkozni. Mindenki írja le álláspontját, majd írásban vitatkozom veletek.”

4. Ez volt az ellenforradalom kérdése körüli vitának a lényege. A szócsatában kitértek még a Rajk-perre, amelyről Csoóri azt állította, hogy szintén főszerepet játszott „az 1956-os események kialakításában”, irodalmi kérdésekre és Illyés Gyulára, a termelőszoövetkezetesítésre, amelyről Csoóri – helyesen – úgy nyilatkozott, hogy történelmi szükségszerűség, majd egy kérdésre válaszolva megemlítette, hogy Magyarországot kommunisták vezetik és ő szocialistának érzi magát. A vita hajnali 4 órakor ért véget. Csoóri egy nappal korábban a tervezettnél elutazott Nagyhörccsög-pusztáról, még Jobban János sárhatvani igazgató meghívásának sem tett eleget.

5. Tájékoztatóképpen megemlítem, hogy Csoóri néhány egyetemistával részt vett a nagyhörccsög-pusztai általános iskolában rendezett mintatanításon és ott a gyermekeknek ilyesfajta kérdéseket diktált (kb. tízet), amelyekre írásban kapott választ: „Mit álmodtál az éjszaka? Mit sze-

vele való tevékenység – még a legegyszerűbb, az otthon, a polcon való őrzése is – szimbolikussá vált.

A könyv tényleges története is kerek egész: 1910-ben kapja Kovács András a „nagy hűséggel s pontossággal végzett szolgálata” jutalmául György Lázár plébánostól; a mai is élő harmadik generáció tagjától, Kovács Lajostól valószínűleg a negyedik generációt képviselő fia, a család első, papi pályára lépő tagja, a jezsuita szerzetes fogja apja halála előtt – talán valamikor a XXI. század elején – örökölni.

Kovács András az imakönyvvel együtt – identitást is kap; azaz egy meglevő identitást, azt, hogy ő hívő, egyházaért szolgáló katolikus, ezzel az ajándékkal erősít meg, jelzi mások fele is a plébános. Az elkövetkező időben az új tulajdonos „megismerte minden lapját” az imakönyvnek; mások is úgy ismerték meg őt, mint aki naponta ezt az imakönyvet forgatja. Amikor pedig halálos ágyán volt – a számára oly kedves, de mindeddig csak sajátjaként kezelt imakönyvet átadta fiának, Kovács Dénesnek. Ezzel az átadással, a folytonosságnak ezzel a kihangsúlyozott megte-remtésével termelődött a fia, a család, a nemzetség számára egy új jelentés: a családé – de ugyanakkor a családon

belül a férfié, családfenntartóé, tulajdonképpen a nemzetség fejéé lett az imakönyv. Amikor Kovács Dénes magával vitte a háborúba, hadifogságba – naponta imádkozva átélhet- te, hogy a sorsát irányító transzcendens hatalomhoz szól- hat, annak jóindulatát elnyerheti, s így a megpróbáltatás- ból hazatérve családjához, ennek sorsát is pozitívan befo- lyásolhatja. És mivel háborúból, fogságból, szenvedésből végül is hazatért: az imakönyvnek az élet végső megpróbál- tásaiban segítséget hozó, támaszt nyújtó hatása is nyilván- valóvá lett. Amikor fia, Kovács Lajos került kritikus hely- zetbe, az apa nem habozott: átadta az imakönyvet, és per- sze, már azelőtt, fokozatosan, mindazt a tudást és hitet, ami a Szent József Imakönyvhöz fűződött. A nemzetségfő továbbra is Kovács Dénes maradt haláláig; de lemondott arról, hogy ő őrizze az imakönyvet, hiszen fiának nagyobb szüksége volt a segítségre; ezt a közvetett segítséget, a sor- sok ura felé a szimbolikus tárgy közvetítette igazi, mert már bevált, és nem egyéni, hanem családi segítségkérést pedig csak így tudta fiának biztosítani. Már-már mitikus, ahogy a segítség közvetlen módon, nem csak szimboliku- san, hanem fizikailag is bekövetkezik: az imakönyv életet ment.

retnél legjobban stb., stb.” Az iskola Petőfi úttörőcsapatá- nak naplójába bejegyzést eszközölt. Arról írt, hogy a gye- rekekre tekintve, saját gyermekkorra jut eszébe: éppen olyanok, mint amilyen ő volt akkor. Szeretné, ha olyan költővé lennének a gyerekek, mint ő. Az iskola emlék- könyvébe pedig az Őszi szérűn c. költeményének követke- ző strófáját írta:

„Csukódj be szelíd emlék! nincs közöm semmihez sem
Idegen ez a szérű, idegen kazla, fája.
Szédelő legyek
raja az undort hozza,
s hártás szárnyukon fertőz ragacsos, bomló trágya.”

6. Az egyetemisták miután eleget tettek megbízatásuk- nak, szóban jelentést tettek a történekről a megye népművelési csoportjának. Hiba, hogy a csoport mindjárt ak- kor nem jelezte sem a megye, sem a minisztérium vezetői- nek a történeteket. Erre csak jóval később került sor, ami- kor a Népművelési Intézet „Irodalmi műsor az 1960. évi könyvhétre” c. irodalmi összeállításban ismét találkoztak az említett verssel. A megye népművelési csoportja az ese- mények ismétlődését vélte a dologban. Ez év január 23- án ugyanis Élet és Irodalom-estet rendeztek Székesfehérvá- rón, ahol a közönség felszisszent a termelőségvetkezeti mozgalomnak csöppet sem használó vers hallatán. Ehhez járult még az is, hogy Csoóri akkor olyan régi ismerőseit kereste, akik nem valami tisztességesen viselkedtek az el- lenforradalom idején. Így szorgalmazta a találkozást Kön- czöl Imrével, a megyei könyvtár volt vezetőjével, aki az ellenforradalom idején szervezte a megyei rádió tevékeny- ségét és ezért s főként az ellenforradalom utáni tevékeny- ségért három évre elítélték, az ügy súlyossága miatt pedig felemelték a büntetését. Csak súlyos tudóbaja miatt he-

lyezték szabadlábra és akkor is rendőri felügyelet alatt ál- lott.

A vers megismétlődött Nagyhorcsög-pusztán is és a Népművelési Intézet ajánlott jegyzéke pedig olajat öntött a tűz- re. Fura találkozása, ismétlődése ez a visszasságoknak. A népművelési csoport felháborodása hallatán készítette el fel- jegyzését Hernádi Konrád, a Művelődésügyi Minisztérium Tanácsigazgatási főosztályának munkatársa, Fejér megye felügyelője.

A feljegyzés több tévedést tartalmaz. Miként az eddigi- ekből kitűnik, Fodor József népművelési csoportvezető és Lébényi Pál nem voltak jelen az említett rendezvényen. A megyében nem volt eddig szereplése az Írószövetségnek, te- hát még senki nem tehet róla kritikai megjegyzéseket. Cso- óri szereplése nem az állami gazdaságban és nem a gazdaság dolgozói előtt történt, de kiszűrődött és hatása ártott. Cso- óri nem folytatott semmiféle vitát a népművelési csoport munkatársaival.

Következtetés:

Csoóri Sándor költő nagyhorcsög-pusztai szereplésével több ember tisztánlátását megzavarta. Megfontolatlan meg- nyilatkozásaival, zavaros nézeteivel ártott a legfiatalabb egyetemistáknak, akik tisztelték benne a József Attila-díjas költőt, ártott a költői munkásságának hódoló pusztai tanít- óknak, valamint az Írószövetség tekintélyének és saját frói, költői egyéniségének és hitelességének is.

Éppen ezért egy életre szóló emlékeztetést kellene adni Csoóri Sándornak.

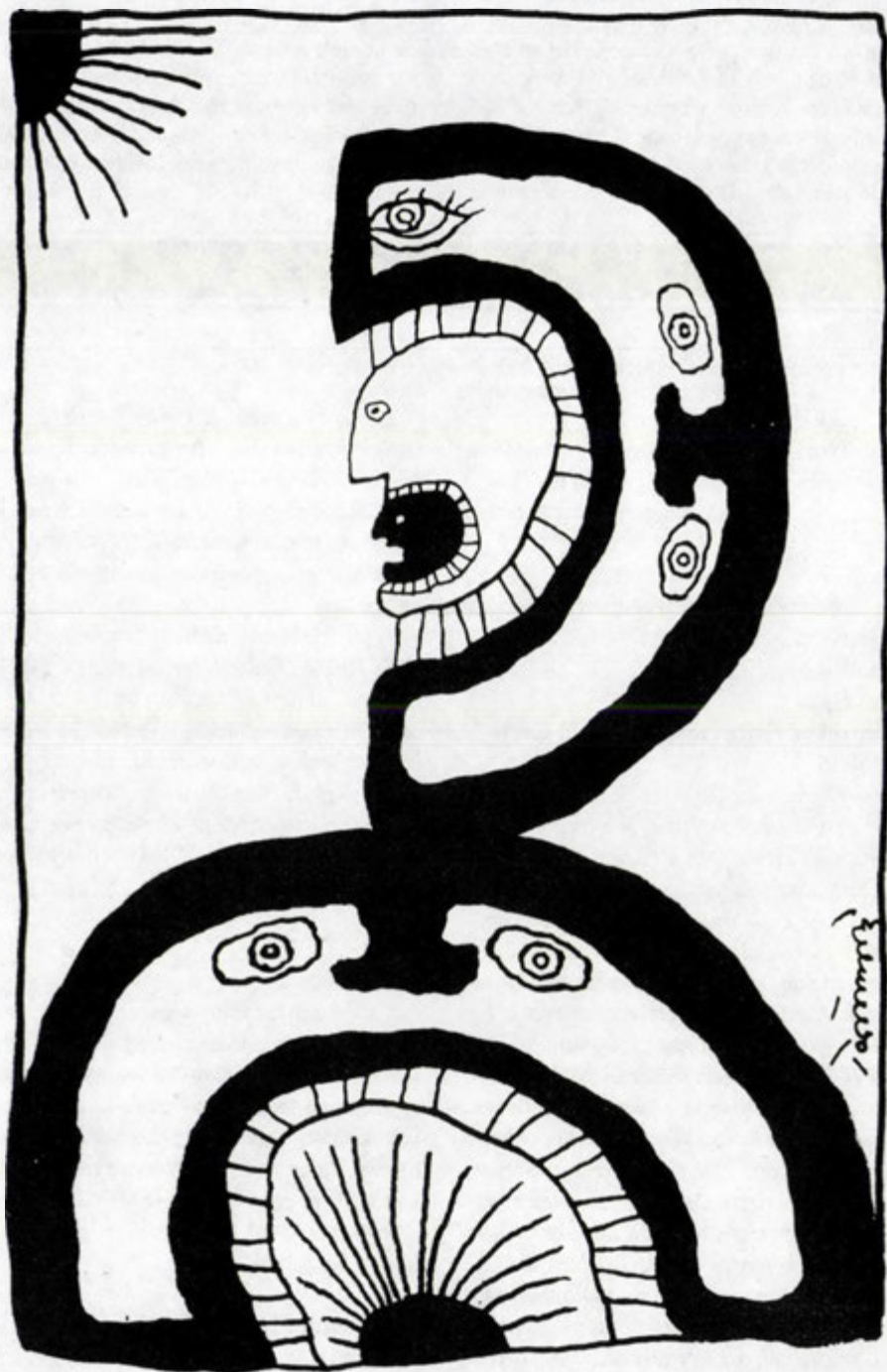
Budapest, 1960. április 29.

Pál Ottó
főelőadó

Felveszem asztalomról, más könyvek közül, a számítógép mellől, lapozgatom a kölcsönkért Szent József Imakönyvet. Két tenyerem összekulcsolom: az imakönyv éppen belefér; hüvelykujjaim a borító fölött összeérnek. Érzem az imakönyv súlyát, formáját. Megmérhetem hosszát, szélességét, magasságát, leírhatom minden könyvszerű tulajdonságát. Sokat ér ez? Én idegen vagyok: nem tudom számtalan, nem könyvszerű tulajdonságait. Nem tudom mindazt, amire igazán kíváncsi lennék. Látható, tapasztalható; de végül is milyen folyamatokban jelenik meg a transzcendens (ha úgy tetszik: mi a transz-

cendens termelésének gyakorlata), hogy a mindennapokban és a krízishelyzetekben egyaránt erőt adjon az elviseléshez, a túléléshez? Ahol élek: Kelet-Európában, a Székelyföldön: kisközösségi, családi szinteken milyen hatékony, a bizonytalanságot kiiktató, a veszedelmeket értelmező és elhárító kulturális technikák alakulnak, hagyományozódnak nemzedékről nemzedékre? Mennyire egységesek ezek a kulturális technikák; hogyan szabályozzák, termelik újjá ezt a társadalmat?

Holnap újra megyek M.-be. Visszaviszem az imakönyvet. Biztatom magam; ha a Kovács nemzetség sorsára egy ablakon át már rálátok, akkor ezután már nem vagyok egészen idegen.

Latinovits Zoltán vallomásai

SZIGETHY GÁBOR

1.

Ruttkay Éva művésznő
1/2 7^h Nemzeti Színház

– Hát most sem jut eszembe a szöveg. – Köszönöm a sorsnak, hogy látszhattam Maga mellett.

Latinovits Zoltán

[Első változat]

– Most megint csak látom – és nem jut eszembe a szöveg... Tudtam, hogy össze fogok zavarodni. – Köszönöm, hogy látszhattam Maga mellett.

Latinovits Zoltán

Latinovits Zoltán első levele Ruttkai Évának. Dátum nincs, a boríték bal alsó sarkában az időpont: 1/2 7^h; Ruttkai Éva nevét tévesen, ipszilonnal írta Latinovits Zoltán. A levelet Ruttkai Éva őrizte meg. Megmaradt a levél piszkozata, első fogalmazványa is. Eredetileg írója összegyűrte, a papírkosárba dobta, aztán megkereste a papírhuladék között, kisimította, és egy füzetbe – amelyben szerelmükre vonatkozó legszemélyesebb emlékeit őrizte – beraasztotta. Ugyanitt található egy amatőr fénykép – Ruttkai Éva egy kövön ül a Duna-parton – s annak hátoldalán (a fényképet két tollvonással áthúzta) Ruttkai Éva kézzel írott válasza; „nincs más papír, csak ez – Ha úgy érezte, hogy »létezett mellettem«, nem mond igazat magának sem, én úgy érzem, hogy élt! – és erre büszkébb is vagyok.” Latinovits Zoltán halála után egy évvel egy füzetes kiadványban (A színész arca, MOKÉP 1977) – feltételezhetően emlékezetből – így idézte a szöveget: „Ilyen nagy szerelem... A bemutató után azt írta: Köszönöm, hogy látszódtam maga mellett. S én azt válaszoltam neki, hogy maga nem látszódott, hanem élt. És ez a legtöbb. 1960. november 15. Miskolc.”

2.

Ruttkai Éva művésznő
1/2 7^h Vígszínház
TE ADORO...
... + GOETHE

GOETHE: FAUST – 1961. április 22. A szöveg a névjegykártya bal alsó sarkában. Imádlak – írta olaszul; éppúgy, mint Faust Helenát, s a görögöket Goethe. Latinovits Zoltán ekkor még a miskolci színház tagja; Ruttkai Éva később kapcsolatuknak ezt az időszakát „az illegális évei-nek” nevezte.

3.

Ruttkai Éva művésznő
1/2 7^h H
Sok sikert kíván
egy fiú, aki a
szél karjában alszik
961. 6. 9. ORFEUSZ prem.

TENNESSEE WILLIAMS: ORFEUSZ ALÁSZÁLL – 1961. június 9. A névjegykártya bal oldalán felhős égbolt és orgonavirág, alatta nyomtatott üzenet: Szívélyes üdvözet népnapijára. Ezt Latinovits Zoltán tollal áthúzta. Az üzenet szövegéből egyértelműen következik: Latinovits Zoltán boldogan játszotta volna a darab főhősét. (Néhány sor hónappal korábban írt leveléből: „Orfeusz – Mit játszol? Lady? (Inkább Tolnay) Vagy Carolt? VAL – gyökbőr, gitár. Ugye, nekem kellene játszani?”)

4.

Ruttkay Éva művésznő
1/2 7^h Vígszínház
HAJNALBAN
DÉLBEN
ESTE -----
(A Körút másik oldalán,
a téren 1/2 10^h)
Csai

DARIO NICCODEMI: HAJNALBAN, DÉLBEN, ESTE – 1962. június 16. A címzés megint tévesen, ipszilonnal. És aláírás helyett rossz olaszággal az évtizedekre közös köszön-

tés: csao helyett csaü – soha nem vesszövel, mindig akszannal! A borítékon az időpontot a szokásos félkörív helyett most egy vastkos pontból induló, majdnem kör alakú, nyíltban végződő vonal helyettesíti.

5.

Ruttkay Éva művésznő
1/2 7^h Vígszínház
Kedves Annie,
én magát (iszonyatosan)
...és most menjen le a
függöny
Csaü
962. 9. 21.

MOLNÁR FERENC: JÁTÉK A KASTÉLYBAN – 1961. október 14. A bemutató majd egy évvel korábban volt, de Latinovits Zoltán, a Vígszínház új tagjaként, szeptember elején átvette a más színházhoz szerződött Láng Józseftől Ádám szerepét, amelyet már korábban, 1957 tavaszán Debrecenben játszott. Az üzenet szövege a darab második felvonásának végén elhangzó néhány mondatra és helyzetre utal, s arra, hogy Ádám/Latinovits imádja Annie/Ruttkait: Csaü – tehát még mindig illegálisban.

6.

Ruttkai Éva művésznő
1/2 7^h Vígszínház
1960. november 17.
1962. november 17.
Néma levente

HELTAI JENŐ: A NÉMA LEVENTE – 1962. március 1. Ruttkai Éva Heltai darabjának főszerepében a színpadon, Latinovits Zoltán, a Vígszínház tagja a nézőtéren, mint néző 1962. november 17-én. A dátum fontos: 1960. november 17-én együtt utaztak Miskolctól Hatvanig. Ruttkai Éva, 1986. április 10-én: „Bejött hozzám ziláltan, csapzottan a kupéba, Hatvanig jött velem... Sírt, könyörgött, térdre borult, és én még mindig nem vettem komolyan... Tetszett, szimpatikus volt, hatással is volt rám, még mindig nem érzem azonban, hogy viszont tudnám szeretni, és az Ő érzésében sem tudtam igazán hinni. Mondtam, szálljon le, adtam neki pénzt, hogy vissza tudjon utazni a következő vonattal Miskolcra... Leszállt... látom magam előtt... ott állt a peronon, és egészen hunyorogva, zavartan, szinte kiszolgáltatottan kereste a vonatát... Ez az a pillanat, amibe még mindig belesajog a szívem... ez a hunyorgás, ez a riadtság... ez volt az a pillanat, amikor egyszer csak halálosan beleszerettem.”

7.

Ruttkay Éva művésznő
1/2 7^h Vígszínház
1960. 11. 15. 1/2 7^h
1963. 1. 17. 1/2 7^h
Csaü
P.

SHAKESPEARE: RÓMEÓ ÉS JÚLIA – 1963. január 17. Júlia: Ruttkai Éva; Rómeó: Latinovits Zoltán. A névjegykártya bal oldalán nyomtatott színes virágcsokor. Az első dátum az első miskolci Ilyen nagy szerelem előadás időpontja. Először igazi aláírás: P. – azaz a Piki, Latinovits Zoltán családi beceneve. A dátumok mellett függőleges nyíl: az idő és a szerelem végtelenje.

8.

Ruttkai Éva művésznő
1/2 7^h Vígszínház
963. 10. 16., szerda

– Abból az alkalomból, – hogy ez az utolsó Mesterházi
(– és ez azt jelenti, hogy minden rossz elmúlik) –
– abból a mindenkor alkalomból, hogy iszonyatosan szeretlek

– abból az alkalomból, hogy mától okosabban, de legkevésbé megalkuvóan élek tovább

– és abból a szerencsés alkalomból, hogy egy kis örömet szerezhettek

Neked, Édes-édes, Egyetlen
szerelmem

P. – d

MESTERHÁZI LAJOS: AZ ÁRTATLANSÁG KORA – 1963. február 22. A darab utolsó előadásán, két héttel az Amerikai Elektra bemutatója előtt (amelyben újra nagy és közös színészi erőpróbára készül Ruttkai Évával) érzi fontosnak Latinovits Zoltán, hogy lírai mérleget készítsen színházról, életéről, szerelemlről. P. – d – a Pikid egyezményes rövidítése; Ruttkai Éva ezt követően másfél évtizedig szintén így írta alá leveleit: É – d. A borítékon kivételesen nem olvasható közös jelük, a 1/2 7^h.

9.

Ruttkai Éva művésznő
1/2 7^h Vígszínház
63. 10. 29.

Most ugyanazt tudom csak írni, mint Miskolcon – némi változtatással: „Köszönöm, hogy játszhattam Veled”
Elmondhatatlanul, kimondhatatlanul Csaű
1/2 7 P. – d

O NEILL: AMERIKAI ELEKTRA – 1963. október 29. Latinovits Zoltán nem is titkolja: nem új „szöveget” talál ki, csak régi, miskolci vallomását alakítja újjá. És most a kártya aljára is odafirkantja nyomatékknak, emlékeztetőnek: 1/2 7. A Csaű cs betűje mint hatalmas kalligrafikus kapocs fűzi egybe a sorokat.

10.

Ruttkai Cassandra
1/2 7^h H
Hymen-Hymenaiosz
segítsen
tündér-csoda Cassandra
Csau-csau
milliószor
P. – d
1966. I. 28. 1/2 7

EURIPIDÉSZ–SARTRE: TRÓJAI NŐK – 1966. január 28. Hymen-Hymenaiosz a házasság, a szerelem, a boldogság költői istene a görög mondavilágban. Cassandra: Priamus trójai király lánya, aki az istenektől a jóslás képességét kapta, de mert nem viszonzta Apollo szerelmét, isteni büntetésként senki nem hitt jóslataiban. Az előadásban Ruttkai Éva játszotta Cassandra szerepét. Ha végiggondoljuk a tündér szó lebbenékeny többértelműségét nyelvünkben, talán megsejthetjük, mire gondolt Latinovits Zoltán, amikor tündér-csoda Cassandrának nevezte Ruttkai Évát.

11.

Ruttkay Éva művésznő
1/2 7 VÍG SZÍNHÁZ
porta
TESTŐR 66. 3. 17.
Drága Egyetlenem,
olyan egyszerű vagy, mint az ember hajnali álma –
mint a raffinált tündér tavasz.
Térdelve csodállak, szerelmem
Csau, csau
1/2 7 P. – d

MOLNÁR FERENC: A TESTŐR – 1966. március 17. Megint Ruttkay: finomkodás vagy oda nem figyelés? És úgy látszik, Latinovits Zoltán nem véletlenül használta két hónappal korábban a tündér szót: ráérezett sokatmondóan többértelmű zamatára.

12.

Ruttkai Éva művésznő
1/2 7^h Vígszínház
Szerelmem, ó... 1966. 10. 7.

»Ó, bár lehetnék keztyű a kezén, hogy érjem ezt az arcot...» Boldogságom, olyan vagy, mint különös déli nővény, évenként háromszor hozol gyümölcsöt!

De ilyet, Őszel!
Győzelmedhez csak szerelmemet adhatom, Egyetlenem
Csau 1000000000x
P – d

MURRAY SCHISGAL: SZERELEM, Ó! – 1966. október 7. Latinovits Zoltán már nem a Vígszínház tagja. A Rómeó és Júlia-idézet közös, immár múlt idejű vígszínházi közös „létezésükre” utalás. A három gyümölcs: az ugyanazt évben „termett” Molnár Ferenc-, Sartre- és Schisgal-szerep.

13.

Ruttkai Éva művésznő
1/2 7^h Vígszínház
1967. II. 3. 1/2 7^h
Drágám,

Az orgona és a szekfű törökszármazású tavaszát küldöm a Te új virágnitő örök Tavaszodhoz!! Mert újabb virágot nyitottál a télben, szívem, szerelmem, Egyetlenem, Te virágszülő virágom.

Európa első színésznőjének küldöm tavaszi szerelmemmel.
1/2 t P. – d

TENNESSEE WILLIAMS: MACSKA A FORRÓ TETŐN – 1967. február 3. Nem tudni: a színésznőt vagy a nőt büvölték el jobban e sorok. Európa első színésznője – szerelmes férfi megbocsátható szakmai elfogultsága. Virágszülő virágom – szerelmes férfi régi magyar költőket idéző szógyöngye. Az örök Tavasz kifejezés után végtelenbe mutató nyíl.

14.

RUTTKAI ÉVA MŰVÉSZNŐ
„EGY HÖLGY A MAXIMUMBÓL”
1/2 7 BP. VÍGSZÍNHÁZ
XIII. PANNÓNIA U. 1.
1967. 5. 24.

Egyetlenem,
ezért a „VILÁGI” ROKOKÓ KOKOTTÉRT a mezők, (a mi világunk égi mezeiről) a legszebb virágokat lett volna összegyűjteni jó, a lábaidhoz. Így csak szegény szimbólum sikeredett. – Sikeredet már rég a világban jegyzik: ehhez mi már túl szegények vagyunk.

– TIED P. – d

FEYDEAU: EGY HÖLGY A MAXIMBÓL – 1967. május 24. A darab rendezőjétől, Várkonyi Zoltántól ugyanaznap a következő levélkét kapta Ruttkai Éva: „Bár a Maxim lenne a tanyám... Kézcsók és ölelés...” Sikeredet már rég a világban jegyzik: előző évben, a bécsi filmfesztiválon kapta meg Ruttkai Éva a legjobb női alakítás díját a Butaságom története című filmért.

15.

RUTTKAI ÉVA művésznő
1/2 7–7^h VÍGSZÍNHÁZ
Drágám,
segíts egy kicsit a Maximból Gorkijnak!
1000000000
Csau, csau
1/2 7^h P. – d

MAXIM GORKIJ: A NAP FIAI – 1967. október 6. A finom szójátékba rejtett felszólítás ellenére a Feydeau-darab káprázatos sikeréből nem sikerült megtámogatni a Gorkij-előadást. Itt jelenik meg először a szívbe zárt d betű; ezt követően mindketten rendszeresen így használják aláírásukban.

16.

RUTTKAI ÉVA FOR THE QUEEN
1/2 7 VÍGSZÍNHÁZ
ORGONASZÓVAL, SZEKFŰSZEGGEL
Magyarországi I. Angol
Erzsébetnek
szívem és eszem
minden koronagyémántját –
Te kapod szívem Királynője
Éva
„és Magyarországot a poklok kapui sem fogják meg-
dönteni”
Hódoló „Essexed”
1/2 7 és „Baconod” P. – d

FERDINAND BRUCKNER: ANGLIAI ERZSÉBET – 1969. január 30. Orgona és szekfű (Macska a forró tetőn, 1967. I. 30.) után most orgonaszóval és szekfűszeggel köszönti Ruttkai Évát, Magyarország, Anglia és szíve királynéját Latinovits Zoltán, aki ha a Vígszínház tagja lenne, lehetne Essex vagy/és/ Bacon az előadásban. (Előbbit Erneyi Béla, utóbbi Tomanek Nándor játszotta.)

17.

Ruttkai Éva
H
69. 6. 1.
Drága, drága
köszönöm, hogy vagy, hogy ilyen nagyszerű vagy. Kicsit várj, jövök én is tetszhalálomból. Édes, Örök szí-
nésző Annie, napsugaras virágokkal köszöntelek
1/2 7 Cs P. – d

MOLNÁR FERENC: JÁTÉK A KASTÉLYBAN – 1969. június 1. (Felújítás.) Latinovits Zoltán 1966–1969 között nem tagja a Vígszínháznak, a tetszhalál kifejezés erre vonatkozik s arra is, hogy már tudja: ösztől újra a Vígszínház társulatának tagja lesz, ezért meri azt üzeni: várj, jövök én is. (Ádám szerepét, amelyet Debrecen után 1962 őszén Ruttkai Éva partnereként a Vígszínházban is játszott, most Erney Béla alakítja.)

18.

Ruttkai Éva művésznő
1/2 7^h Vígszínház
1971. 10. 22.
Drágám,
mindig megújuló élet, veled vagyok szívem
1/2 7 P. – d

SARKADI IMRE: HÁZ A VÁROS MELLETT – 1971. október 22. Latinovits Zoltán már ismét nem tagja a Vígszínháznak. Veszprémben készül és biztosan azt tudja: életében először rendezni fog s mert a veszprémi színház abban az évben csak magyar darabokat szándékozott bemutatni, tehát magyar művet. Októberben még úgy tudja: A néma levele rendezését szánták neki a színházban; az majd csak november végén lesz egyértelmű, hogy Németh László Győzelem című drámáját fogja színpadra állítani – győzelem: eddig is, ezután is kulcsszó Latinovits Zoltán gondolkodásában.

19.

Ruttkai Éva
1/2 7^h Magyarország
Ne félj Cleopátra!
Csontváry
Antonius
1/2 7 P. – d

SHAKESPEARE: ANTONIUS ÉS CLEOPÁTRA – 1974. október 18. A Vígszínház úgy tervezte: Antoniuszt és Cleopátrát Latinovits Zoltán és Ruttkai Éva játssza majd. Aztán a

terv terv maradt. Latinovits Zoltán a bemutató előtt a színház portáján adta le a levélkét és a virágcsokrot. Nem a Vígszínházba címezte üzenetét és nem nézte meg az előadást. Ez idő tájt Huszárik Zoltánnal új filmre készülődött: Antonius árnya mellett Csontváry égő szemei is őrizték-vigyázták Cleopátra-Ruttkai Évát.

20.

Ruttkai Éva művésznő
1/2 7 Vígszínház
Fruzsínának a régi
szerelemmel
1/2 7 Szindbád

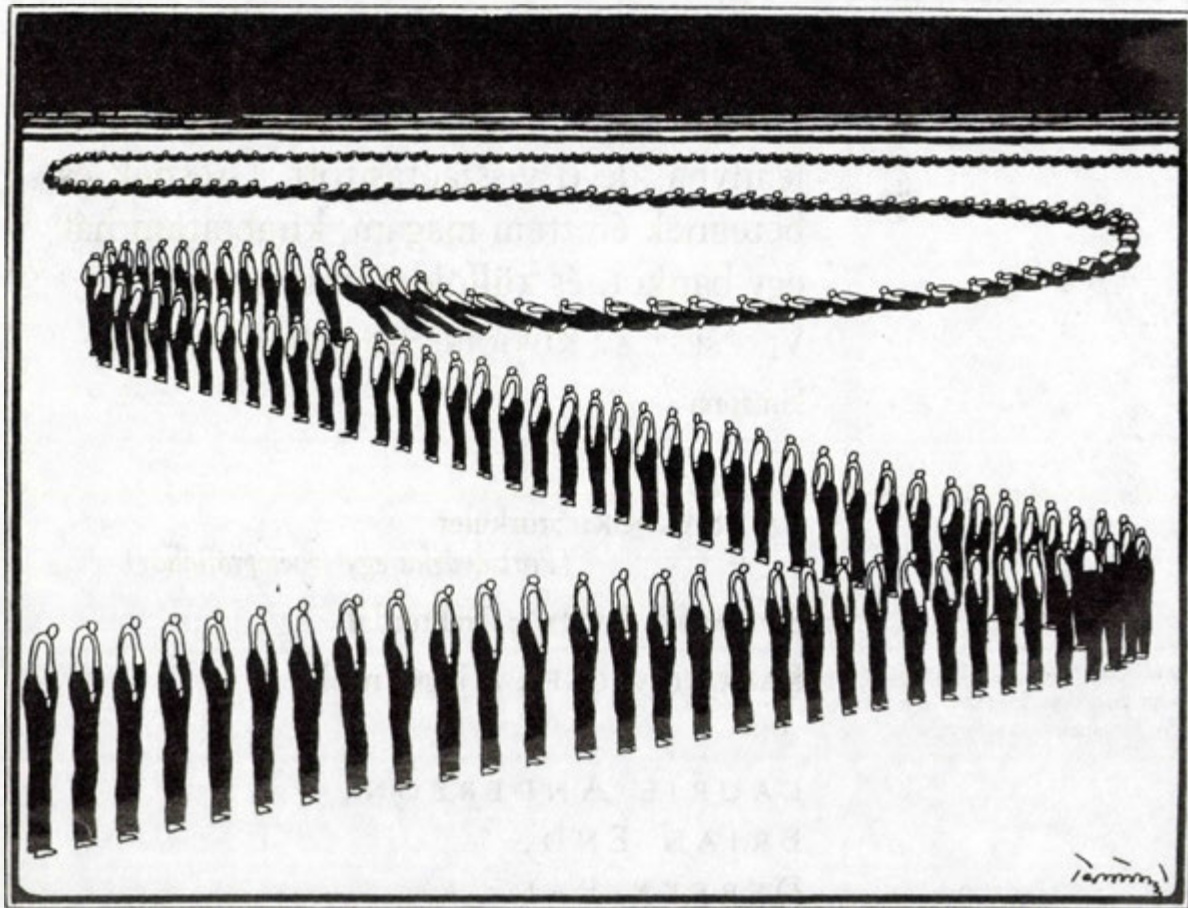
KRÚDY GYULA: REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETE – 1976. február 5. A világ úgy tudta: Latinovits Zoltán és Ruttkai Éva végleg és örökre „szakítottak”. – Valójában már hetek óta – Latinovits Zoltán szavait idézve – visszaköltöztek egy-

másba. Február 5-én feljegyzí: *Évának, Krúdy-premier, küldök virágot.* Nyolc nappal később Latinovits-est a Fészekben. Ruttkai Éva hátul a fal mellett áll. Mindenki látja őt. Latinovits Zoltán őt nézve mondja a verseket: Anna örök... Őrizem a szemedet... A közönség lélegzet-visszafojtva hallgatja Szindbád szerelmi vallomását. Néhány hét múlva – más a színház, más a szerelem – Latinovits így nyilatkozik: „ha én például egy olyan előadásban kellene hogy játszzam, mint a Rezeda Kázmér, én fölakasztanám magam”.

*

Ruttkai Éva, 1985. június 14-én:

„Az élet tud olyan lenni, mint a mese. De annak ára van. Nem lehetsz latolgató, meg fukar. Fél hétkor néztünk a miskolci tükörbe, s attól kezdve minden premier napján fél hétkor virágcsokrot kaptam tőle olyan gyönyörűséges sorok kíséretében, amelyektől megemelkedik, aki kapja. Téptük egymást, de mi értettük egymást a legjobban. Amit én csináltam, senki nem tudta úgy szeretni, mint ő.”

Nappali ház

Nappali ház # 25

Az 1995 / 3-as számból

„Mehalt a kisebbik gyerekem, meghalt az apám, Kornél eltűnt az életemből, végre volt egy nagyobb lakásom, az üzlet egyre nehezebben ment, de azért talpon maradtunk. '50-ben elvették tőlünk az üzlet felét. Nem bántuk, a szüccsel megbeszéltük, hogy talán jobb is így, kevésbé vagyunk feltűnők.”

HORÁNYI KATALIN: Egy belvárosi maszek portréja

„– Elmesélek maguknak egy történetet – kezdett bele a kislegény. – Huszonöt éves voltam akkor. Szerelmes lettem egy tatár leányba, de ő visszautasított. Üresnek és betegnek éreztem magam, kiraboltam hát egy bankot, és külföldre utaztam.”

VJACSESZLAV KURICIN: Száraz zivatarok: a csilámmzóna

TAR SÁNDOR: Szürkület
(*Portrészázlat egy szociográfiához*)

SOLYMOSI BÁLINT: Traktordal

KAMONDI ÁGNES: A kígyó nyelve

LAURIE ANDERSON,
BRIAN ENO,
DERÉKY PÁL

Ellenforradalom Magyarországon

KARÁTSON GÁBOR

És nemcsak Magyarországon persze, hanem mindenütt. – Romantikusan fogom föl helyzetemet, egyebet nem is igen tehetek: magamat kósza hangnak, vagy futkosó lidércnek, ki szeretné megvilágítani hol itt, hol ott, csak pillanatokra, a síri tájat. Megmutatni: igen, van itt valami más is, mint ez a fejetlen futkorászás, régi sírok rejtőznek kertjeinkben: rég elkaptart emberek nyugosznak itt, akiket azóta persze díszesen újratekettek.

Ma már nem kell bátorság ahhoz, emlékezetüket föl-
idézni. Mert, mint az Írás mondja: „Atyáitok megölték a profétákat, ti pedig díszes sírokat építetek nekik.” Én mindig azt gondoltam, úgy kéne hagyni őket, azon vadon a telket, csak körülvenni valami szép kőkerítéssel. A temetői fegyelem, díszszázad, miegymás csak arra jók, hogy most már végképp ne tudjanak visszatérni. Elmászkálni; bolyongani Pesten, mint előfordult néha még a Nagy Temetés előtt. – Kívül tágasabb.

Nem vita volt az, vitának igazán nem volt nevezhető. Valahányszor meglátogatom H. Ivánt, azzal kezdjük mindig:

– Becsukjam az ablakot? – kérdi ő. – Na persze, te mint zöld köteles vagy az ablak nyitva tartása mellett kardoskodni. Dehát ez a lárma! – És nyújtja felém a sajtos osztát. – Hallani sem fogjuk egymás szavát – mondja.

Én meg azt mondom:

– Ha becsukod, megfulladunk.

Aztán a fogyasztott borral arányosan a városi ricsaj visszahanyatlak a semmibe.

Így megy ez hónapok óta.

Most legutóbb viszont az történt, néhány nappal korábban kivésték egy zápfogamat: kiválóan, szakszerűen. Fájni fáj, de nem annyira; nem is a fájdalommal volt a baj, hanem az *elfödött fájdalommal*: azt hittem, leszakad az állkapcsom, szétmegy a fejem. Elnyelik két hét, három hét, a fájdalomnak se híre, se hamva. Hanem valahol rejtetten, belül marad egy érzet, azt felejteni sohasem fogom már.

Persze hogy eszembe jutott, amit D. Sándor mondott 1958 decemberében. Eszembe jutott a fájdalomról is, meg arról is, nyissuk-e, csukjuk-e.

Kirándulni mentünk, régi barátok, a szabadulásom utáni héten. (A beígért akasztás végül is arra a másfél évre csapott.) Bandukoltunk kopár dombok során, valaminek az utolsó pillanata volt az; de tudnám csak, mié, minek az utol-

só pillanata! S a sivár menedékházba érkeve, este aztán, viaskodva vaskályhával, hideggel, azt mondja D. Sándor:

– Ha begyújtunk, megfulladunk a füsttől; ha nem gyújtunk be, megfagyunk.

Hagyjuk e régi dolgokat! Azok a régi barátok már rég nem járnak össze. Ám más példát is mondhatok. Hogy amikor, vagy három éve ennek is már, látom az újságban, emléktábla-avatás lesz a nosztrai börtön falán, s azt mondom erre Cholnokynak, menjünk el, nézzük meg: hát senkivel sem találkozunk majd a régi társak közül, pedig akkor azt hitte az ember, mindenkit ismer. Ők is már, nagyjából, mind a sírban? Az odaút, a visszaút, az persze szép volt. A vendéglő. A vízmóságok. – Szép volt a börtöntemető is.

Múlt és jelen közt semmi összefüggés.

– Nem nagyon fülök a fogam a dologhoz – mondom hát H. Ivánnak. – Még hogy a jelenről írni! Olyasmi ez, mintha meghívóval valahová vacsorára – mondom. S nyugtatgatom: – Persze csak hasonlat. Az ember mindenféleképp ír, tényleg mint egy író, csak pont nem erről. Hogy nézned aztán, mi minden van ott. Ananász, marhanyelv, töltött paradicsom, kaszinótojás. (Összeviszom mondom, és nem mind vegetáriánus étel, de ez egy másik történet megint.) S hát látod, egy ilyen óriási rézserpenyőben ürülék van. Emberszar, egyszerűen, és nem is kevés.

Lényegében véve ugyanazt mondom Cholnokynak is, amikor elmegyünk egyszer sétálni a Népligetbe.

– Hiába – mondom neki, ahogy hosszúra nyúlnak már az árnyak, mert esteledik már, és nézni kéne nagyon az órát, el kellene még érnem aztán valahová valami fogadásra –, hiába – mondom –, az ember lassan az életút végére ér, és ha *gyakorlatilag* mindegy is talán, mégsem lehet beletörödni abba, hogy pont itt a végén a körülmények elsodorjanak, és eltakarják a lényegét, mintha semmit sem számítana, hogy mostanáig mit csináltunk: mintha mi ezt akartuk volna, *ami van*, mintha mi ezzel az egésszel egyetértünk. Mivégre írogat az ember, ha pont csak arról nem ír, amit mindenki lát, senki se mond ki?

Hogy magyarázzam el a dolgot, hogy ne legyen félreérthető. Háborús gyerek voltam: ostrom, miegymás, senki sem ért rá a fogaimmal törödni. Meghalnia kellett anyámnak is inkább, nem velem fogorvoshoz járni. Hát ilyen értelemben mondogattam én a régi fogorvosomnak, a fogazatomban rejtett bomba ketyeg, akár a *létezőben*. Ő mindig

komor ábrázattal fogadta ugyanazt a tréfát, el nem nevette volna magát soha!

Hiába tévedünk el, a Népliget ahhoz nem elég nagy, a fogadásra idejében odaérek. S a fogadással nincs is semmi baj. Hacsak az nem: odajön hozzám valaki egy magnetofonnal. Többen is jöttek, ez még nem zavart volna meg, de én csak az egyik esetről beszélek. Miről fogunk diskurálni, kérdelem gyanakodva. Ő, csak a szokásos: hogy mit gondol ön erről, mit gondol ön arról. Én általában nem nagyon szeretnék *mindenről mindig gondolni valamit*, válaszolom kérdő hangsúllyal: mégis, mi történt? Hát az a bizonyos eset. Ahá, mondom, ahá, dehát én éppen akkor nem hallgattam a közvetítést. Azonban mégis! mondja ő. S a magnetofon persze veszi mindezt, most már késő is volna kikérni magamnak az egészet, hagyjon maga engem békén; ugye, ez szörnyű, mondja kissé fenyegetőn, mire aztán azok... és így tovább. Ne haragudjék, mondom, ez tényleg fontos lehetett, csak hát én erre sem figyeltem.

Csöppet sem védem azt a bizonyos illetőt, aki az egész eseményort elindította. Természetesen látszik, hogy nem rokonszenvezem vele. Csak úgy sóhajtozom. Akárcsak a magnós ember, én sem adom jelét, hogy közel érezném magam bármelyikhez az egymással vetélkedő csoportok közül. Mi az ördögöt akar ez tőlem. Türelmét veszve faképnél is hagy, udvariatlanul. Leül egy asztalhoz, falatozik.

Nem mintha attól tartanék, legközelebb majd megint engem visznek el. Ilyesmit csak szóba hozni is nevetséges tenné az embert. „Akármennyire kívül élsz is a világon, azt tudnod kell azért, hogy most nem ez megy.” Mért élnék kívül a min? És mi az, hogy „világ”? S miért ne tartanánk ott, ahol szüntelenül tartunk azóta is: múlt és jelen közt semmi köz?

Annyira nekikeseredem, már nem is zavar a kaviár a töltött paradicsomon.

Fölkapok egyet a tálról, beleharapok.

Ma már rosszabbul bírnám, gondolom. Másfelől pedig még annyira sem érdekelne. De nem erről beszélek. Annyira meg van mérgezve a léghő, azt, hogy *miről* is beszélünk, már ki sem lehet mondani. – Másfelől persze *így* ez sem igaz talán, mint mondani szokták.

Mert ismét más alkalommal azt mondom valakinek e mostani napokban, megint csak egy parkban, a kánikula még egyre tart:

– Magyarországon 1956. november 4-e óta ellenforradalom van.

Szeme se rebtent, szólni se szól rá semmit. A cipőjét sem mozdította. Gondolhatta: na persze, ez van, kár is beszélni róla. Gondolhatta: ez egy megszállott, csak nem fogok itt vitatkozni vele.

Énszerintem meg: másra gondolni aligha lehet ezzel kapcsolatban, mint a nevezetes *jin-jang*-korongra.

Kik puskázták el az ország kincseit? Kik fogadták mély megértéssel a bevonuló szovjet tankokat? Kik hazudták, hogy mi vissza akartuk hozni a kapitalizmust? Kik haltak meg viszont, gyerekek, *az igazi szocializmusért*? Kikben támadt, egyáltalán, ily lángoló ihlet, hogy *volna ilyen*? Kik

éreztek nagyon is érdemesnek, hogy a pesti házak romjai alá temetkezzenek érte? Kik heverték arcra borulva, porosan, leszakadt huzalok alatt az utcán? Kik képviselték viszont pártirodáiban, hivatalosan, megfelelő díjazásért a *permanens forradalmat*? (Minden lehet, csak épp *igazi* nem.) És kik lettek viszont fölakasztva nyilvános vagy titkos bírósági tárgyalással, kik maradtak csak fél lábbal, kik laktak évtizedekig börtönökben? Kiket felejtett el az ország, miközben nekik is el kellett felejteniük az egyetlen járható utat? Melyik az az értelmiség, amely végül is képtelen volt megfogalmazni e munkásfelkelés lényegét? Kik azok, akik nem nyughattak, és amikor az ország dögvőráson volt már épp eléggé, kieszeltek egy bámulatos vízlépcsőrendszer, természet és emberélet számára temetői árkot? Kik ismerték föl a kellő időben, hogy mégiscsak a piacgazdaságé a jövő, lám csak miért ugyanazok, akik mindig is tudták, hogy a tények hatalma óriási, akik 1957-ben is a hirtelen jólértesültek fölényével mondták: – Csak nézzetek rá a térképre – és a Szovjetunió nagy rózsaszín foltjára mutattak?

Azt mondja nekem B. Endre egyszer:

– Neked, személy szerint, ezek a te kínai dolgaid jelenthetnek megoldást, de rajtad kívül senki másnak; írj már nekünk valamit egyszer a politikáról.

Meghökkentett a szavaiból áradó szeretet.

– De hiszen ugyanaz a kettő – akartam volna válaszolni. Aztán mégiscsak elharaptam a szót.

H. Iván szerint B. Endre mondata, legalábbis ahogy én idézem, a szubjektív–objektív marxista ellentétpárja volna. Ezen eltűnök. Most már egy lány is ül a szobában, az ablakot megint kinyitjuk, a hőség még mindig változatlan. Kik voltak egy eretnek világmozgalom kisországi eretnekei? Kik látták úgy, hogy az egyetemességet mindig az eretnekek tudják kimondani? Mi az, hogy valami behatol önnön lényegébe? Mindig azt hittem, hogy a marxizmus rám csöppet sem hatott; úgy látszik, H. Iván szerint ez nem így van.

Írtam is aztán olyasmit, meg nem is. Pedig különben fogorvoshoz is azonnal elmegyek és így tovább.

– Ha *akkor* azt mondja valaki – mondom Cholnokynak, akinek mindig a bal oldalán kell mennem, mert elveszítette a Corvin-közben a jobb szemét –, Magyarországon valamikor az lesz, ami most van a Világbankkal meg az IMF-fel, a szegényeknek ezzel az iszonyú nyomorgatásával és a bankárok millióiival, ugyanúgy el lettünk volna keseredve, mint ha előre látjuk, évtizedekig Kádár János alatt kell élnünk. Ez is, az is az ellenforradalomnak tekinthető: *ugyanannak az ellenforradalomnak*.

Volt egy ilyen eset. Annyira nem tudták a dolgokat rendszerezni, Márianosztrán egy cellába zártak. Közös zárkában ültünk, hónapokig. Egyszer cellamotózás volt, hipis. Állunk pucéran a folyosón, a fal előtt, míg ők mindent föltűrnak odabent. Egyszercsak azt mondják:

– Cholnoky, jöjjön be.

Cholnoky bemege.

– Ez a maga faterja? – kérdik.

Cholnoky mindig igen halkán beszél, túl halkán is, szorintem.

– Igen – mondja halkán.

A Cholnoky helyére lépek, és belesek az ajtón. Bartók Béla fényképét mutatják föl neki.

- Na jó, akkor *egyenlőre* tartsa meg.
 – Nincs esetleg valami anekdotád? – kérdi H. Iván elszontyolodva.

Tulajdonképp nem is az ő átforrósodott szobájában ülünk, hanem a második felében ennek a *feuilleton*nak mint B. Endre mondaná, kissé csúfondárosan. Nem a mostani, hanem az előző második felében, abban, amelynek a mostani most kerül épp a helyébe. Bánt, hogy az a második fele nem nagyon tetszik H. Ivánnak (a mostaniban viszont *nincs* benne sem H. Iván, sem a lány, hiába, hogy ennyire emlegetem őket, amabban meg róluk szó se volt, a *feuilleton* második felében, éppen mert benne ültek; a lányról az első változatban egyáltalán nem esett szó, H. Ivánról is csak az első felében): hiányzik belőle, mondja, a pátoz.

– Hogy dől a kövezetből még mindig a hőség – sóhajt föl, amikor kikísér a függőfolyosóra. – Rettenetes dolog ez az ezerkilencszázötvenhat. Azt kellett volna megírnod, micsoda disznóság, hogy Magyarországon az emeszempé számít baloldalinak, titeket meg leellenforradalmároztak, akik tényleg szocialisták voltak.

- Azt hittem, ez benne van – mondom vontatottan.
 – Nem, nem – mondja H. Iván –, én ebben szigorú kritikikus vagyok, éppen mert nekem is annyira fontos a téma.
 – Egy anekdota talán megmutatna valamit.
 A padon ülő ismerősöm meg föl pattan a padról, mintha csak rugó lökné a magasba.
 – Emlékezzünk csak – kiáltja vidáman –, forradalomról akkor beszélünk, amikor egy nép talpra áll!

Nyilvánvalóan bánt, hogy H. Iván a lány előtt mondja el azt, amiben én igazat is adok neki egyébként. A lány viszont egyáltalán nem hiányolja a pátozst. Ő az előző rendszerre tulajdonképpen nem is emlékszik, s a mostanival is úgy van, hát most ez van, mindegy neki.

– A Tünde is vegetáriánus – mondja H. Iván –, akár csak te, és azt hiszem, ugyanazért.

Megint csak nem vitatkozunk, csak úgy emelt hangon beszélgetünk vagy tíz percig a pénzügyminiszterről és a paraszolvenciáról.

– Én azt hiszem – mondja Tünde –, csak akkor fog változni valami, ha mindenki külön-külön elhatározza, hogy ő megjavítja a világot.

– Meg a fogorvosokkal is ez a hülyeség – mondom Cholonokynak. És akkor nézzük csak az órát: háromnegyed hét.

És most következik az időcsapda: egy óriási S-vonal két térféltre osztja a Kört, fehérre és feketére. A fehér centrumában egy fekete pötty, a feketében egy fehér. Mert a sötétség szíve a fény, a fényé a sötét; csöndé a hang, hangé a csönd; nőé a férfi, férfié a nő. És minden életbeli mozgás a másikban találja meg a maga lényegét.

Nem volt az olyan ostobaság, amikor Angyal Istvánék a Tüzoltó utcában vörös zászlók alatt harcoltak a szovjet csapatok ellen. Akkoriban még volt érzékük az embereknek az ilyesmihez.

– A munkásmozgalomra nézve a legnagyobb veszély a Szovjetunió léte volt – mondja H. Iván. – És amikor a magyar forradalmat eltaposták, tulajdonképpen mindent eltapostak.

Amikor 1956-ban az ország azt kiáltotta, nem akarjuk a szovjet-kommunizmust, de a kapitalizmust sem akarjuk visszahozni, akkor a *jin-jang*-elvet mondta ki. Ezt szerettem volna B. Endrének elmesélni azon a délutánon. A *jin-jang*-elvet, vagyis a goethei elvet. Arra a bizonyos *harmadikra*, a goethei fokozásra mindig csupán *utalni* lehet.

Olyasmi ez, mint a buddhista lélektanban a helytelen lelkiállapotok. Három helytelen lelkiállapot van a buddhizmus szerint, a vágy, a gyűlölet és a közöny. De hiszen több lelkiállapot nincsen is, mondja az európai. Nem nevezik meg ezek a buddhisták, mi az, a szobában mintha nem is volna negyedik ajtó.

Akármit mondott is azzal az országgal, s két-három ember még ma is töri a fejét, mi volt az, egészen másvalami volt, mint ami most folyik, a kapitalizmus restaurációja és a kádárizmusé. Csak amikor aztán az ország a megvetett kádárizmust végül mégiscsak elfogadta, elveszítette akkor azzal azt a mozgó fénypontot, amely eligazíthatta volna önnön mélységeiben.

2000 ESTEK

Indul az új szezon, s ezúttal is a megszokott időben és helyen várjuk estünk látogatóit. 1995. szeptember 21-én, csütörtökön este 7-kor találkozunk a Merlin Színházban (V. Gerlóczy utca 4., az első emeleten).

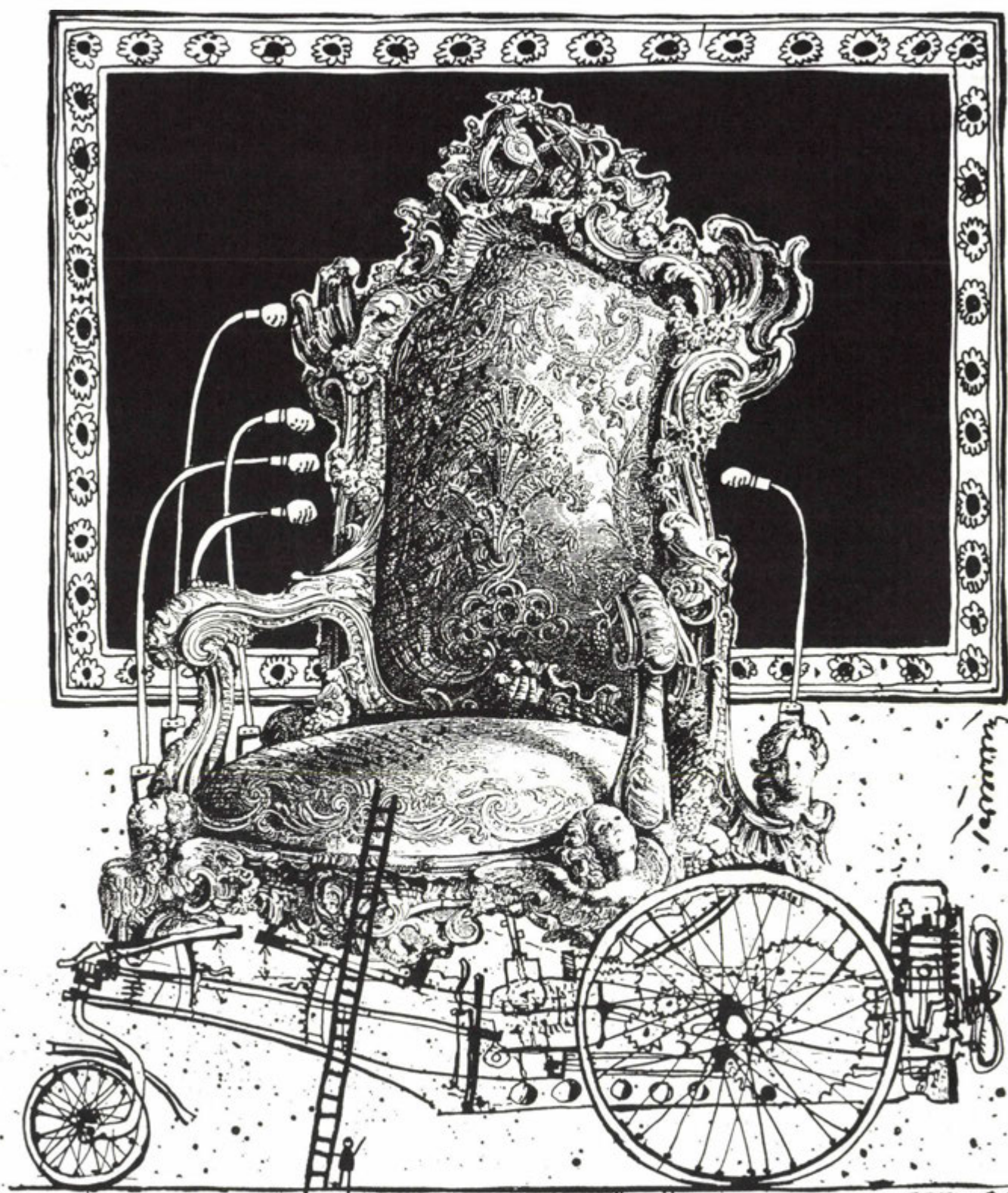
Szeptemberi vendégünk **TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS** filozófus, többszörös országgyűlési (ex-)képviselő, tanár és publicista lesz. Meg fogjuk kérdezni tőle, hogy az ördögben nem sikerült sohasem publikálnia a **2000**-ben, és azt is, igaz-e, hogy az ő magyarsága mindennél keserűbb, mindennél igazabb. További kérdéseinket nem hozzuk előre nyilvánosságra, mert féltő, hogy a vendég túlságosan is felkészülve érkezne.

A válaszokat ezúttal is a **2000** esten, a Merlinben, a hónap harmadik csütörtökjén kapják meg az érdeklődők. Szeretettel várjuk lapunk régi, új és leendő olvasóit.

1977

BELÜGYÉR. MOD. PATENTETC. 94